АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА
3—4
1982

ISSN 0324-1203

АРХЕОЛОГИЯ

Год. XXIV

3—4

1982

ОРГАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Плодотворно българо-съветско сътрудничество в археологическата наука

Образуването на Съюза на съветските социалистически републики преди 60 години означаваше победа на един нов социално-икономически и политически строй, с който се откри пътят към революционни обществени преобразования в световен мащаб. Едновременно с това изграждането на съветската държава бе победа на нова идеология, изградена на принципите на диалектическия и историческия материализъм и оказала дълбоко въздействие във всички сфери на обществената действителност, включително и в областта на науката. На основата на тази идеология се създаде, разви и постигна в продължение на повече от половинвековното си съществуване забележителни успехи съветската археологическа наука като един от най-важните клонове в системата на историческите дисциплини. За разлика от буржоазното схващане на археологията предимно като история на изкуството съветските археолози насочиха своите научноизследователски усилия към разкриването на материалната култура на човешките общества в нейната цялост, като се почне от обикновените, свързани с всекидневния бит предмети, и се стигне до най-висшите изяви на материалното и до голяма степен и на духовното творчество. Водени неизменно от задачата да се разкрива, изяснява и съхранява създаденото в продължение на векове културно наследство, съветските археолози обърнаха поглед към далечното минало на многобройните етнически общности, живели в течение на хилядолетия на територията на изградилия се в резултат на Октомврийската революция Съветски съюз и поставили основите на изключително богата, многолика и разнообразна по националната си обагреност материална и духовна култура. Най-голямо внимание, както е естествено да се очаква, бе отделено на племената от източнославянската група, поставили началото на руската държавност и на формиралите се постепенно три източнославянски народности — руската, украинската и белоруската. Славянската проблематика, стояща в центъра на съветската археология, насочваше съветските изследвачи все по-подчертано към проблемите на целия славянски древен и средновековен свят, към изясняване на общността и взаимоотношенията на източните, южните и западните славяни през различни етапи от тяхното историческо развитие. А това водеше по същество до засилване на научноизследователските интереси на съветската археологическа наука към редица въпроси, свързани с историята и културата на средновековна България като една от първите и най-ярко изявилите се славянски държави.

В процеса на разширяване на научноизследователската тематика в обсега на съветската археология все по-подчертано място започнаха да заемат и разработките върху историята и културата на племенните общности, спадащи към тюркската етнолингвистична група — хуни, авари, прабългари, тюркюти, хазари — играли, както се знае, твърде съществена роля в територията на Южна Русия по време на т. нар. Велико преселение на народите. Особено внимание бе отделено и се отделя на прабългарите, чието етническо, политическо и културно

присъствие в южноруските земи от края на IV в. се чувствува твърде осезателно. А поставянето на прабългарския проблем даваше и дава нов тласък към усилване на интереса на съветската археология и към средновековната българска държава и култура, в чието изграждане и развитие, както добре е известно, наред с преобладаващото участие на славянския елемент немалък дял се пада на прабългарския етнос.

След 9. IX. 1944 г. археологическата наука в нашата страна наред с другите исторически дисциплини тръгна по пътя на коренно преустройство в духа на принципите на диалектическия и историческия материализъм. И трябва веднага да се отбележи, че от много съществено значение за това преустройство се оказа помощта на извоювалата си вече значителен престиж и постигнала големи успехи в своето развитие съветска археология в лицето на своите най-изтъкнати представители. Една от първите изяви на тази помощ бе идването през 1946 г. в България на група съветски учени от Ленинградския и от Московския университет — археолозите В. И. Равдоникас, П. Н. Третяков, Б. А. Рибаков, А. В. Арциховски, етнографа С. А. Токарев и фолклориста П. Г. Богатирьов. В изнесените от тях доклади, отпечатани впоследствие на български език в отделен сборник, бяха разкрити основните постижения на съветската археология и етнография и набелязани проблеми от методологично, методическо и тематично естество, които стояха за разрешаване пред българската археология в процеса на нейното цялостно преобразование. Несъмнено най-съществено бе, че за пръв път като една от най-важните задачи на българската археологическа наука се изискваше да се постави на преден план изучаването на славянската средновековна култура в българските земи, т. е. да се създаде нов клон в нашата археологическа наука — славянската археология, каквато до 9. IX. 1944 г. изобщо не съществуваше. Заедно с това от докладите на съветските специалисти ставаше ясно, че на изкуствоведския уклон, присъщ на буржоазната археология, трябва да бъде сложен край и че археологическата наука е по същество историческа наука, чиято основна задача е да разкрива материалната култура на човешките общества и вътрешните закономерности, по които тя се създава, развива и изменя през различните обществено-икономически формации. В такъв дух бяха разисканията и решенията на състоялата се през 1948 г. в София голяма дискусия по въпроси на археологията и нейното марксическо преустройство, както и на организираната тук през 1950 г. Първа археологическа сесия.

Следваща проява на помощта на съветската археология бе осъществената през лятото на 1954 г. съвместна българо-съветско-румънска експедиция. Начело на експедицията бе Кр. Миятев, а научното ръководство бе поверено на съветския учен М. И. Артамонов. Негови заместници бяха румънският учен Г. Щефан, Ю. В. Кухаренко (Москва) и Ж. Вăжарова (София). С тази експедиция се постави практически началото на системното изследване на произхода и характера на раннославянската материална култура в земите южно от р. Дунав, както и до известна степен на произхода и характера на културата на тясно свързания със славяните в процеса на създаването на българската държава и народност прабългарски етнос. Резултатите от проучванията бяха обнародвани в труда на Ж. Вăжарова „Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско“ с обширен теоретико-проблемен предговор от М. И. Артамонов.

Като израз на българо-съветското сътрудничество би следвало да се отбележи и участието на български учени в проведената под ръководството на Б. А. Рибаков през 1956 г. археологическа експедиция в Украйна с изследователи от Руската СФСР, Украинската и Белоруската ССР.

Постепенно в резултат на изпращането на български специалисти за подготовка в СССР, в резултат на използуването на богатата съветска литература и на многогодишния опит на съветските изследвачи българската археологическа наука осъществи желаното теоретическо и практическо преустройство и се превърна в наука от нов, социалистически тип, способна да разрешава сама непрестанно нарастващите в хронологически и тематичен диапазон задачи в областта на праисторията, на античността и средновековието. Утвърди се като ръководен център на археологическите проучвания в цялата страна Археологическият институт и музей при Българската академия на науките, укрепваха в своята научноизследователска дейност отделни научни групи в по-големите музеи в страната. Увеличи се значително броят на кадрите на археологическия фронт, нарасна и се подобри видимо в методологично и методическо отношение научната продукция. Всичко това създаде необходимите предпоставки българската археологическа наука и нейните представители да се превърнат в равностоен

партньор на своите колеги от социалистическите страни, включително и на колегите си от Съветския съюз. Българската археология навлезе в нов етап — етап на дейно и плодотворно сътрудничество с археологическите научни работници от социалистическите страни и на първо място с археолозите от Съюза на съветските социалистически републики.

Ярък израз на това сътрудничество бе съвместната българо-съветска експедиция, поставила си за цел проучването на голямата селищна могила при с. Езеро, Сливенски окръг. В продължение на десет полеви сезона (1961, 1963—1971) бяха проведени интензивни разкопки с участието на голям българо-съветски колектив при ръководната роля на Г. И. Георгиев и Р. Катинчаров от българска страна и на Н. Я. Мерперт от съветска страна. Извършени с прилагането на най-модерна и прецизна методика, проучванията намериха завършек в издадения внушителен по обем и на високо научно равнище труд „Езеро, раннобронзовото селище" (1979). Установено бе въз основа на натрупания огромен фактически материал и на направените аналогии, че има всички основания да виждаме в Тракия един от най-важните центрове на ранната бронзова епоха в Югоизточна Европа, който в своето развитие не е останал по-назад от Егея и Западна Анатолия. Това е извод, изразен в заключителните страници на монографията. По същество този извод прави прелом в съществуващите представи за характера на културата на раннобронзовата епоха в южнобългарските земи и за нейното отношение към сродни култури в Егейския и Малоазийския свят.

Друг, не по-малко съществен и, можем да кажем, дори изненадващ резултат от съвместната българо-съветска експедиция бе разкриването на стари медни находища в Старозагорско (м. Мечи кладенец), които се отнасят към каменномедната епоха и се датират приблизително в IV хилядолетие пр. н. е. Изненадващото е, на първо място, че тези рудници по обема на своето производство са играли голяма роля в развитието на икономическия живот не само в отбелязания район, но и в целия Балкански полуостров и, на второ място, че, хронологически погледнато, те се явяват най-големите и едни от най-старите рудници в Европа. Това са двата основни извода, залегнали в солидния труд на ръководителя на изследванията съветския учен Е. Н. Черних „Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии" (С., 1978). В този труд има участие и А. Радунчева от Секцията по праистория на АИМ при БАН. В резултат на българо-съветското сътрудничество, осъществено при разкопките при с. Езеро и при проучванията на медните рудници край Стара Загора и намерило израз в обнародването на две големи монографии, се откри и систематизира обширен фактически материал, доказващ важната роля на южнобългарските земи в развитието на материалната култура през каменномедната и бронзовата епоха и техния хронологически приоритет както по отношение на Егейския и Малоазийския свят, така и по отношение на територията на Централна и Западна Европа.

Започнало с блестящи постижения, българо-съветското сътрудничество в областта на праисторията продължи и през следващите години. То се свежда до три главни теми, по които работиха и работят съвместно български и съветски учени. Първата тема има за цел да се изследват намиращите се в различни краища на България палеолитни паметници с крайна задача да се състави научно обоснована карта на палеолитните култури. Богатият опит на съветските археолози в разработването на проблеми на палеолита и откритите при теренните обхождания в Североизточна България през 1976 г. значителен брой находки от този най-ранен период от историята на човешките общества дават основание да се очакват и тук интересни резултати, независимо че върху този проблем предстои все още твърде значителна работа.

Втората съвместна тема бе да се проучи характерът на най-старото земеделие на територията на България. Това е безспорно въпрос с много важно значение, като се има пред вид решаващата роля на земеделското производство като основен отрасъл в стопанския бит на населението на определена степен от развитието на родовообщинните отношения. Разработвана чрез грижливо изследване с методите на палеоботаниката и след натрупване на обширен материал, тази тема приключи с издаването на съвместен труд на съветски учен — Г. И. Лисицина, на научен сътрудник от Института по ботаника с Ботаническа градина при БАН — Л. Филипович, и научен сътрудник от Чехословакия — А. Хайналова, отпечатан на руски език в българо-съветската поредица Studia praehistorica (1980). Резултатите от изследването на най-старото земеделие, изложени в тази студия, надхвърлят границите на днешна България и се отнасят до територията на целия Балкански полуостров.

По третата тема — „Проучване на оръдията на труда от периодите на неолита и енеолита с използуване на експериментално-трасологически, петрографски и други методи“ — работата все още продължава с участието на К. Кънчев от българска страна с крайна цел да се подготви съвместна публикация от направените изследвания на съответните паметници от територията на България и територията на СССР. И тук се касае за твърде съществен проблем, свързан с развитието на производителните сили на човешкото общество през един от най-ранните стадии на неговата история.

Сътрудничеството между българските и съветските археолози в областта на праисторията, дало през последните години изключително важни резултати, намери израз в създаването на съвместната българо-съветска научна поредица Studia praehistorica, отпечатвана в София, от която са излезли шест броя. Това е един от най-характерните примери за все по-засилващата се научна интеграция между Археологическия институт на Българска академия на науките и Археологическия институт на АН на Съюза на съветските социалистически републики, за тесните и непрестанно разширяващи се връзки между учените от двете страни.

Съществени резултати бележи българо-съветското сътрудничество през последните години и в областта на средновековната археология. Общите интереси към проучването на историята на прабългарите намериха израз в организирането на двустранна среща на български и съветски археолози, състояла се през есента на 1976 г. в Шумен. Изнесените над 20 доклада и научни съобщения от изтъкнати български и съветски специалисти, обнародвани в сборника „Плиска—Преслав“ II (1981), съставляват значителен принос в изследването на проблемите на материалната и духовната култура на прабългарския етнос и набелязват пътищата за по-нататъшната съвместна работа по тази тематика.

През лятото на 1977 г. група съветски археолози начело със С. А. Плетньова започнаха проучвания на стратиграфията на древната българска столица Плиска с оглед да се направи сравнителен анализ на получените резултати с данни от разкопки на синхронни с Плиска градове, разположени в Подонието и Приазовието (Саркел, Тмутаракан, Фанагория). При извършените до южната крепостна стена на Плиска сондажи в разкрития близо двуметров пласт бяха установени три културни слоя, от които най-горният се отнася приблизително към времето от средата на X до средата на XI в., средният — към средата на X в., а най-долният — вероятно към средата на VIII в. Без да са завършени докрай, стратиграфските проучвания на старата българска столица могат да хвърлят нова светлина върху най-ранния период от нейното изграждане и развитието на нейната укрепителна система до началото на IX в., когато Плиска била превзета и разрушена от войските на византийския император Никифор I Геник. Това безспорно е твърде съществен за нашата средновековна история проблем, по който съвместната работа между българските и съветските археолози може да доведе до интересни и заслужаващи най-сериозно внимание научни изводи. Трябва да се отбележи, че в съответствие с плана за взаимно сътрудничество, докато съветската археологическа група работеше в България, отделни български специалисти (Ст. Ваклинов, Д. Василева и Р. Рашев) участвуваха през различни периоди в разкопки на известното, свързано с материалната култура на прабългарите Маяцко градище.

Започнало със задачата да се направи сравнителен анализ на стратиграфията на средновековни градски центрове на територите на СССР и България, свързани със строителната дейност на прабългарите, българо-съветското сътрудничество се насочи през последните години и към въпроса за славянските надписи от североизточните български земи от IX—X в., тема, която има изключително важно значение за разкриване произхода и ранната история на старобългарската писменост. Плод на това сътрудничество е предадената за печат работа на съветската епиграфка А. Мединцева и на К. Попконстантинов от Филиала на АИМ в Шумен „Старобългарските надписи от Кръглата църква в Преслав“. Съвместна работа между български и съветски специалисти се осъществява и във връзка с проучването на изключително богатия епиграфски материал от глаголически и кирилски надписи от манастирския комплекс при с. Равна при Провадия.

Можем да направим извода, че българо-съветското сътрудничество в областта на археологията се очертава като най-съществен момент в цялостното и многостранно развитие на българската археологическа наука за един период от близо 40 години. Съветските археолози бяха тези, с чието най-активно участие и подкрепа започна и се осъществи методологическото и методическо преустройство на археологията след победата на социалистическата

революция в България. Съветската археологическа школа бе тази, под чието благотворно влияние се подготвиха, израснаха и се утвърдиха изтъкнати български специалисти в областта на праисторията, на античността, на средновековието. В най-тясна съвместна работа на българо-съветски научни експедиции и работни групи бяха изяснени важни проблеми за характера и развитието на производителните сили и обществените отношения от епохата на палеолита, на неолита, на халколита и от бронзовата епоха. От особено голямо значение се оказа съдействието на съветската археологическа наука за поставянето на въпроси, свързани с материалната и духовната култура на славяни и прабългари, с въпроса за взаимоотношенията между двата етноса в периода преди и след изграждането на българската държава.

Направляваща роля в осъществяването на българо-съветското сътрудничество в областта на археологията несъмнено играят сключваните договори за съвместна работа между Археологическия институт и музей при Българската академия на науките и археологическите институти в Москва, Ленинград, Киев. Израз на това сътрудничество са преди всичко съвместните разкопки и публикации. Все по-честа става практиката български археолози да обнародват статии в съветски издания и трудове на съветски археолози да намират място в българските издания. Непрекъснато расте броят на българи, командировани и специализиращи в Съветския съюз по различни проблеми на археологическата наука, както и числото на защитилите кандидатски и докторски дисертации български специалисти в съветската страна. Неедноктатно в качество на рецензенти са привличани в България видни съветски археолози, разширява се размяната на научни работници от България и Съветския съюз за изнасяне на доклади, за запознаване с археологически обекти и др., т. е. налице е все по-силно утвърждаваща се интеграция в областта на археологическата наука, съответствуваща на цялостния процес на задълбочаване на всестранните връзки между НРБ и СССР.

Ще отбележим, че покрай и независимо от изградилите се официални, бихме казали, служебни връзки, съществува и непрестанно се изявява друга, дълбоко и трайно действуваща връзка — личните контакти между българските и съветските колеги, дружбата на археолозите от двете страни, която намира израз във взаимни посещения, размяна на научна литература, участия в симпозиуми и конференции. Желани и чести гости в нашата страна са учени от Москва, Киев, Ленинград, Тбилиси, Ереван, Казан и от редица други градове на обширната съветска страна, в които се развива археологическата наука. Крепне дружбата между нашите братски народи, дружба, родена и закалена в победата на социалистическите революции в двете страни, в общата борба на СССР и НРБ за създаване на свят на траен мир, хуманизъм и справедливост. Към такива заключения ни води бележитата годишнина от образуването на Съюза на съветските социалистически републики, те са залегнали в нашето неизменно желание да развиваме и занапред все така плодотворно сътрудничеството си със съветските учени в областта на археологията.

ДИМИТЪР АНГЕЛОВ

Произход, характер и датировка на съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг

ДИАНА ГЕРГОВА

Историографията на съкровището от Бързица е сложна и противоречива. През изтеклия повече от половин век от откриването му (1922 г.) то бе последователно свързвано от различните изследвачи с прабългарската, със славянската, а най-сетне и с тракийската култура. Тези взаимно изключващи се интерпретации на съкровището бяха обусловени до голяма степен от оригиналните форми на украшенията, както и от състоянието на археологическите проучвания, които за дълъг период от време предоставяха оскъден сравнителен материал.[1]

При откриването съкровището се е състояло от 1 златен и 6 сребърни обръча, 3 златни гривни, 4 златни мъниста, 2 чифта обеци и 1 златен кръст. От тях са се запазили само публикуваните от Кр. Миятев 1 златен и 4 сребърни обръча и 1 чифт обеци[2] (обр. 1, 2).

Двете обеци имат ладиевидна форма и височина 0,105 м и 0,11 м. От двете страни на ладията е изчукан орнамент фалшива спирала, който в горния край преминава в редица от пъпки. Обръчите са отворени, имат тънко тяло, в краищата сплеснато и разширяващо се в различни форми и с различна украса. Дължината им е 0,625—0,86 м, диаметърът — 0,20—0,27 м. Златният и единият от сребърните имат триъгълни краища, които при златния са украсени с „рибена кост“ (обр. 3). Вторият сребърен обръч има заоблени краища, украсени с вдлъбнати ямички (обр. 4). Останалите два са с луновидни краища, завиващи се спирално, с богата геометрична украса (обр. 5, 6).

За първия изследвач на съкровището Кр. Миятев съществен момент в анализа е сведението за наличие на златен кръст сред предметите.[3] Това насочва търсенията му

●*Обр. 1. Златен и сребърни колани от съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг. Fig. 1. Ceintures en or et en argent du trésor du village Bărzica (anc. Seremet), département de Varna*

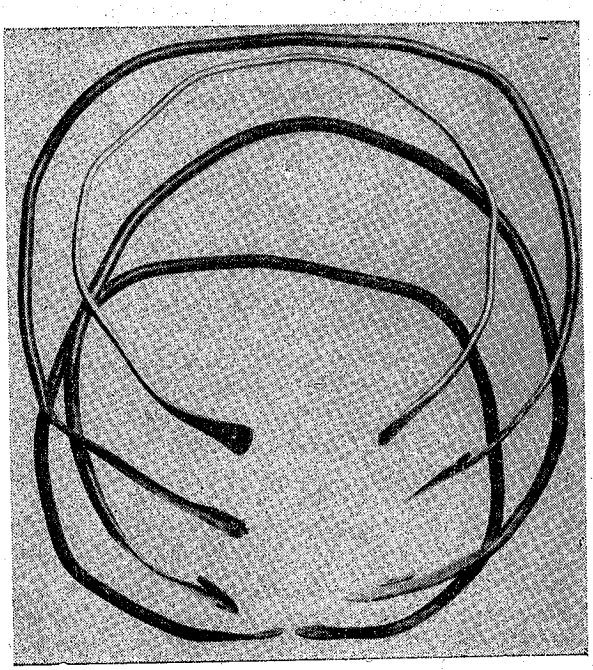

1

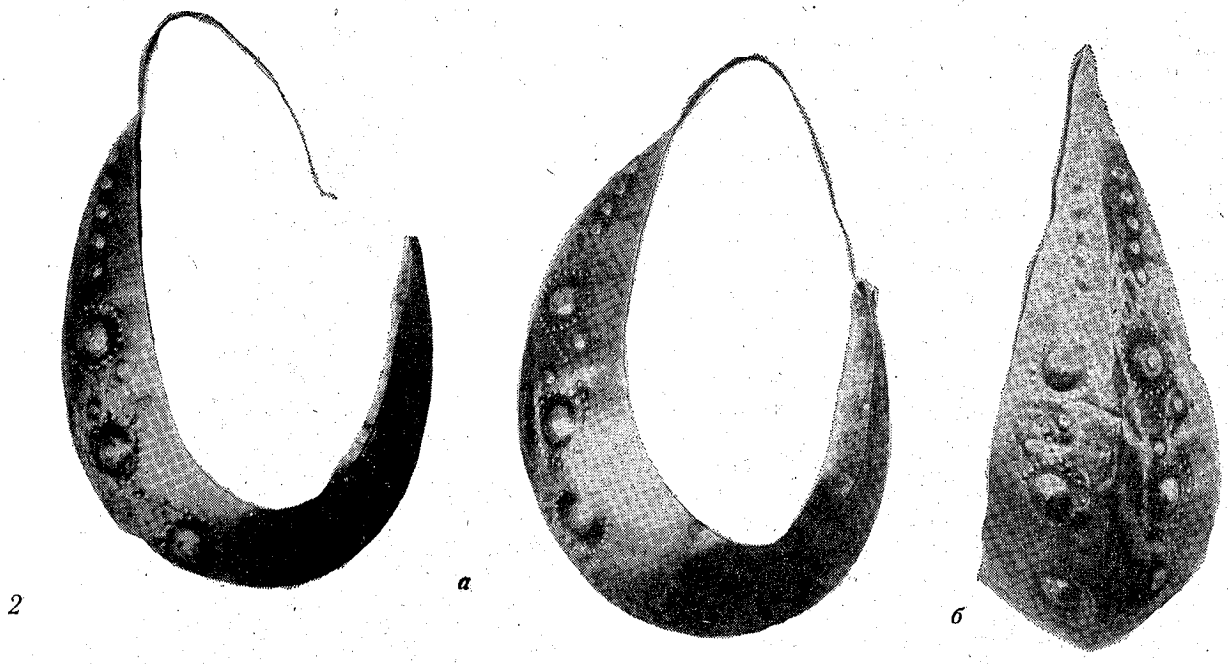

●*Обр. 2 а, б) златни обеци от съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг. Fig. 2. а, б) boucles d'oreilles en or du trésor du village Bărzica (anc. Seremet), département de Varna*

към времето след приемането на християнството на Балканите. Кр. Миятев определя обръчите като торкви, а геометризираните изображения на птици върху два от тях — като орли. Позовавайки се на сведението на Йоан Екзарх, че българските царе и боляри носели торкви, както и на факта, че орелът е тотем и символ на царска власт у прабългарите, авторът свързва съкровището с прабългарската художествена традиция и го датира към втората половина на IX — началото на X в.[4]

Това тълкуване подкрепя и Н. Мавродинов, който в двете свои ранни изследвания на съкровището[5] привежда нови паралели за геометризираната украса върху обръчите. Посочва геометрични знаци върху Омуртаговата колона, сравнява изображения върху тухли и камъни от Плиска с птиците от двата обръча, както и вълнообразни линии и изчукани точки върху ремъчните украси, открити в Унгария, с орнамента „рибена кост" на златния обръч и изчуканите ямички върху единия от сребърните. Той вижда сходство между изчуканите пъпки върху обеците и украсата на един от съдовете от Надьсентмиклошкото съкровище, както и на пластинка от Плиска, а за формата на обеците сочи като сравнителен материал три златни украси пак от Унгария.[6] Н. Мавродинов набляга предимно на стила и техниката на украсяване, които са с твърде универсален характер в този случай, поради което и неговите аргументи не са достатъчно убедителни.[7]

Двадесет години по-късно той свързва Шереметското съкровище със славянската култура и привежда нови аналогии от откривани в руските земи украшения или орнаментиката им.[8] И тези нови успоредици се свеждат до отделни опростени орнаментални мотиви, при това разположени върху паметници с различно предназначение. Според Мавродинов ладиевидните обеци са аналогични на обеците на единия от двата женски образа върху византийския бродиран плат от катедралата в гр. Бамберг (Германия). Позовавайки се на А. Грабар, авторът приема, че тези образи представляват персонификации на Източна и на Западна България, и прави заключение, че носят български дрехи.[9]

Характеризирайки съкровището като произведение на средновековната българска култура, първите му изследователи обръщат внимание на неговата изолираност, на безспорното присъствие на „латенски елементи"[10]. Тъй като то не е изработено в нито една от характерните за българската и за византийската култура техника — гранулация, клетъчен емайл, заварка или инкруста-

ция,[11] те виждат в него произведение на провинциален майстор, творил в духа на старите традиции.[12]

Пръв опит да изведе Шереметското съкровище от обсега на средновековната проблематика прави С. Георгиева.[13] Тя подробно анализира „средновековната хипотеза" и критично разглежда всеки отделен довод. Съществен неин принос е, че изяснява предназначението на обръчите, които въз основа на големината и формата определя като колани.[14] Въз основа на обширен сравнителен материал (предимно от нетракийски ареал) — обеци и колани от халщатската и латенската култура,— както и на наличието на орнамента фалшива спирала върху паметници на тракийската торевтика авторката датира съкровището в средата на V в. пр. н. е. Сведението за златния кръст тя смята за непроверимо.[15]

Това тълкуване остава без отглас и в следващите години редица изследователи на средновековието продължават да се придържат към първоначалното мнение за съкровището.[16]

Следващ важен момент в изясняването на някои страни от характера на съкровището внасят изследванията на Л. Огненова-Маринова.[17] Тя разглежда формата на коланите (торкви според нея) и обеците като еволюция на характерни за средата на II хилядолетие пр. н. е. форми от територията на Тракия, днешна Румъния и Унгария. Като отбелязва наблюдаваните в тракийската култура от V—IV в. пр. н. е. прояви на културни преживелици от II хилядолетие пр. н. е., тя

3

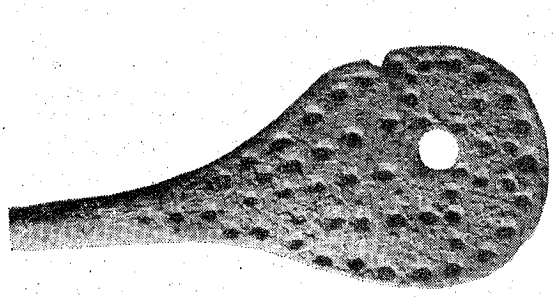

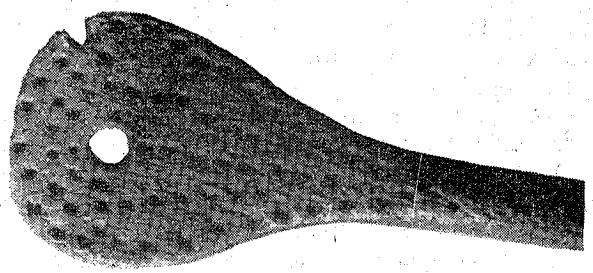

4

●*Обр. 3. Краят на златния колан от съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг. Fig. 3. Le bout de la ceinture en or du trésor du village Bărzica (anc. Šeremet), département de Varna*
●*Обр. 4. Краищата на единия от сребърните колани от съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг. Fig. 4. Les bouts d'une des ceintures en argent du trésor du village Bărzica (anc. Šeremet), département de Varna*

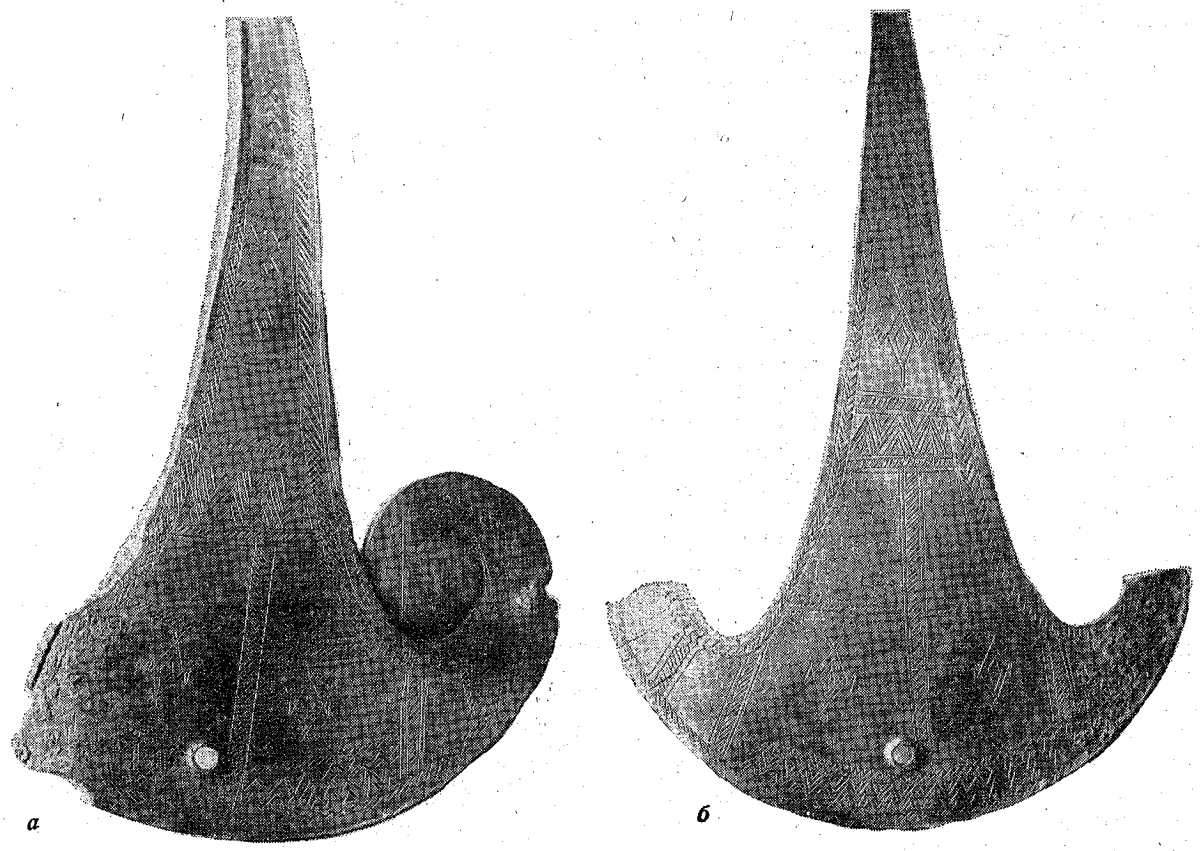

5 а б

●*Обр. 5 а, б) луновидните краища на единия от сребърните колани от съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг. Fig. 5 а, б) les bouts en forme de lune d'une des ceintures en argent du trésor du village Bărzica (anc. Šeremet), département de Varna*

датира и съкровището от Бързица в първата половина на V в. пр. н. е., свързвайки го с отнасящите се към същото време илирийски златни колани и обеци от Атеница и гр. Нови Пазар в Югославия, както и със златните обеци от гр. Вани (Грузия). Коланите от съкровището от Бързица имат общ прототип с гривните от златното съкровище от с. Михалков (дн. Михалкив, Украинска ССР), датирани в VIII — началото на VII в. пр. н. е. Но последните са по-близки по форма до него и това е основание за уточняване на датата на съкровището от Бързица като покъсна от тази на Михалковското.[18]

Изследванията на двете авторки са повратен момент в насоката на тълкуване на съкровището от с. Бързица. Интензивните проучвания в областта на тракийската и на средновековната култура у нас създадоха възможности за по-нататъшно уточняване на датировката и произхода на този паметник. С новооткритите многобройни и високохудожествени паметници на средновековната торевтика не се прибавиха типове и форми, които да приближат повече коланите и обеците от Бързица до средновековните образци. В противовес на това изследванията на бронзовата и желязната епоха у нас позволяват съкровището с все по-голяма правдоподобност да се постави във връзка със сложния момент на формирането на тракийската култура от I хилядолетие пр. н. е.

Становището на Кр. Миятев е, че „предметите от Шереметското съкровище представляват по стил и техника едно хомогенно цяло. Те сигурно произхождат от едно и също време и са произведения ако не на една работилница, то поне на един строго ограничен художествен кръг."[19] Сред тях най-силно привличат вниманието двата сребърни колана в краищата със спирали и богатата геометрична украса. Тази форма е късно въз-

произвеждане на декоративния ефект на спирално завитите нишки, оформящи краищата на различни по предназначение украшения от средата на II хилядолетие пр. н. е. от Централна Европа, както и на техни покъсни варианти от VIII—VII в. пр. н. е., като например гривните от Михалковското съкровище[20] (обр. 7). В тези обширни хронологически граници най-близки по форма до двата колана от Бързица са златните гривни и диадеми, откривани на различни места в Карпато-Дунавския басейн, които имат лентесто тяло с надлъжно ребро (обр. 8) или силно профилирано с издатъци. Краищата са от плоска, спирално завиваща се лента, украсена по ръба с пояс от коси резки. Тези украшения принадлежат към хоризонта Опали на бронзовата култура в Карпатската котловина, синхронен с късноеладския III С период (около първите десетилетия на XII в. пр. н. е.).[21] Спиралите при краищата на двата колана от Бързица са оформени също от плоска лента. Тънкото тяло на коланите може да се третира като наследник на надлъжното ребро на гривните, а и разполагането на геометричната украса по периферията е белег, който ги сближава. И при коланите, и при гривните между тялото и спиралите в краищата чрез врязана украса от успоредни и зигзаговидни линии са обособени напречни полета (обр. 5, 6, 8). Два елемента при коланите от Бързица предполагат датирането им след XII в. пр. н. е.: оформените триъгълни полета между тънкото тяло и спиралите и сложността на геометричната украса в тях — зигзаговидни линии, коси нарези, скачени ромбове (орнамент птиче ято), малтийски кръстове и силно геометризирани изображения на птици в полет. С тази особеност те се доближават най-вече до масивните култови гривни, откривани в Сърбия по долното течение на Морава и Дунавското крайбрежие (обр. 9 *а*).

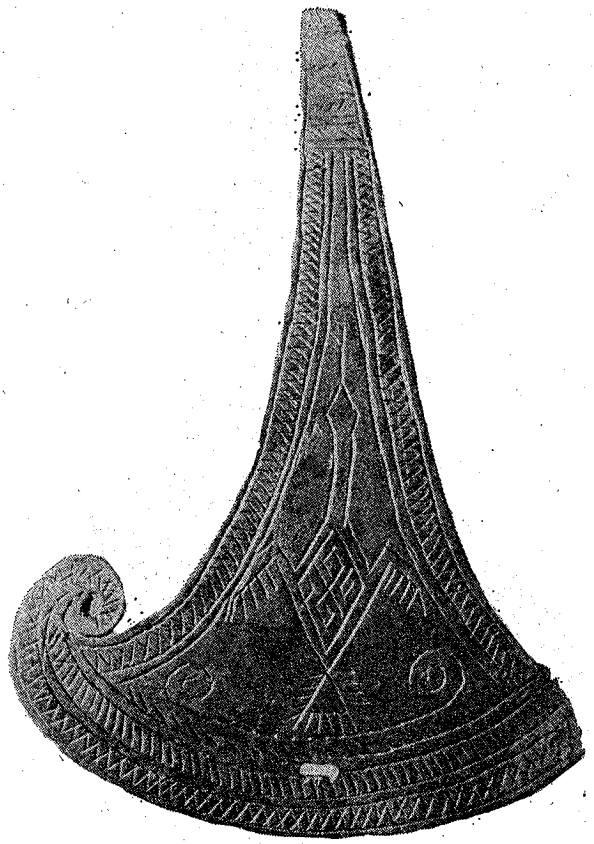

6

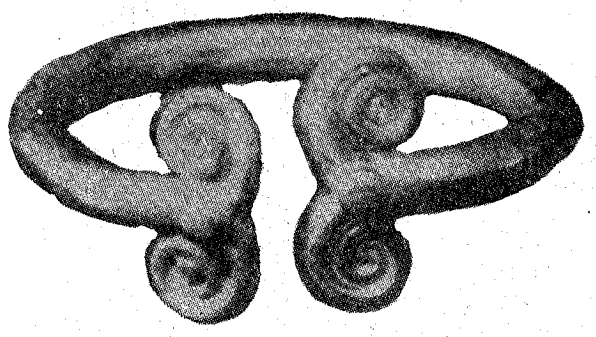

7

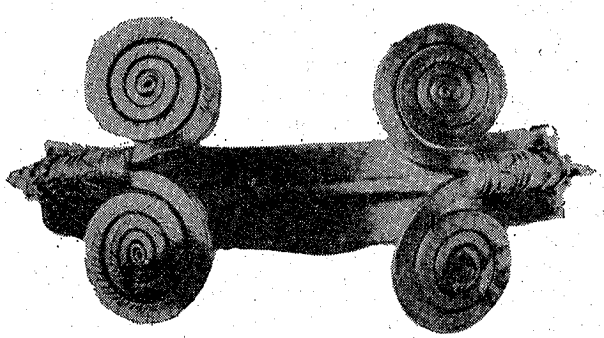

8

● *Обр. 6. Луновидният край на единия от сребърните колани от съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг. Fig. 6. Le bout en forme de lune d'une des ceintures en argent du trésor du village Bărzica (anc. Šeremet), département de Varna*

● *Обр. 7. Златна гривна от съкровището от Михалково (УССР), VIII — началото на VII в. пр. н. е. Fig. 7. Bracelet en or du trésor de Mihalkovo (R. S. S. d'Ukraine), VIIIe — début du VIIe s. av. n. ère*

● *Обр. 8. Златна гривна от с. Нирачад (Унгария), XII в. пр. н. е. Fig. 8. Bracelet en or du village Niračad (Hongrie), XIIe s. av. n. ère*

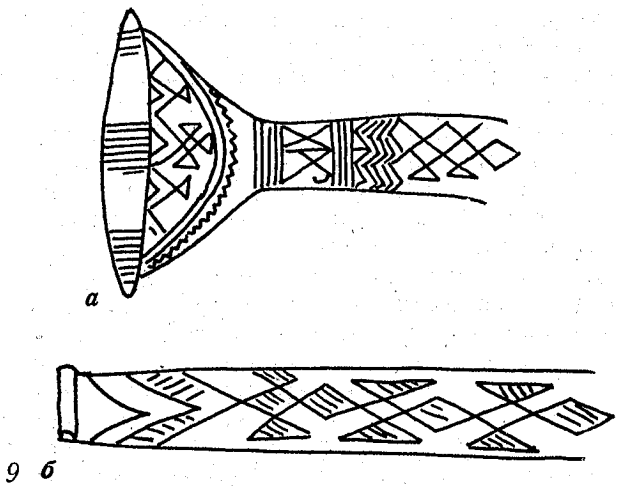

●*Обр. 9. Геометрични мотиви върху бронзови накити: а) култова гривна от Сърбия, XII—IX в. пр. н. е.; б) диадема от Гласинац (Югославия), VIII—VII в. пр. н. е. Fig. 9. Motifs géométriques sur des parures en bronze: a) bracelet cultuel de Serbie, XIIe—IXe s. av. n.ère; б) diadème de Glasinac (Yougoslavie), VIIIe—VIIe s. av. n. ère*

●*Обр. 10. Изображения на птици върху керамика от: а, б) тракийското селище в м. Малкото кале край Созопол, Бургаски окръг, XI—IX в. пр. н. е.; в) тракийското селище при с. Пшеничево, Старозагорски окръг, XI—IX в. пр. н. е.; г) гр. Шопрон (Унгария), VII в. пр. н. е.; д) с. Римничу Вълча (Румъния), XII—XI в. пр. н. е. Fig. 10. Représentations d'oiseaux sur céramique de: a, б) le site thrace au lieu-dit Malkoto kale près de Sozopol, département de Burgas, XIe—IXe s. av. n. ère; в) le site thrace près du village Pšeničevo, département de Stara Zagora, XIe—IXe s. av. n. ère; г) la ville Šopron (Hongrie), VIIe s. av. n. ère; д) village Rimniču Vălča (Roumanie), XIIe—XIe s. av. n. ère*

Краищата на тези гривни се развиват в триъгълни полета, както при двата колана от съкровището от Бързица, но нямат спирали. По периферията са обточени с коси нарези, триъгълници и прекъсната линия, а в полето са съчетани ромбове, триъгълници, концентрични кръгчета и кръстове. Гривните се отнасят към края на бронзовата и първия период на ранната желязна епоха (т. е. XII—IX в. пр. н. е.). Те носят традицията на „балканския геометричен стил", характерен за културата на „инкрустираната керамика" в Североизточна Югославия, Югозападна Румъния и Северозападна България от късната бронзова епоха (XV—XII в. пр. н. е.).[22]

Мотивите върху коланите и гривните са много често срещани върху метални предмети и керамика от ранната желязна епоха в Тракия и съседните ѝ области. Силно геометризирани изображения на птиче яйо (обр. 5) или на птици са известни от керамични фрагменти от селищата в пещерата Магура,[23] в м. Малкото кале край Созопол[24] (обр. 10 *а*, *б*) и край с. Пшеничево, Старозагорски окръг[25] (обр. 10 *в*) и се отнасят към първия период на ранната желязна епоха

(XI—IX в. пр. н. е.). Малтийски кръстове (единични или свързани) има върху бронзови диадеми[26] (обр. 9 *б*), едноспирални бронзови фибули,[27] върху керамика на културата Басараби и др.[28] Изображение на птици в полет, разположени симетрично спрямо слънцето, е врязано върху глинен съд от с. Римничу Вълча в Румъния (група Говора — XII—X в. пр. н. е.)[29] (обр. 10 *д*). Птицата, врязана в полетата в краищата на единия от сребърните колани от съкровището от с. Бързица (обр. 6) с вписаната в ромбовидното тяло свастика, показва аналогия с изображението на птица върху съд от гр. Шопрон (Унгария),[30] свързан с културата Басараби (обр. 10 *г*).

В орнаменталната схема на двата колана централно място заемат птиците, обяснявани като орли или като водна птица.[31] „Присъствието на една изолирана сред черти и резки фигура на птица, изпълнена, разбира се, в духа на общия геометричен и линеен стил на декорацията, от една страна, а, от друга — изписването три пъти на един и същ мотив, не е случайна декоративна форма, а един символ, който дава съдържание на самия накит."[32] Вписаната в птиците свастика, както и важното място на малтийския кръст в композицията на орнаментираното поле на коланите от Бързица (обр. 5, 6) сочат безспорния сакрален характер на тези изображения. Коланите от Бързица могат да бъдат наредени сред тези многобройни паметници на бита и изкуството от Югоизточна Европа от началните векове на I хилядолетие пр. н. е., чиято украса е дълбоко белязана от сложна религиозна символика, в която са неразривно свързани два основни елемента — слънчевият знак и водната птица. Те са представяни в разнообразни съчетания: слънчев диск, концентрични кръгчета, малтийски кръст, свастика и др. с водна птица или слънчева ладия с птичи глави. Водната птица се свързва с почитането на реката, на водните божества, а оттам е символ на плодородието.[33] Съчетаването с кръста я свързва и с почитането на слънцето.

Корените и характерният художествен израз на тази символика лежат в културата на „инкрустираната керамика" от Подунавието от втората половина на II хилядолетие пр. н. е. В края на II и началото на I хилядолетие пр. н. е. тя се разпространява в Северна Европа и земите на юг — в днешна Италия и балканските страни — донякъде и като следствие от разгръщащите се в това време миграционни процеси.[34]

Свързването на изображенията върху коланите с религиозния символизъм на късната бронзова и ранната желязна епоха дава основание да се направи още една стъпка в интерпретирането им. Може да се допусне, че дъгата със завити навътре спирали, разположена под изображенията на птиците при единия от сребърните колани с луновидни краища (обр. 6), не е обикновен орнаментален мотив, а силно схематизирано изображение на слънчевата ладия. Тази композиционна схема вече е известна от Тракия — изображението върху каменната плоча от Разлог, Благоевградски окръг, в което обаче присъствува и фигурата на слънчевия бог (обр. 11 *а*).[35] Друга схематизирана сцена, свързана със соларния култ (обр. 11 *б*), виждаме върху бронзова тока от VII в. пр. н. е. от с. Радолинек (Полша).[36]

●*Обр. 11. Схематизирани сцени, свързани със соларния култ, върху: а) каменна стела от Разлог, Благоевградски окръг; б) бронзова тока от с. Радолинек (Полша), VII в. пр. н. е. Fig. 11. Scènes schématiques, liées au culte du soleil, sur: a) une stèle en pierre de Razlog, département de Blagoevgrad; б) un boucle en bronze du village Radolinek (Pologne), VII*e *s. av. n. ère*

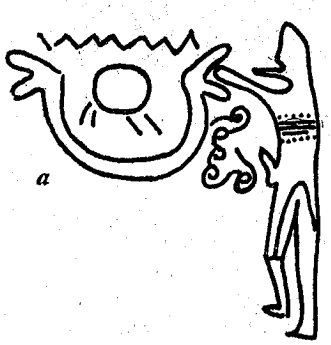

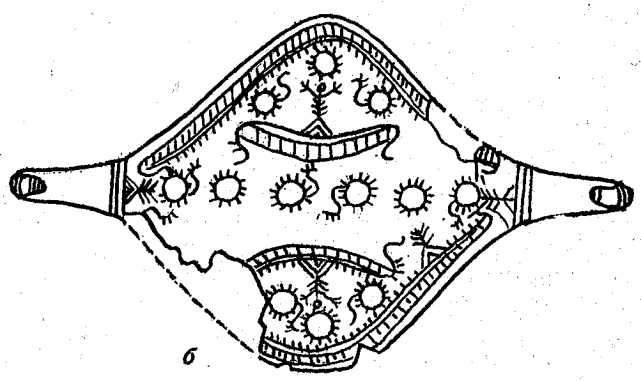

11

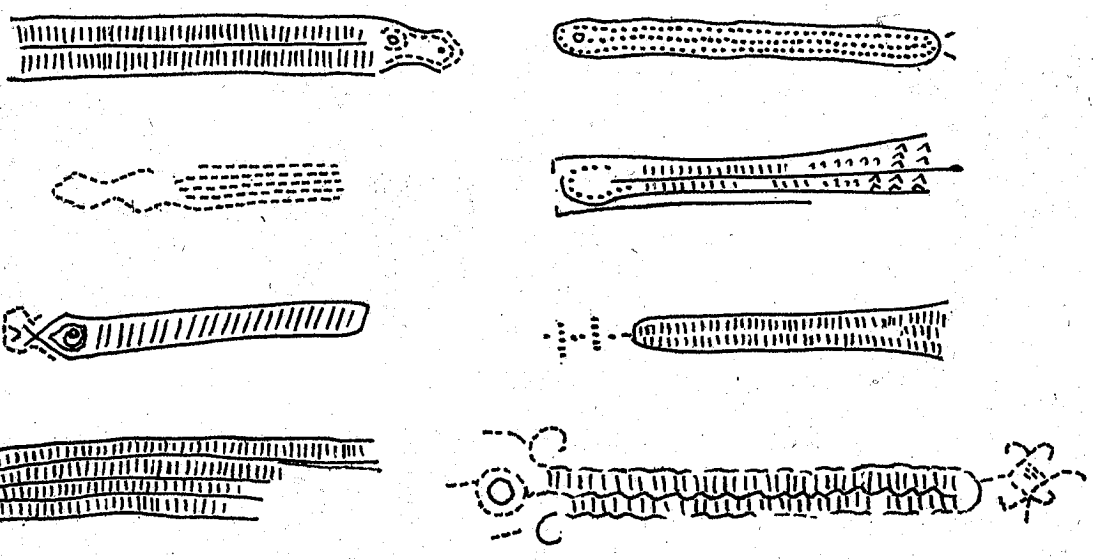

12

●*Обр. 12. Форма и украса на колани, изобразени върху женските култови фигурки от късната бронзова епоха от некропола при с. Кърна (Румъния). Fig. 12. Forme et ornementation de ceintures, représentées sur les petites figures de femme cultuelles de l'Age de bronze récent de la nécropole près du village Kărna (Roumanie)*

Златният и другите два сребърни колана от съкровището имат по-обикновени по форма краища. Триъгълно оформени краища, както на златния и на единия от сребърните колани, имат например някои торкви от ранножелязната епоха.[37] Без паралели е сребърният колан със заоблени краища (обр. 4). В същност и сега, както по време на откриването на съкровището от Балканския полуостров, а и от Европа не са известни паметници, които по форма и предназначение да са сродни на коланите. За изясняване функцията на редица метални украшения от ранножелязната епоха от Тракия напоследък бяха използувани като иконографски извор женските култови фигурки, характерни за културата на „инкрустираната керамика" от Подунавието през късната бронзова епоха. Тъй като върху фигурките са реалистично изобразени редица накити — първообрази на тези от ранната желязна епоха, считаме, че след като има приемственост в употребата на основните видове накити през двете епохи, най-вероятно е тя да е валидна и по отношение на тяхната функция през ранната желязна епоха.[38] Това засяга и разглежданите тук колани. Женските фигурки от некропола при с. Кърна (Румъния) са изобразени препасани с колани, различно оформени в краищата[39] (обр. 12). Тези колани по формата си се приближават много до съвременните на фигурките гривни и торкви, разглеждани тук като сравнителен материал и принадлежащи на хоризонта Опали. Някои форми на краищата на тези колани и украсата от ямички се приближават най-вече до колана със заоблени краища от Бързица. Така фигурките от Кърна потвърждават иконографски, че през късната бронзова епоха в Подунавието са употребявани колани, подобни по форма на коланите от Бързица.

Традицията на формите от бронзовата епоха е запазена и при златните обеци от съкровището. С ладиевидното си тяло те са най-близки до наушниците от Карпато-Дунавския басейн, отнасящи се към тип С в класификацията на Е. Захариа, датиран в XII—XI в. пр. н. е. (На А),[40] и особено до наушниците с двойна ладия и украса от малки изчукани пъпки от с. Тарпа (Унгария) (хоризонт Опали)[41] (обр. 13). По-близко сходство установяваме между украсата на обеците и украсата на златната фалера от съкровището от с. Шмиг (Румъния), датирано в средната бронзова епоха, при която са изчукани групи от по три пъпки, разделени от тройни дъги, очертани чрез малки пъпки.[42] Формата на единична ладия на обеците от Бързица, както и изчуканият орнамент фалшива спирала предполагат датирането им след хоризонт Опали. От друга страна, известно сходство между обеците от Бързица и една бронзова обеца от с. Опънец,[43] Плевенски окръг (която може да се отнесе към

VII в. пр. н. е.), показва изтегленатa халка. При бронзовата обеца, както и при гвоздеевидните обеци от Североизточна Тракия от VII—VI в. пр. н. е.[44] халката излиза вече от средата на тялото. Тези обеци изглежда са по-късни от обеците от съкровището от Бързица.

Заслужават внимание някои особености на орнамента фалшива спирала. Присъствието на този орнамент върху златния съд от с. Казичене до София показва, че той е бил познат в тракийските земи още през X—VII в. пр. н. е.[45] Той се наблюдава и върху някои от предметите от съкровищата от Михалков и от Фокору (дн. Бешенисог, Унгария).[46] Орнаментът фалшива спирала от Бързица се отличава по двете малки пъпки, разположени симетрично спрямо свързващите две окръжности тангентни линии. Такива пъпки или кръгчета са разположени и в орнамента от спирала върху съда от Казичене, както и върху златната диадема от Фокору (обр. 14). При нея спиралата е развита по-сложно, като в кръговете са вписани кръстове. Симетрични спрямо тангентата пъпки или кръгчета не са познати от известните ни паметници на тракийската торевтика от времето след VI в. пр. н. е.

Ако така разгледано, съкровището от Бързица показва тясна връзка с паметниците от началните векове на I хилядолетие пр. н. е., не противоречи ли на такава ранна дата сведението за златния кръст, който е бил загубен заедно с някои други предмети от съкровището? След като в началото на I хилядолетие пр. н. е. наследената от късната бронзова епоха символика завладява по-голямата част от Балканския полуостров, нейните два основни мотива се срещат не само изобразени върху паметници на бита и изкуството, но и като самостоятелни обемни форми: амулети, представляващи водни птици (с една или две глави), пиксиди с похлупак с форма на слънчева ладия и др., които са особено популярни през VIII—VII в. пр. н. е.[47] Силно разпространени в късната бронзова и ранножелязната епоха са и обемните кръстове — самостоятелни или вписани в кръг и прикрепени към други предмети или пригодени за пришиване. Вписани в кръг кръстове с кехлибарено зърно в центъра имат бронзовите подложки на златните дискове от Вълчитрънското съкровище от късната бронзова епоха.[48] Редица от кръстове увенчава и едната от златните диадеми от съкровището от Михалков. От редица от

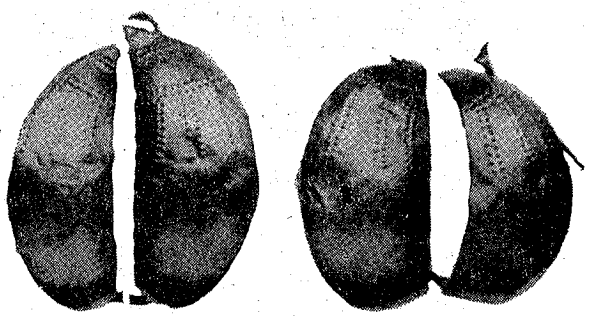

13

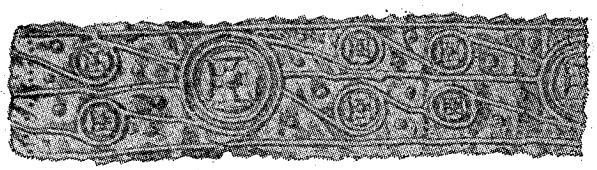

14

●*Обр. 13. Златни наушници от с. Тарпа (Унгария), XII в. пр. н. е. Fig. 13. Oreillons d'or du village Tarpa (Hongrie), XIIe s. av. n. ère*

●*Обр. 14. Златна диадема от с. Фокору (дн. Бешенисог), Унгария, VIII в. пр. н. е. Fig. 14. Diadème en or du village Fokoru (act. Bešenisog), Hongrie, VIIIe s. av. n. ère*

кръстове е съставено и тялото на една от гривните от същото съкровище.[49] Най-масовото разпространение на кръстовидните апликации също се отнася към VIII—VII в. пр. н. е.[50] Тези факти дават основание да се допусне, че и златният кръст, счетен от първите изследвачи на съкровището за християнски символ и взет като основно съображение за характеризирането му като средновековно, е представлявал именно такава кръстовидна апликация.

Между отделните предмети от съкровището съществуват немалко различия по форма и детайли. Различна е и техниката на орнамента — изчукване при обеците, гравиране при коланите. При единия от коланите с луковидни краища изображенията на птиците и геометризираните мотиви са дребни, плитко нанесени, с фини щрихи. При другия те са едри, нанесени дълбоко. Очевидно предметите от съкровището не са дело на един майстор или на едно ателие и не е изключено между изработването им да са изминали и по-значителни интервали от време. Всички предмети от съкровището обаче носят белезите на геометричния стил, владеещ тракийското изкуство между XI и VIII—VII в. пр. н. е., на неговите мотиви и тяхната

семантика и позволяват те да бъдат определени като паметници именно на това време, укрити най-късно докъм VIII—VII в. пр. н. е.

С последната дата съкровището от с. Бързица попада в рамките на т. нар. трако-кимерийска епоха, към която се отнасят и златните съкровища от Михалков и Фокору.[51] Към същото време могат да се отнесат и богатите погребения на тракийски вождове от с. Царевброд и с. Белоградец във Варненски окръг.[52] Върху златните предмети (ножница на меч и диадема) от тези погребения срещаме същите мотиви — кръста и спиралата, изпълнени в друга техника и ред. Във формирането на материалните прояви на този изключително интересен и важен момент от културното и обществено-икономическото развитие на Югоизточна Европа и в частност на Тракия играят роля редица фактори, сред които немалко значение се отдава и на източните влияния. Приема се, че те проникват чрез предполагаемото придвижване на кимерийски племена на запад.[53] Но тези влияния, изявени в някои от паметниците на „трако-кимерийската епоха", не засягат комплекса от накити от Тракия и Югоизточна Европа от това време. В украшенията са доразвити наследените от по-ранната епоха форми и мотиви.[54] Свидетелство за присъствието на тази местна традиция е и съкровището от Бързица, важен паметник на ранната тракийска култура. Съкровището разкрива значителното присъствие не само на художественото, но и на идеологическото наследство на културите от късната бронзова епоха в Карпато-Дунавския басейн и ролята им във формирането на тракийската култура през ранната желязна епоха.

[1] L. Ognenova-Marinova. Notes sur les parures de la Thrace et de l'Anatolie. — Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology. Ankara, 1978, p. 992—993.

[2] Кр. Миятев. Новооткрито старобългарско съкровище. — ИАИ, VIII, 1934, с. 230 и сл. Намира се в Националния археологически музей, София.

[3] Пак там, с. 234—235.

[4] Пак там, с. 239 и сл.

[5] Н. Мавродинов. Върху произхода на Шереметското съкровище. — ИАИ, VIII, 1934, с. 254 и сл.; Прабългарската художествена индустрия. — В: Сб. Мадара. II. С., 1936, с. 220—223.

[6] Н. Мавродинов. Върху произхода, с. 254 и сл.

[7] Обстойна критика на аргументацията на Кр. Миятев и Н. Мавродинов вж у: С. Георгиева. Едно тълкуване на Шереметското съкровище. — В: Изследвания в памет на К. Шкорпил. С., 1961, с. 155—164.

[8] Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство. С., 1959, с. 181—184.

[9] Пак там, с. 183—184.

[10] Пак там, с. 182—184.

[11] Пак там, с. 184.

[12] Пак там.

[13] С. Георгиева. Цит. съч.

[14] Пак там, с. 160—163.

[15] Пак там, с. 164.

[16] История на българското изобразително изкуство. С., 1976, с. 132; Ст.Ваклинов. Формиране на старобългарската култура. С., 1977, с. 145 — добавя знаци върху глинени съдове от прабългарския некропол при Нови Пазар (VIII в.), изобразяващи орли като аналогии на птиците от коланите.

[17] L. Ognenova-Marinova. Op cit.; Observations sur les parures Thraces et Illyriennes du Ve au IIIes. av. n. è. — Iliria, 1976, p. 347 sqq.

[18] L. Ognenova-Marinova. Notes sur les parures, p. 993—994.

[19] Кр. Миятев. Цит. съч., с. 239—240.

[20] L. Ognenova-Marinova. Op. cit., p. 993—994.

[21] A. Mozsolics. Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens. Budapest, 1972, p. 115, tab. $95_{2,3}$; p. 190 (Bárányhegy, Debrecen), tab. 99, p. 201 (Nyíracsad), tab. 100, p. 191 (Biharkerestes), tab. 101.

[22] M. Garašanin, J. Kovačević. Arheološki nalazi u Jugoslaviji. Beograd, 1968, tab. XIX 10.

[23] Н. Джамбазов, Р. Катинчаров. Разкопки в пещерата Магура през 1971 г. — ИАИ, XXXIV, 1974, с. 133, обр. 31 л.

[24] П. Делев, Ив. Карайотов, М. Домарадски, В. Стойкова, М. Петрова, Ев. Келбечева. Мегалитни паметници. Поселищна система и пътна мрежа. Археологически проучвания на комплекса Малкото кале. Крепостта Голямото кале при село Младежко. — В: Мегалитите в Тракия. II. С., 1982, обр. 230.

[25] М. Чичикова. Проучвания на тракийската култура през старата желязна епоха. — Археология, 1974, кн. 3, с. 4, обр. 3.

[26] Р. Васич. Културне групе старјег гвозденог доба у Југославији. Београд, 1973, табл. IX 10.

[27] М. Гарашанин, Др. Гарашанин. Археолошка ископувања у селу Радању — „Криви дол". — Зборник на Штипскиот народен музеји, I, 1958—1959, с. 26, обр. 63.

[28] R. Vasić. The chronology of the Early Iron Age Serbia. — BAR, Suppl. Series 31, 1977, pl. 19.

[29] B. Hänsel. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau. II. Bonn, 1976, tab. 6_{13}.

[30] Vl. Dumitrescu. L'importance des éléments illyriens dans la civilisation de Bassarabi (Ha C) au Sud-Est de la Roumanie. — In: Actes du VIIe congrès international des Sciences préhistoriques. Prague, 1977, p. 859, fig. 1—3.

[31] Н. Мавродинов. Цит. съч., с. 182.

[32] Кр. Миятев. Цит. съч., 239—240.

[33] G. Kossack. Studien zum Symbolgut der Urnenfelder — und Hallstattzeit Mittel Europas. Berlin, 1954, r. 14—50; M. Gimbutas. Bronze Age Cultures. London, 1963, p. 342; І. К. Свешніков. О символике вещей Михалковского клада. — СА, 1968, 1, с. 23; Р. Георгиева. Сакралният характер на орнитопластиката от ранножелязната епоха в басейна на Вардар и Халиакмон. — Thracia antiqua, 2, 1977, p. 64 sqq.

[34] G. Kossack. Op cit., p. 14—50; Р. Георгиева. Цит. съч., с. 64 и сл.

[35] Т. Герасимов. Следи от келтите в Разложкото поле. — ИАИ, XXV, 1962, с. 91, обр. 2. За тракийския характер на плочите: B. Hänsel. Plastik der jungeren Bronzezeit und der älteren Eizenzeit aus Bulgarien. — Germania, 47, 1969, 1—2, p. p. 62 sqq.

[36] W. Szafranski. Skarby brazowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres) epoki brazowe w Wielkopolsce. Warszawa, 1955, tab. XIX 239.

[37] Б. Николов. Тракийски паметници във Врачанско. — ИАИ, XXVIII, 1965, с. 164, обр. 1 а.

[38] D. Gergova. Genesis and Development of the Metal Ornaments in the Thracian Lands During the Early Iron Age. — Studia praehistorica, 3, 1980, p. 101 sqq.

[39] Vl. Dumitrescu. Necropola de incineratie din epoca Bronzilui de la Cîrna. Bucureşti, 1961, tab. CLXII.

[40] E. Zaharia. Die Lockenringe von Sarata-Monteoru. — Dacia, III, 1959, p. 123, fig. 10, p. 124, fig. 11.

[41] A. Mozsolics. Op cit., p. 341, tab. 89.

[42] Treasures from Romania. London, 1971, No 28.

[43] За предоставената възможност да работи с находката от с. Опънец авторката е задължена на Т. Ковачева от ОИМ, Плевен.

[44] Л. Бобчева. Тракийски некрополи при селата Кръгулево и Черна, Толбухински окръг. — ИНМВ, XI, 1975, с. 120, табл. IV 6.

[45] M. Stančeva. Une coupe en or de Sofia. — Thracia, III, 1974, p. 255, fig. 6.

[46] І. К. Свешніков. Цит. съч., с.15, обр. 3, с. 17, обр. 4; Die Hallstattkultur. Schloss Lamberg. Steyr, 1980, p.184, No $2_{17, 18}$; M. Ebert. Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin, 1927, tab. 56 A a.

[47] J. Bouzek. Graeco-Macedonian Bronzes. Prague, 1973, p. 13—23.

[48] В. Миков. Златното съкровище от Вълчитрън. С., 1958, с. 50, табл. XIII, XV, XVII.

[49] І. К. Свешніков. Цит. съч., с. 17, обр. 4_{11}.

[50] J. Bouzek. Op. cit., p. 158, fig. 46.

[51] M. Gimbutas. The treasure of Mihalkov. — Archaeology, 1959, p. 3; St. Gabrovec. Der Beginn der Hallstattkultur und der Osten. — In: Die Hallstattkultur. Schloss Lamberg. Steyr, 1980, p. 39 sqq.

[52] Г. Тончева. Кинжал кимерийски тип от с. Белоградец, Варненски окръг. — Археология, 1976, кн. 3, с. 53, обр. 3, с. 54.

[53] J. Bouzek. Op. cit., p. 183.

[54] R. Vasić. Op. cit., p. 16—17; D. Gergova. Op. cit., p. 101 sqq; Contributions to the Problem of Thraco-Caucasian Relations in the Early Iron Age. — Pulpudeva, 3, 1980, p. 296; Gy. Gasdapusztai. Caucasian Relations of the Danubian Basin. — AAH, XIX, 1969, p. 307 sqq.

Origine, caractère et datation du trésor du village Bărzica (anc. Šeremet), département de Varna

D. GERGOVA

(Résumé)

Le trésor du village Bărzica (anc. Šeremet) a attiré l'attention de maints savants qui proposent des interprétations contradictoires de son caractère et de sa chronologie. Il est attribué à la culture protobulgare, à la culture slave ou à la culture thrace. Les recherches sur la culture thrace effectuées au cours des dernières années en Bulgarie permettent d'avancer de nouvelles données à l'appui de l'origine thrace du trésor et pour la détermination de sa chronologie.

Les prototypes des objets du trésor de Bărzica peuvent être découverts parmi les monuments de l'Age du bronze récent du bassin Karpato-Danubien. Les spirales formées dans les bouts de deux des ceintures et la répartition des motifs géométriques à cet endroit les rapprochent le plus des bracelets en or de l'horizon Opali de la culture de bronze dans la vallée des Karpates. Les grands boucles d'oreilles en forme d'esquif et l'ornement gravé sur eux se rapprochent le plus de certains oreillons également de l'horizon Opali. Une confirmation iconographique de l'usage pendant l'Age du bronze récent des ceintures avec la forme comme celle des ceintures de Bărzica fournissent les petites figures de femme en argile de la nécropole près du village Kărna (Roumanie) (culture de „la céramique incrustée" — XVe—XIIe s. av. n. ère). Les ceintures du trésor de Bărzica se distinguent des monuments de l'Age du bronze récent par leur riche décoration géométrique, comportant des croix de Malte, ornement „volée d'oiseau", „oiseaux en vol", svastikas inscrites dans les oiseaux, et caractéristique des monuments de la culture thrace des premiers siècles de l'Age du fer ancien (X^{e}—VIIIe/VIIe s. av. n. ère). Vers la même époque nous orientent également les particularités dans l'ornement de fausse spirale, repoussée sur les boucles d'oreilles. Les grains symétriques à la tangente sont connus aussi de la décoration du vase en or du village Kazičene près de Sofia, ainsi que du diadème de Fokoru (Hongrie) datés dans la même période. Les représentations sur les deux ceintures aux extrémités en forme de lune ont un caractère sacral. Elles peuvent être reliées avec la symbolique complexe des monuments

de la fin du IIe et du début du Ier millénaire av. n. ère du Sud-Est européen, dont les racines aussi plongent dans la culture de „la céramique incrustée" de l'Age du bronze récent. La décoration sur l'une des ceintures en argent (fig. 6) peut être interprétée comme une combinaison d'oiseau aquatique au signe solaire et à l'esquif solaire et représente une version de la scène comprenant le signe solaire et l'oiseau aquatique — les deux motifs fondamentaux de cette symbolique.

Le trésor du village Bărzica a été enterré le plus vraisemblablement jusqu'au VIIIe—VIIe s. av.n. ère— l'époque dite thraco-cimmérienne. En ce temps sont largement répandues également des appliques cruciformes telle qu'a été vraisemblablement aussi la croix d'or perdue et considérée comme étant chrétienne par les premiers chercheurs qui ont étudié le trésor. Au VIIIe—VIIe s. av. n. ère en Europe du Sud-Est se fait sentir la présence de maints éléments culturels d'origine orientale. Cependant ils ne se manifestent pas dans le développement des parures qui pendant l'Age du fer ancien continuent les traditions des cultures locales du Bronze récent.

Le trésor du village Bărzica est un monument hautement artistique de l'ancienne culture thrace et du style géométrique de son art. Il est un témoignage éloquent du rôle important des traditions artistiques et d'idées de l'Age du bronze récent dans la vie de la société thrace pendant l'Age du fer ancien.

Кабиле и монетосеченето на Александър III

ДИМИТЪР ДРАГАНОВ

Монетосеченето на Александър Велики отдавна е обект на интерес от страна на специалистите. То е предмет на множество научни изследвания,[1] в които все още не са намерили решение редица проблеми. Един от тях е тълкуването на някои символи и допълнителни знаци, свързано с локализирането на отделните монетарници.

Особен интерес за нас представляват сребърните монети (драхми и тетрадрахми) на Александър III, върху чиято обратна страна пред краката на Зевс е гравирана малка фигурка на Артемида с две дълги запалени факли в ръце (обр. 1, 3—7). Подобен тип монети са представени в голямото съкровище от Деманхур (Египет),[2] в т. нар. Катакомбско съкровище,[3] както и в съкровището с драхми от Баб (Сирия), сега притежание на Йейлския университет.[4] Единични екземпляри съдържат колекциите Локет,[5] Вебер[6] и др.[7] (табл. I). Л. Мюлер свързва този тип монети с дейността на монетарницата на Перинт.[8]

Тези монети, върху които липсва титлата ΒΑΣΙΛΕΩΣ, се свързват по стил, метрология и пр. с времето на Александър III. Т. Герасимов мимоходом отбелязва, че подобни тетрадрахми се приписват от Е. Т. Нюел на монетното дело на Лампсак, разположен на азиатското крайбрежие на Пропонтида.[9] В своята първа публикация на голямото съкровище от Деманхур Е. Нюел не определя точно монетарницата, отсякла въпросните монети. Заедно с редица други тетрадрахми той ги обединява в отделна група — с неидентифицирани монетарници в Македония, Тракия и Мала Азия.[10] При това той отбелязва изрично, че групирането е извършено по стилови белези и че по отношение на монетите с фигурката на Артемида е склонен да възприеме становището на Л. Мюлер за тяхната принадлежност към монетарницата на Перинт.[11] Във второто, вече по-пълно издание на Деманхурското съкровище, Нюел отново подчертава, че идентификацията на някои монетарници е все още в предварителен етап, който ще се развие в бъдещи по-задълбочени изследвания. Той отнася към географския ареал на Пропонтида тетрадрахмите с отличителния символ фигурка на Артемида с две факли, като из-

●*Обр. 1. Драхма на Александър III от съкровището от гр. Баб (Сирия), на обратната страна с фигурка на Артемида с две факли Fig. 1. Drachme d'Alexandre III du trésor monétaire de la ville Bab (Syrie) à petite figure d'Artémis avec deux flambeaux (sur le revers)*

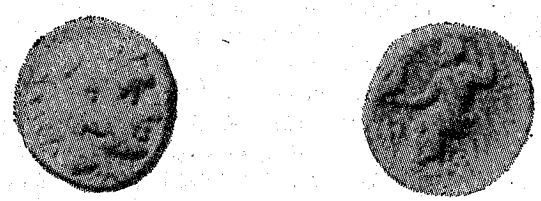

1

тъква, че е много по-вероятно тази серия монети да са сечени не в Перинт, а на срещуположния бряг — в Лампсак — и добавя, че прави това предположение по предварителни наблюдения. Освен това той отбелязва, че най-често представяният символ върху статерите и сребърните монети на Лампсак е протоме на крилат кон — пегас, който е емблемата на града, а друг символ е фигурката на Артемида, която била една от най-популярните богини на града.[12]

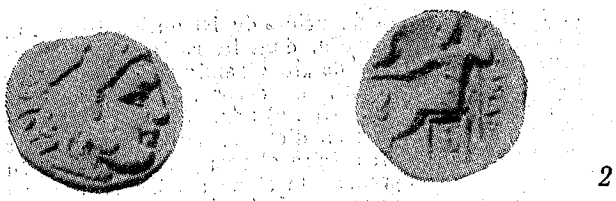

2

●*Обр. 2. Драхма на Александър III от съкровището от гр. Баб (Сирия), на обратната страна с фигурка на Артемида. Fig. 2. Drachme d'Alexandre III du trésor monétaire de la ville Bab (Syrie) à petite figure d'Artémis (sur le revers)*

Таблица I

Тетрадрахми и драхми на Александър Велики с отличителен знак фигурка на Артемида с две факли

№	Произход (публикация)	Номинал	Брой	Тегло в г	Монограма под трона
1	Катакомбско съкровище (S. Mosser, № 26, 27)	тетрадрахма	2	17,19 17,24	
2	Съкровище от Деманхур (E. Newell, tab. XVII 9, 10)	„	46		„
3	Съкровище от Деманхур (E. Newell, tab. XVII 8)	„	13		„
4	Съкровище от Деманхур (E. Newell, tab. XVII 7)	„	2		
5	Колекция Вебер (L. Forrer, № 2103)	„	1	17,33	„
6	Al. Magnaguti, № 48	„	1	17,16	„
7	L. Müller, № 397	„	1		„
8	Н. Мушмов, табл. XXVI 3	драхма	1		„
9	Колекция Локет (S NG, № 1480)	„	1	4,26	„
10	Съкровище от Баб (M. Thompson, A. Bellinger, №1)	„	2		„
11	L. Müller, № 398	„	1		„

В изложеното становище на Е. Нюел се забелязва колебание и въздържаност при идентифицирането на монетарницата, отсякла тетрадрахмите със знака фигурка на Артемида. Сигурно не е случайно, че в каталога той ги отнася най-общо към района на Пропонтида. Това показва, че все пак ги отделя както от строгия стил на монетарниците в Македония, така и от изключително финия на по-отдалечените азиатски полиси.

Ясно е, че идентификацията на Нюел не може да се смята за окончателна, понеже е направена по някои общи стилови белези. Стилът на монетите не може да има самостоятелна доказателствена стойност. Освен това в съкровището от Деманхур няма монети на Лампсак със символа протоме на пегас, за да може при сравнителния анализ да се открият ако не еднакви лицеви печати, то поне стилово сходство в гравирането на образите. Установяването на този факт би направило безпредметно всякакво съмнение, че тези две серии тетрадрахми принадлежат на монетарницата на Лампсак. В находката от Баб има драхма на Александър III (обр. 1), върху която пред краката на Зевс е представена фигурката на Артемида, държаща две дълги запалени факли, а под трона е гравирана монограмата .[13] Пак там се намира и друга драхма (обр. 2), датирана в 319 г. пр. н. е., върху която под трона е представена Артемида наляво.[14] Тези монети са отдадени на Лампсак. Внимателният анализ обаче показва, че в образа на Артемида от втората драхма липсва най-характерният атрибут — факлите. Освен това фигурката е представена под трона, където най-често стоят магистратски монограми или допълнителни знаци, и то не насреща, а наляво. Големи са различията и в положението на краката на Зевс — при драхмата с Артемида под трона левият е издаден напред, а десният е зад него, докато при другата положението им е точно обратното. Тази иконографска подробност е много важна, защото е основна отлика в гравирането на печатите на сечените в Лампсак драхми от Александров тип. Оказва се, че върху всички драхми от съкровището от Баб, сечени по времето на Александър III, Филип III, Антигон I и Лизимах, т. е. целия период на сечене на драхми от Александров тип в Лампсак, левият крак на Зевс е изнесен по-напред, а десният е

зад него.[15] От тях се отличава единствено драхмата с фигурката на Артемида пред краката на Зевс, които са раздалечени, като десният е изнесен по-напред. Иконографското несъответствие не позволява тази драхма да се свърже с монетарницата на Лампсак. Към това твърдение определено ни навеждат и резултатите от сравнението между драхмата от съкровището от Баб с отличителния символ Артемида с две дълги факли и монограмата $\overset{\Delta}{\underset{O}{|}}$ и една драхма от съкровището от Коринт от 1938 г.[16] Върху нейната обратна страна пред Зевс е поставен знакът на Лампсак — протоме на пегас, а под трона — Артемида(?) без факли. Левият крак на Зевс е протегнат напред, а десният е зад него, т. е. положението им е както при всички останали драхми, сечени в Лампсак до и по времето на Лизимах. Като прибавим към тези иконографски подробности и явните стилови различия в представянето на лъвската кожа върху главата на Херакъл, става ясно, че двете сравнявани драхми са отсечени в различни монетарници. Тази от Коринтското съкровище, както показва символът протоме на пегас, категорично се отнася към монетния двор на Лампсак, докато за драхмата от Баб с фигурка на Артемида с факли не може да се твърди същото.

Върху тетрадрахмите на Александър III, отсечени в Лампсак, липсва изображение на Артемида с две факли. На същото становище е не само Л. Мюлер, който дава като отличителен белег на монетарницата в Лампсак единствено протомето на Пегас,[17] но и изследвачката на монетното дело на Лампсак А. Болдуин-Брет. Трябва да отбележим, че тя е ползувала в своето изследване труда на Е. Нюел за Деманхур и въпреки това смята, че в града започват да се секат статери, тетрадрахми и драхми от Александров тип след 330 г. пр. н. е., на които отличителният белег е протоме на пегас.[18] И наистина, като се започне от най-ранните електронови статери на Лампсак от VI в. пр. н. е.[19] и се премине към златните статери и многобройните емисии сребърни монети от V—IV в. пр. н. е. и бронзовите емисии чак до II в. пр. н. е., основният им и почти постоянно повтарящ се тип и символ е протомето на пегас, гравирано върху обратната страна (с изключение на електроновите статери). Вероятно не е случайно, че статерите, тетрадрахмите и драхмите от Александров тип, сечени през периода 330—302 г. пр. н. е., имат като емблема традиционното изображение протоме на пегас. Върху сечените в Лампсак Лизимахови монети отново виждаме въпросното изображение, разположено този път под символа на Лизимах (протоме на лъв).[20] Същото се отнася и за тетрадрахмите—подражания на Александровите.[21] Отсъствието на характерната фигурка на Артемида с две факли от тези монетни емисии, които хронологически следват тетрадрахмите и драхмите, сечени приживе на Александър III, отново ни навежда на мисълта, че Лампсак е имал един единствен символ-знак на монетарницата и това е протомето на пегас. И наистина изглежда невероятно богинята Артемида, представена насреща, държаща две дълги факли, да е знак-емблема на монетарницата в Лампсак при факта, че в нито една монетна емисия на града тя не е изобразена по подобен начин и не представлява основен монетен тип.

Тук изниква въпросът дали миниатюрната фигурка на Артемида върху въпросните драхми и тетрадрахми трябва да се тълкува като знак на монетарница. Известно е, че върху сребърните Александрови монети на редица градове на Балканския полуостров и в Мала Азия пред краката на Зевс са представяни различни символи и монограми. Върху сечените в Пела тетрадрахми се проследяват символите пчела, тризъбец, светкавица и пр.[22] Тези, както и множество други изображения, напоследък се обясняват като знаци на различни емисии или пък като магистратски знаци на една и съща монетарница.[23] Трябва да отбележим обаче, че върху някои тетрадрахми на Александър III и техните подражания от III—II в. пр. н. е. подобен вид изображения, представени пред краката на Зевс, се смятат за сигурен белег на отделните монетарници. При Александровите тетрадрахми такива символи са например: протомето на пегас — за Лампсак, двойката коне — за Перинт и др., а при подра-

●*Обр. 3. Тетрадрахма на Александър III от Катакомбското съкровище, на обратната страна с фигурка на Артемида с две факли. Fig. 3. Tétradrachme d'Alexandre III du trésor monétaire des Catacombes à petite figure d'Artémis avec deux flamqeaux (sur le revers)*

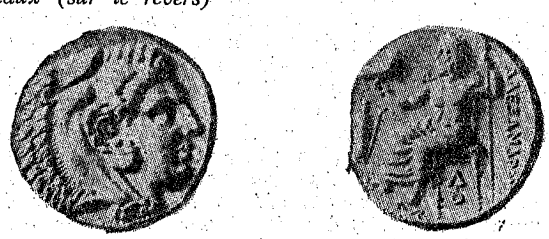

3

жанията — коринтският шлем върху тетрадрахмите на Месамбрия и т. н.[24] И фигурката на Артемида върху интересуващите ни тетрадрахми и драхми на Александър III можем да приемем за знак на монетарница. Начинът, по който тя е представена върху някои екземпляри, ни кара да смятаме, че вероятно се касае за статуя на богинята. Това предположение се подсилва и от наблюдението, че върху отделни екземпляри[25] под краката ѝ ясно личи подставка, върху която тя е стъпила (обр. 3). Според нас възпроизвеждането върху монетите на известна статуя на богинята, макар и миниатюрно, не би трябвало да се тълкува като знак на магистрат или друг допълнителен белег. Като имаме пред вид, че то представлява изображение на най-почитаното божество на града, по-приемливо е да се разглежда като негова емблема.

В иконографията на обратните страни на тетрадрахмите и драхмите на Александър III с миниатюрния образ на Артемида с факли се различават три стилови варианта.

1. Фигурата на Зевс е моделирана пластично, меко и с подчертаване на формите на тялото. Косата е завита на руло, което създава илюзията, че е с шапка. Краката му са доста разтворени, като напред е издаден десният. Тялото на орела е слабо и фино удължено. Фигурката на Артемида достига на височина до Зевсовите колене. Тя е облечена в дълъг препасан хитон. В двете си ръце, прегънати в лактите встрани, държи дълги запалени факли. Под трона върху всички екземпляри е поставен знакът $\frac{\triangle}{|\circ}$. Към тази група спадат една тетрадрахма, публикувана от А. Магнагути,[26] една тетрадрахма от Деманхурското съкровище[27] (обр. 4), една драхма от колекцията Локет[28] (обр. 5). Можем да твърдим, че печатите за последните две монети са изработени от един и същ гравьор.

2. Фигурата на Зевс е предадена малко по-грубо. Главата е несъразмерно голяма и ясно личат къдриците в косата и в брадата. Орелът е с по-едро тяло и съвсем различен от вече описания. Фигурката на Артемида достига на височина до гърдите на Зевс. Почти при всички екземпляри личи подставка, която подсказва, че вероятно се касае за статуарен образ. Факлите са леко наклонени встрани. Под трона — отново монограмата $\frac{\triangle}{|\circ}$. Към тази група спадат две тетрадрахми от съкровището от Деманхур[29] (обр. 6), една от Катакомбското съкровище[30] (обр. 3), една

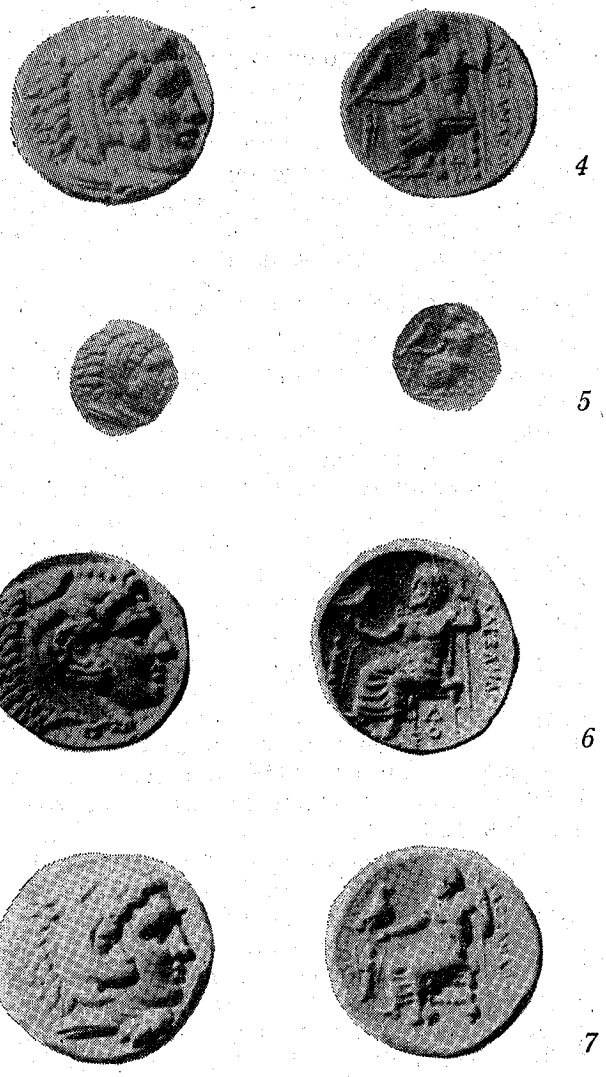

●*Обр. 4. Тетрадрахма на Александър III от съкровището от Деманхур (Египет), на обратната страна с фигурка на Артемида с две факли. Fig. 4. Tétradrachme d'Alexandre III du trésor monétaire de Demanhur (Egypte) à petite figure d'Artémis avec deux flambeaux (sur le revers)*

●*Обр. 5. Драхма на Александър III от колекцията Локет, на обратната страна с фигурка на Артемида с две факли. Fig. 5. Drachme d'Alexandre III de la collection Lockett à petite figure d'Artémis avec deux flambeaux (sur le revers)*

●*Обр. 6. Тетрадрахма на Александър III от съкровището от Деманхур (Египет), на обратната страна с фигурка на Артемида с две факли. Fig. 6. Tétradrachme d'Alexandre III du trésor monétaire de Demanhur (Egypte), à petite figure d'Artémis avec deux flambeaux (sur le revers)*

●*Обр. 7. Тетрадрахма на Александър III от съкровището от Деманхур (Египет), на обратната страна с фигурка на Артемида с две факли. Fig. 7. Tétradrachme d'Alexandre III du trésor monétaire de Demanhur (Egypte) à petite figure d'Artémis avec deux flambeaux (sur le revers)*

от колекцията Вебер,[31] една драхма от съкровището от Баб[32] (обр. 1), една, публикувана от Н. Мушмов.[33] Еднакви двойки печати имат едната от тетрадрахмите от съкровището от Деманхур[34] (обр. 6) и тази от Катакомбското съкровище (обр. 3). При останалите изображения се забелязва голяма близост.

3. Към тази група може да се отнесе една тетрадрахма от Деманхурското съкровище[35] (обр. 7). Тялото на Зевс е сравнително добре представено анатомически. Орелът е още по-уедрен, но къс. Фигурката на Артемида, която е по-дребна, е с две по-къси факли. Под трона липсва знак или монограм. Наоколо — зрънчест кръг.

Обстоятелството, че разглежданите тетрадрахми и драхми имат еднакъв отличителен символ — фигурката на Артемида с факли — и еднакъв допълнителен знак $\overset{\Delta}{\underset{\circ}{|}}$ под трона, показва, че са сечени в една и съща монетарница. Очевидно драхмите със знак $\overset{\Delta}{\underset{\circ}{|}}$ се свързват с тетрадрахмите, носещи същия знак, и тяхното сечене е ставало вероятно паралелно. За това говори и безспорното стилово сходство. Не е случайно, че за двете драхми от съкровището от Баб е посочена датировка 325 г. пр. н. е.,[36] когато са отсечени болшинството тетрадрахми от Деманхур и от другаде. Във връзка с това трябва да се отбележи, че е логично драхмите, които нямат под трона допълнителен знак, да се отнесат към времето, когато са сечени тетрадрахмите без този знак.

Знакът $\overset{\Delta}{\underset{\circ}{|}}$, гравиран под трона на разглежданите от нас монети, вероятно представлява магистратски монограм от буквите ΔΙΟ. Не е сигурно дали този магистрат е имал само едногодишен мандат, но тъй като с малки изключения върху всички монети знакът присъствува в комбинация с фигурка на Артемида, по-правдоподобно е да се мисли, че мандатът на магистрата е бил по-продължителен. Небезинтересен е фактът, че върху някои тетрадрахми от Александров тип, сечени в Кабиле през III в. пр. н. е., се чете част от име на монетен чиновник ΔΙΟ.[37] Разбира се, не може да става дума, че това е един и същ магистрат. Същия монограм обаче откриваме и върху статер на Перинт, комбиниран с две съединени протомета на коне,[38] и върху драхми на неизвестен град (комбиниран с други два монограма).[39] Това показва, че появяването му върху интересуващите ни монети не може да се свърже единствено с монетарницата на Лампсак и да служи за доказателство, че монетите са сечени там.

Ще се опитаме да изкажем предположение за монетарницата, чието производство са сребърните монети със знак фигурката на Артемида. Няма да разглеждаме множеството монети, носещи образи на Артемида, от почти всички краища на елинистическия свят. Ще посочим някои типични белези и отличия на тези изображения. Азиатските богини притежават характерните белези на източното изкуство и култови представи. Те са облечени в дълги препасани хитони, винаги плътно прилепнали към тялото и очертаващи неговите форми. Почти задължителен елемент към облеклото е воалът, който достига до раменете, талията или до земята.[40] В много случаи азиатските богини са без ръце или пък те са свити под ъгъл с разперени странично длани. Имат и многобройни украшения — огърлици, колиета, „бозки“ и пр.[41] Интересно за нас е изображението на Артемида Киндиас върху Александровите подражания на Баргилия от средата на III в. пр. н. е., където воалът я обгръща цялата и се спуска до земята,[42] и на същата богиня с воал до под талията върху тетрадрахмите на Антиох III, където ръцете ѝ са скръстени пред гърдите.[43] От най-общата характеристика на азиатските богини, представени върху монети, проличават съвсем ясно иконографските и особено стиловите различия при представянето на образа дори на една и съща богиня. Това е твърде важно, понеже почти изключва възможността въпросните сребърни монети на Александър III да са сечени в азиатски монетен двор.

Що се отнася до монетарниците на Балканския полуостров, ние сме улеснени от извода на Т. Герасимов, че фигурката на Артемида насреща с две факли в ръце е отличителен знак на сечените в Кабиле тетрадрахми-подражания на Александровите в средата на III в. пр. н. е. (приписвани преди на Перинт).[44] Това схващане възприеха всички специалисти, занимаващи се с проблемите на Александровото монетосечене.[45]

С основание може да се предположи, че символът фигурка на Артемида с две факли и върху тетрадрахмите и драхмите, сечени по времето на Александър III, е отличителен знак на монетарницата на Кабиле. Налице е иконографска прилика, която едва ли би могла да се обясни като случайност. Наблюдаващите се стилови различия са неизбежни и напълно закономерни, като се има

пред вид, че се касае за произведения на два различни исторически периода.

В цялата история на монетосеченето на Кабиле образът на Артемида е използуван като постоянен монетен тип. Върху бронзовите монети от III в. пр. н. е. при три емисии е представен образът на Артемида в цял ръст насреща, с две дълги запалени факли в ръце. При четвъртата емисия Артемида е представена с една дълга факла, в другата ръка, протегната леко напред, тя държи патера, а до краката ѝ е изобразен елен.[46] Образът на Артемида с две факли дотолкова се утвърдил като емблема на градската монетарница, че бил използуван и като контрамарка.[47] Този факт има особено значение, тъй като контрамарките служат обикновено за подпечатване на чужди монети, попаднали на местния паричен пазар. За да бъдат узаконени, им се поставя клеймо. За Кабиле такова била фигурката на Артемида с две факли, познато на всички поне в района. И върху сребърните Александрови монети, отсечени в монетарницата на Кабиле и предназначени най-вече за външнотърговски операции, е било естествено тя да постави отличителния си знак, както е поставен и по-късно върху тетрадрахмите от III в. пр. н. е. и върху тези, сечени тук от Кавар.[48]

И върху обратната страна на бронзовите монети на Спарток, тракийски владетел в Кабиле, е представен образът на Артемида,[49] макар че иконографията му е твърде различна от изобразения върху сребърните монети на Александър III отличителен знак.

Артемида е главно божество на Кабиле и този факт е доказан не само по нумизматични данни. В известния надпис от Севтополис се говори за резиденцията на владетеля Спарток, където имало голям храм, наречен Фосфорион. Няма спор, че се касае за храм на същата богиня, представяна и върху монетите на града. Дали е наречена Артемида, Артемида Фосфорос или само Фосфорос, или пък Хеката и дори Бендида,[50] едва ли в случая има решаващо значение. Ясно е, че става дума за великата богиня на Кабиле, покровителка на града, която била изсечена и в свещената скала на акропола.[51] Артемида играе твърде важна роля както в духовния, така и в стопанския живот на тракийското население на града и хинтерланда. Естествено върху монетите на Александър III ние се срещаме със синкретизирана богиня напълно в духа на елинистическата епоха. Едва ли може да има съмнение, че гравьорите на монетните печати са изкусно обучени елини, доведени от македонската администрация от гръцки градове с развита монетна традиция. В кръга на този род хипотези можем да допуснем дори, че в монетарницата на Кабиле са работели майстори-гравьори от Лампсак, от Перинт или от другаде.

Така че не изглежда невероятно в Кабиле да е била една от многобройните монетарници на Александър Велики. Може би и тук тя е била открита, както няколкото нови монетарници в други градове (Колофон, Абидос, Милет) през 325 г. пр. н. е. по време на похода на Александър III в Индия, когато била твърде силна нуждата от монетни знаци с оглед продължаването на източните му походи.[52] Предположението за времето на откриването на монетарницата се подкрепя от датировката на най-ранните монети с фигурка на Артемида у всички автори. Възможно е пускането на Александровите монети в Кабиле да се преустановява след възцаряването там на Спарток. Като вероятна дата предполагаме 315 г. пр. н. е.

Кабиле е единственият град не само във вътрешността на Тракия, но и сред западнопонтийските, който е получил правото да сече сребърни монети приживе на Александър Велики. В същност този факт едва ли може да се приеме за изненада. Редица моменти от историята на Кабиле доказват неговите значителни икономически възможности. Още преди завладяването му от Филип II в 341 г. пр. н. е. той бил оформен градски център, който поддържал търговски отношения с почти всички големи гръцки колонии по бреговете на Бяло, Мраморно и Черно море.[53] Освен при похода си през 342/341 г. пр. н. е. Филип II, изглежда, е минал по тези места и по време на военните действия срещу скитския цар Атей, като същевременно се оженил за дъщерята на гетския владетел Котела в 339 г. пр. н. е.[54] Твърде е възможно в Кабиле Филип да е оставил гарнизон, стремейки се да укрепи положението си в самото сърце на старата одриска политическа територия, осигурявайки си по този начин свобода на действията на север.

Според най-новите схващания през Кабиле е минал и Александър III в похода си срещу трибалите през 335 г. пр. н. е.[55] Около 329/328 г. македонският стратег Зопирион преминал Източна Стара планина (вероятно по стария изпитан път на македонската експанзия) и впоследствие обсадил Олбия.[56]

Очевидно Кабиле е бил обект на траен интерес сред македонската управляваща върхушка, осъзнала ключовата му позиция в

Източна Тракия, където се кръстосвали стари и удобни пътища. В този смисъл градът представлявал изключително важен пункт, чрез който македонските царе се стремели да укрепят властта си над Тракия. При това положение е напълно обяснимо, че Кабиле процъфтява икономически и политически по времето на Александър Велики и, както изглежда, сече сребърни монети. Хронологически следва монетосеченето на Спарток и интензивното градско монетосечене, както и това на Кавар.[57]

[1] Последно с лит. вж.: A. R. Bellinger. Essays on the Coinage of Alexander the Great. — Numismatic Studies, 11, 1962, p. 1—132.
[2] E. T. Newell. Demanhur 1905 (=Numismatic Notes and Monographs, 19). New York, 1923, p. 36.
[3] S. Mosser. The Endicott Gift of Greek and Roman Coins. Including the „Catacombs" Hoard (=Numismatic Notes and Monographs, 97). New York, 1941, p. 20.
[4] M. Thompson, A. R. Bellinger. Greek Coins in the Yale Collection. IV. A Hoard of Alexander Drachms. — Yale Classical Studies, XIV, 1955, p. 32, No 1.
[5] SNG. The Lockett Collection. III. Macedonia—Aegina. London, 1942, pl. XXVIII, No 1480.
[6] L. Forrer. The Weber Collection. II, Greek Coins. London, 1924, pl. 81, No 2103.
[7] Al. Magnaguti. Ex Numis Historia. I, Monete Greche. Roma, 1949, No 48; L. Müller. Op. cit., No 397, 398; Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912, табл. XXVI 3.
[8] L. Müller. Numismatique d'Alexandre le Grand. Planches et tables. Basel—Stuttgart, 1957, pl. VII: Perinthus.
[9] T. Gerasimov. The Alexandrine Tetradrachms of Cabyle in Thrace. — Centennial Publication of the ANS. New York, 1958, p. 274, n. 5.
[10] E. T. Newell. Reattribution of Certain Tetradrachms of Alexander the Great. — American Journal of Numismatics, XLVI, 1912, p. 22—23.
[11] Ibidem
[12] E. T. Newell. Demanhur, p. 81—87.
[13] M. Thompson, A. R. Bellinger. Op. cit., No 1.
[14] Ibidem, No 4.
[15] Ibidem, No 2—15.
[16] S. P. Noe. The Corinth Hoard of 1938. — Museum Notes, X, 1962, p. 15, No 169.
[17] L. Müller. Op. cit., No 912—917.
[18] A. Baldwin. Lampsakos. The Gold Staters, Silver and Bronze Coinages. — American Journal of Numismatics, LIII, 1924, p. 65—66.
[19] A. Baldwin. Electrum Coinage of Lampsakos. New York, 1914.
[20] M. Thompson, A. R. Bellinger. Op. cit., No 13.
[21] A. Baldwin. Lampsakos, pl. VII 7—14.
[22] E. T. Newell. Op. cit., p. 32—34.
[23] G. Le Rider. Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II, frappé en Macédoine de 359 à 294. Paris, 1977.
[24] L. Müller. Op. cit., No 393—432.
[25] E. T. Newell. Op. cit., tab. XVII 10; S. Mosser. Op. cit., No 26.
[26] Al. Magnaguti. Op. cit., No 48.
[27] E. T. Newell. Op. cit., tab. XVII 8.
[28] SNG. The Lockett Collection, No 1480.
[29] E. T. Newell. Op. cit., tab. XVII 9, 10.
[30] S. Mosser. Op. cit., No 26.
[31] L. Forrer. Op. cit., No 2103.
[32] M. Thompson, A. R. Bellinger. Op. cit., No 1.
[33] Н. Мушмов. Цит. съч., табл. XXVI 3.
[34] E. T. Newell. Op. cit., tab. XVII 9.
[35] Ibidem, tab. XVII 7.
[36] M. Thompson, A. R. Bellinger. Op. cit., p. 32, No 1.
[37] T. Gerasimov. Op. cit., p. 277, No 12.
[38] L. Müller. Op. cit., No 394.
[39] Ibidem, No 849, 850.
[40] L. Lacroix. Les reproductions de statues sur les monnaies Grecques. Liège, 1949, p. 141—144.
[41] Ibidem, p. 144.
[42] H. Seyrig. Monnaies Hellénistiques. XI. Bargylia. — Revue numismatique, VI, 1964, p. 7—8.
[43] E. T. Newell. The Coinage of the Western Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III. New York, 1977, pl. LXII 4, 5.
[44] T. Gerasimov. Op. cit., p. 273—277.
[45] N. Olcay, H. Seyrig. Le Trésor de Mektepini en Phrygie. Paris, 1965, pl. 2, No 21, 22.
[46] Последно вж.: Д. Драганов, Ж. Попов. Бронзовото монетосечене на тракийския град Кабиле. — В: Кабиле. I. С., 1982, с. 18—39.
[47] Т. Герасимов. Антични монети с контрамарки от Долна Мизия и Тракия. — ИАИ, XV, 1946, с. 64—65.
[48] Т. Герасимов. Где са сечени тетрадрахмите на Кавар, келтски владетел в Тракия. — ИАИ, XXII, 1959, с. 111 и сл.
[49] Д. Драганов. Към монетосеченето на тракийския владетел Спарток от Кабиле. — Нумизматика, 1980, 2, с. 16—23; Л. Гетов. Монета на тракийския династ Спарток от Кабиле. — Нумизматика, 1980, 3, с. 27—31; K. Dimitrov. New Types of Thracian Bronze Coins from the Excavations in Seuthopolis. — Bulgarian Historical Review, 1980, 1, p. 76—84.
[50] Д. Попов. Тракийската богиня Бендида. С., 1981, с. 95.
[51] Акрополът на Кабиле се проучва от проф. В. Велков.
[52] M. Thompson, A. R. Bellinger. Op. cit., p. 8—9.
[53] Д. Драганов. Към търговските връзки на Кабиле през V—III в. пр. н. е. по нумизматични данни. — ИБИД, XXXIV, 1982.
[54] Хр. Данов. Македонското нахлуване в Тракия при Филип II и Александър Велики. — В: История на България. I. С., 1979, с. 206—207.
[55] Пак там, с. 207—208.
[56] Пак там, с. 208.
[57] Изказваме сърдечна благодарност на н. с. В. Герасимова за предоставената ни литература.

Cabyle et le monnayage d'Alexandre III

D. DRAGANOV

(Résumé)

En 1958 T. Gerasimov a prouvé de façon convaincante que la petite figure d'Artémis avec deux longs flambeaux, représentée de face et gravée sur des tétradrachmes — imitations d'Alexandre le Grand du IIIe s. av. n. ère, est un signe distinctif de l'atelier monétaire de la ville thrace Cabyle. Ainsi il en fut évident qu'en outre des monnaies en bronze, la ville frappait également des monnaies en argent pendant l'époque hellénistique.

Nous découvrons le même signe distinctif — petite figure d'Artémis avec deux flambeaux — aussi sur des tétradrachmes et des drachmes originales d'Alexandre le Grand attribuées jusqu'à présent à l'atelier monétaire de Lampsaque. Par la comparaison des tétradrachmes et des drachmes d'Alexandre III, connues dans la littérature à petite figure d'Artémis avec deux flambeaux et par l'analyse de style nous aboutissons à la conclusion que les monnaies en argent originales d'Alexandre III avec ce symbole distinctif sont aussi frappées par l'atelier monétaire de Cabyle dans la période 325—315 av. n. ère.

Принципията на кастела Ятрус на долномизийския лимес

БЕРНХАРД ДЬОЛЕ

Стратиграфските изследвания на кастела Ятрус при с. Кривина, Русенски окръг,[1] показаха живот през късноримската и ранновизантийската епоха (периоди A, B, C и D), т. е. от началото на IV до края на VI в. По-късно върху развалините на Ятрус било създадено българско средновековно селище.

Принципията беше разкопана и проучена от 1968 до 1977 г. под ръководството на автора. Тя се отнася към първия период (A), който е траял от около 320 до 350 г. Тази датировка съвпада със заключенията на Т. Иванов относно построяването на крепостните стени на Ятрус по времето на Константин I и Лициний.[2]

Принципията[3] заема важно място в градоустройството и архитектурата на Ятрус. Тя не се намира в центъра на кастела, а е изместена на запад от него (обр. 1) — отстои на 120 м от източната порта и на 60 м от южната крепостна стена. От източната порта (porta praetoria) започва улица (via praetoria), която стига до принципията. От двете ѝ страни има колонада, от която са запазени бази, колони и капители (дорийски). На 35 м източно от принципията минава друга улица с посока север—юг, която пресича главната. Покрай западната страна на принципията върви трета улица с посока север—юг (via quintana). Четвърта улица с посока изток—запад минава успоредно на виа претория на север от нея. Като сравним плана на Ятрус с тези на кастели от ранната Римска империя, които обикновено са правоъгълни с четири срещуположни порти и правилна улична мрежа, виждаме, че е по-опростен и се отличава от тях. Ако се придържаме към класическите наименования, в Ятрус има: porta praetoria, via praetoria и via quintana, а липсват другите порти (portae principales — dextra et sinistra и porta decumana) и улици (via principalis и via decumana).

Принципията има дължина 24,9 м (изток—запад) и ширина 14,9 м (обр. 2, 3). Ширината ѝ е равна на общата ширина на виа претория и двете колонади, които я фланкират. Постройката се състои от три части

●*Обр. 1. Общ план на кастела Ятрус на долномизийския лимес, началото на IV — края на VI в. (арх. Т. Петров). Fig. 1. Plan général du castel Iatrus sur le limes de la Mésie Inférieure, début du IVe — fin du VIe s. (arch. T. Petrov)*

●*Обр. 2. План на принципията на кастела Ятрус, 320—350 г. (М. Залман). Fig. 2. Plan des principia du castel Iatrus, 320—350 (M. Zalman)*

по дължина: перистилен двор, правоъгълна зала и полукръгла апсида.

Перистилният двор е правоъгълен с вътрешни размери 13,40/10,47 м. На дългите си страни има по четири дорийски колони, а на късите — по три, или всичко 10 колони.

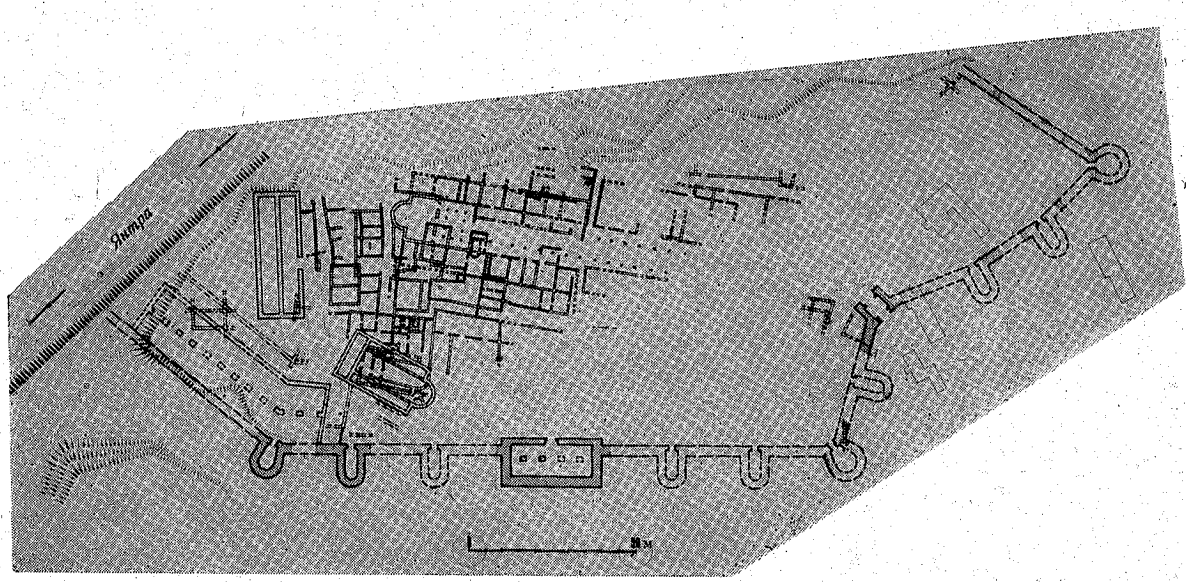

1

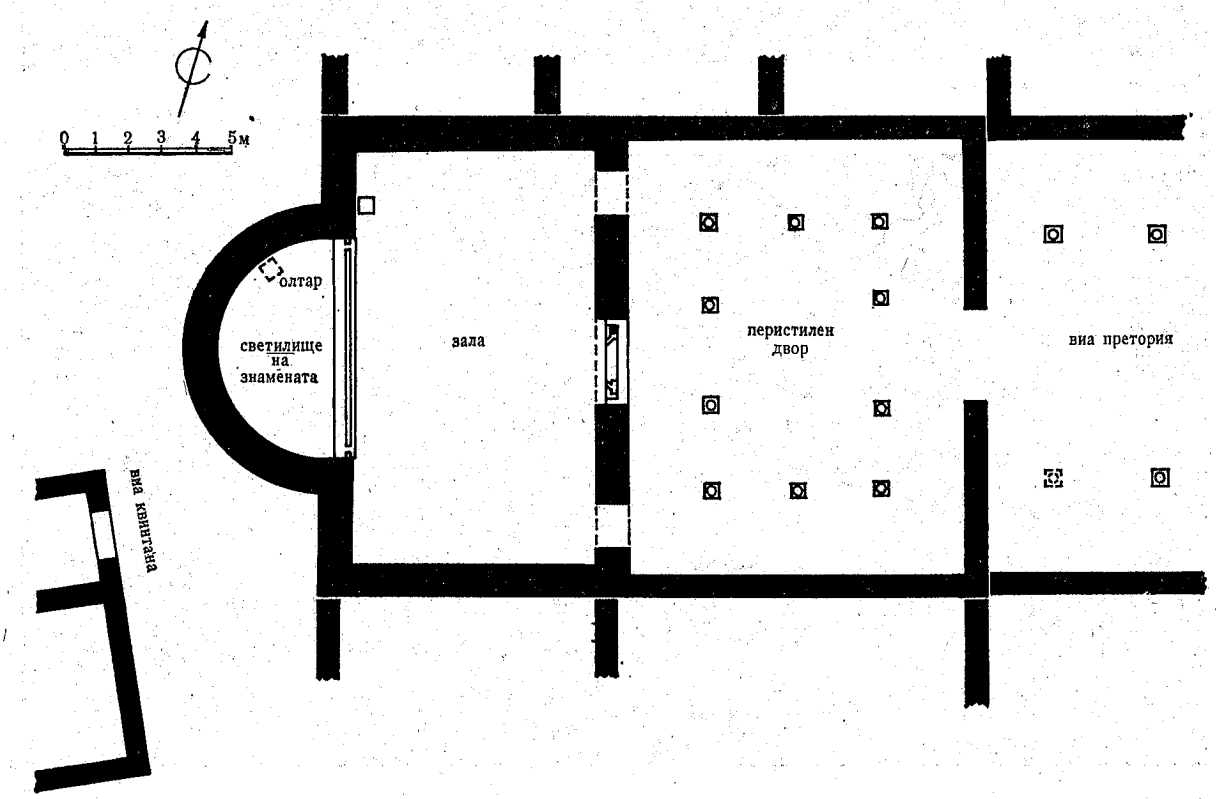

2

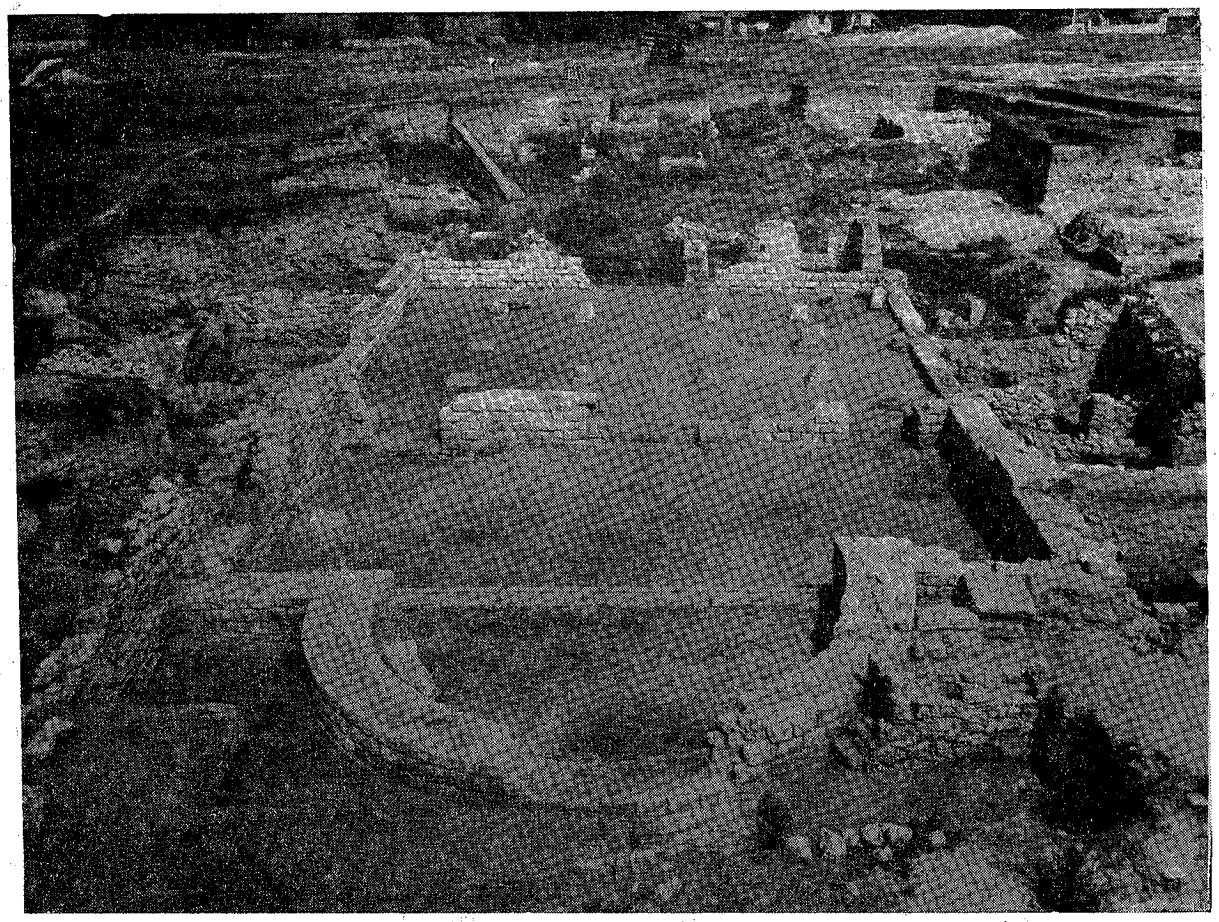

3

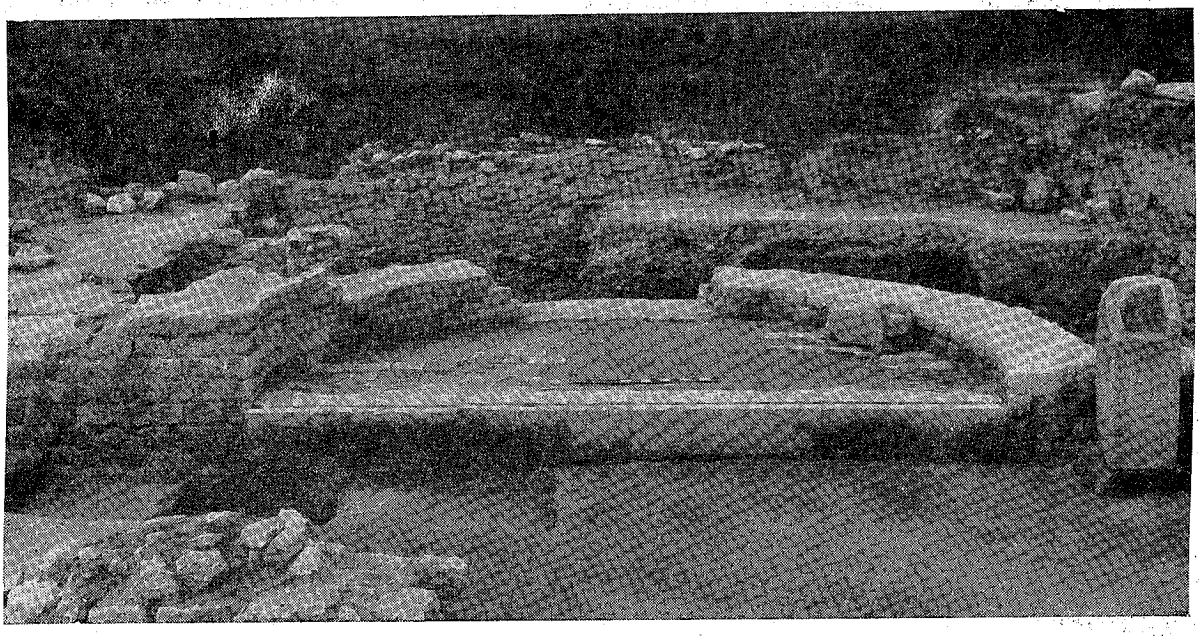

4

Образуват се четири покрити портика, чийто под е замазан с бял хоросан. Самият двор е постлан с натрошени тухли. Влизането в перистилния двор е ставало от виа претория през вход (шир. 3 м) в източната стена.

●*Обр. 3. Общ вид на принципията на късноримския кастел Ятрус, поглед от запад.* ***Fig. 3.*** *Vue générale des principia du castel de la Basse époque romaine Iatrus (de l'Ouest)*

●*Обр. 4. Полукръглата апсида — светилището на знамената на принципията на кастела Ятрус, поглед от изток.* ***Fig. 4.*** *L'abside demi-circulaire — le sanctuaire (ædes) des principia du castel Iatrus, vue de l'Est*

●*Обр. 5 а) постамент и б) жертвеник от варовик, открити в принципията на кастела Ятрус.* ***Fig. 5*** *а) piédestal et б) autel en calcaire, découverts dans les principia du castel Iatrus*

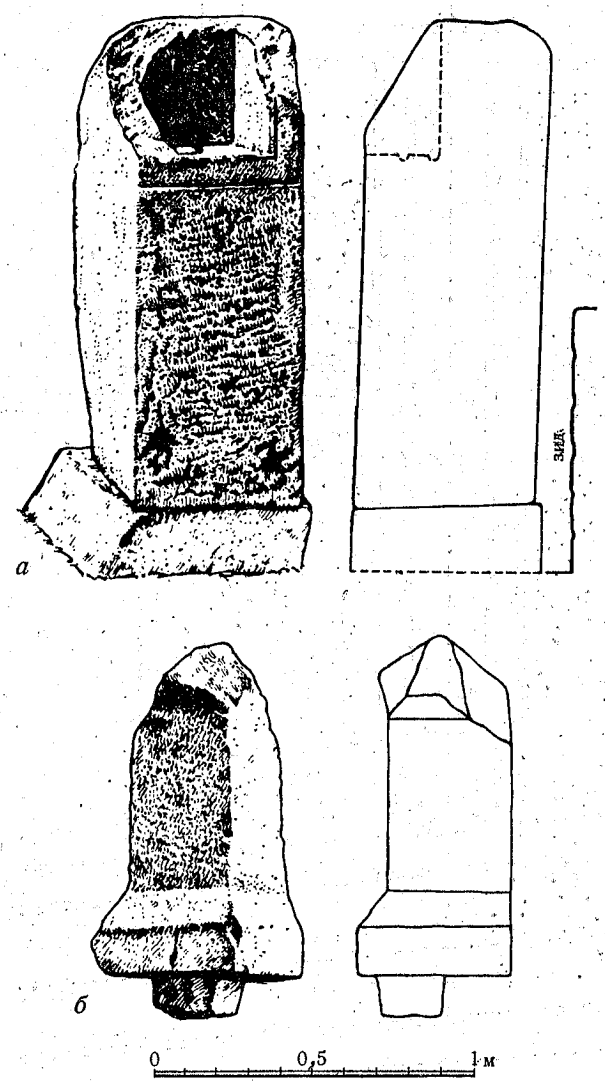

5

От двора три входа водят в залата. Средният е по-широк, а страничните — по-тесни, симетрично разположени. При средния е запазен каменният праг с две стъпала. На едното личат гнезда, които показват, че вратата е била двукрила. Нивото на хоросановия под на залата е с 0,30 м по-ниско от това на перистилния двор. Праговете на другите два входа са извадени — личат техните легла. Вратите им са били еднокрили.

На запад от залата е полукръглата апсида с вътрешен радиус 3,60 м, която е изместена от надлъжната ос на сградата към север с 0,30 м. Тя представлява подиум, издигнат с 0,60 м над подовото ниво на залата (обр. 4.) Прагът е съставен от дълги каменни квадри (вис. 0,60 м, шир. 0,55—0,65 м). Откъм челната му страна, както показва повърхността на камъка, са били поставени по-ниски блокове за стъпало. Отгоре по дължината на прага е прокаран надлъжен жлеб (шир. 0,08—0,10 м, дълб. 0,06 м). В него е влизала дървена преграда, вероятно по средата с врата за апсидното помещение.[4]

По своя градеж принципията се отличава от другите постройки и портиците покрай виа претория. Тя е построена от варовикови квадри на бял хоросанов разтвор. Дебелината на външните стени на перистилния двор е 0,60 м, а на залата и на апсидата — 0,90 м.

Улицата западно от апсидата на принципията (виа квинтана) е настлана с дребни камъни и глина.

Към северната стена на принципията са пристроени по-късно три почти квадратни по план помещения (шир. около 6 м), а към южната — други две, сега доста разрушени, и поради това не може да се каже нищо сигурно за предназначението им. Те нямат входове към принципията.

Единствените находки от принципията са постамент и жертвеник, изработени от варовик.

Постаментът (обр. 5 *а*) (запазена вис. 1,54 м) лежи върху пиедестал до западната стена на залата в северозападния ъгъл. Откриваме го очевидно на тогавашното му място. В горната му част е издълбана ниша, в чиято основа има кръгло гнездо за закрепване на бюст. Сега стената на нишата е отчупена. Върху постамента няма следи от надпис. Можем да предположим, че е бил определен за изображение на съимператора Лициний, но след като той бил победен от Константин I и починал в 324 г., гарнизонът в Ятрус

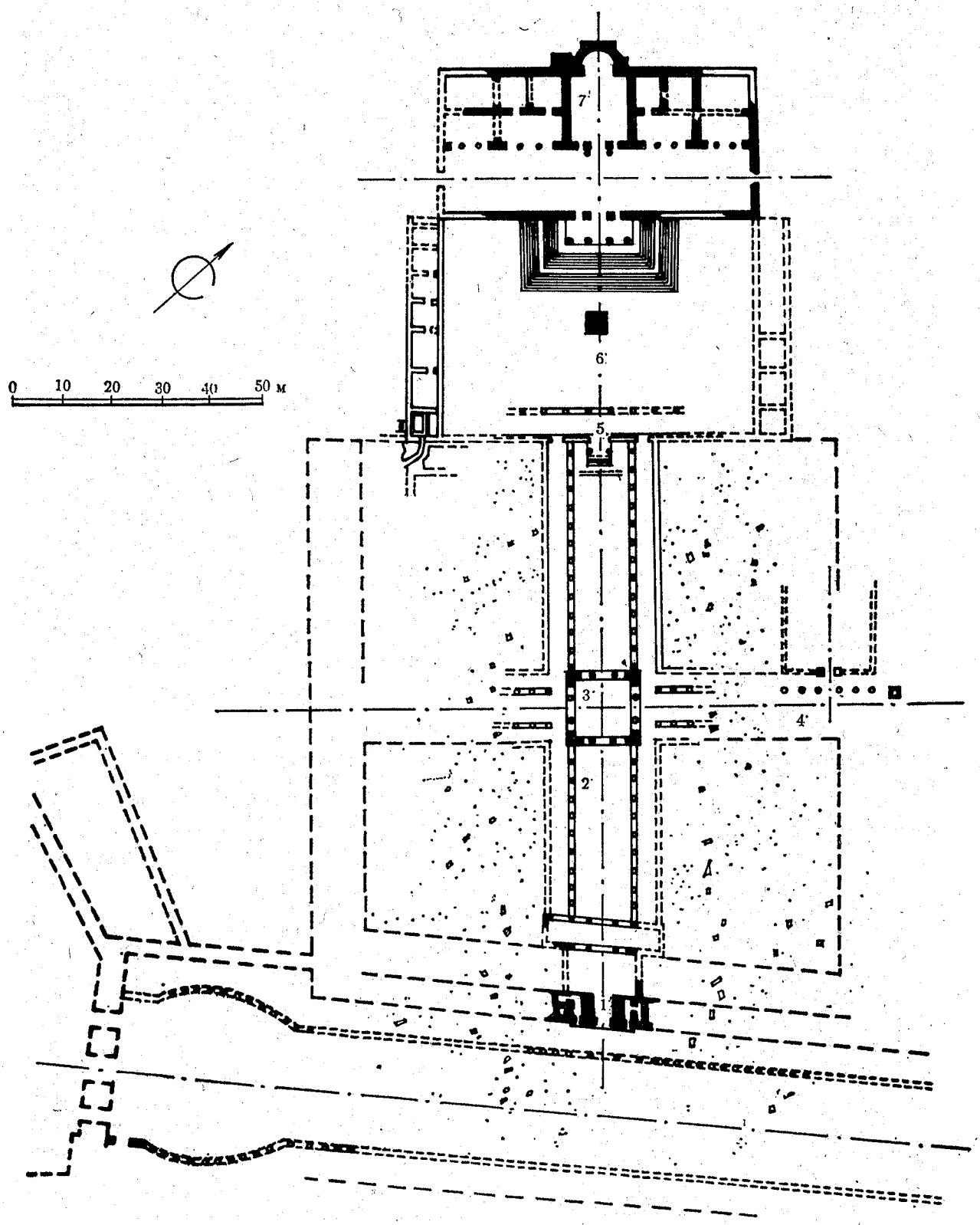

6

Обр. 6. План на лагера на Диоклетиан в Палмира (според полските разкопки, 1959—1967 г.): 1) порта претория, 2) главна улица, 3) тетрапилон, 4) напречна улица, 5) голяма врата, 6) форум, 7) светилище на знамената Fig. 6. Plan du camp de Dioclétien à Palmyre (d'après les fouilles polonaises, 1959—1967): 1) porta praetoria, 2) rue principale, 3) tétrapylône, 4) rue transversale, 5) grande porte, 6) forum, 7) ædes

не е успял да му го посвети със съответния надпис. Името на Лициний е изписано и впоследствие изтрито върху две милиарни колони от Долна Мизия[5] и в строителен надпис от 315—317 г. от града Тропеум Траяни[6] при с. Адамклиси в Северна Добруджа (Румъния). В тези три надписа името му е стояло наред с това на Константин I.

Жертвеникът, чиято горна част липсва, е висок 1,08 м (обр. 5 *б*). Намерихме го повален на тухления под на апсидата (до северната ѝ извивка) и не знаем къде е стоял първоначално.

Несъмнено двата паметника са тясно свързани с предназначението на принципията.

Според изследванията на Р. Фелман[7] принципията по времето на ранната Римска империя била централна сграда в римския лагер, разположена на кръстовището на виа принципалис и виа претория. Тя била сградата, в която действувал щабът на войсковата част. Тук било мястото на култа към управляващия император, на събранията на гарнизона, на правораздаването и др.[8] Жилището на комменданта (преториум) било в друга, съседна на принципията постройка.

Разположението на принципията в кастела Ятрус, макар да се отличава от класическия модел, намира паралел в лагера на Диоклетиан в Палмира (обр. 6), изследван от М. Гавликовски.[9] Според открития там строителен надпис изграждането на лагера се отнася между 293 и 303 г., т. е. 20 години по-рано от това на кастела Ятрус. В Палмира, както и в Ятрус виа претория започва от порта претория и се отправя към принципията, фланкирана от колонади. Тя се пресича по средата от друга напречна улица, като на това място се намира тетрапилон. Размерите на Палмирската принципия са много по-големи от тези на принципията в Ятрус, но планът ѝ е почти същият — има двор, напречна зала и светилище на знамената (aedes, sacellum), правоъгълно (за разлика от това в Ятрус), с апсида на северозапад и с по пет правоъгълни помещения от двете страни (scholae).[10] Също както в Ятрус принципията на Палмира има (покрай двете стени на двора) редици от странични помещения, несвързани чрез вход с нея. Тук напречната зала на късите си страни има изходи.

Р. Фелман е проследил развитието на архитектурния тип на принципията от средата на II до началото на IV в. Освен принципията в Палмира той е изследвал и тази в Дробета[11] (дн. Турну Северин) на Дунав (Румъния), изградена за втори път в края на III в., във Виндониса (дн. Виндиш, Швейцария)[12] и др. Той установява следните промени в късноримската принципия:

1. Правоъгълното помещение на светилището на знамената получава апсида.

2. По-ранната напречно разположена базилика става обикновена зала.

3. Помещенията за оръжието (armamentaria), които отначало се свързват с двора на принципията, тук или изобщо липсват, или няма връзка между тях и централната част (принципията).[13]

Откритата в Ятрус принципия представлява още един пример на късноримския тип принципия. Р. Фелман въз основа на нашия план на принципията в Ятрус от 1973 г., когато беше известен само перистилният двор, предположи, че съществува известно сходство между нея и принципията в Палмира.[14] Сега разполагаме с цялостния план на принципията в Ятрус. Тя като главна и официална постройка на кастела от 320—350 г. отразява тогавашната история на долнодунавските гранични провинции. Дунавският лимес бил укрепен по времето на Константин I във връзка със защитната политика срещу готските нашествия.[15] Ятрус, построен недалеч от устието на р. Янтра, е имал важно стратегическо разположение. Строгата римска военна организация се изразява и в монументалната централна сграда (принципията), изпълнена според римските строителни канони.

След средата на IV в. до първата половина на V в. (периоди B и C) положението се променя. Селищният период A на Ятрус, към който се отнася принципията, се сменя от новата строителна дейност през периодите B и C. Това съвпада с литературните сведения за строителството по времето на Юлиан и на Валент в Долна Мизия и Малка Скития (60-те години на IV в.). Новото строителство се предшествува от някои разрушения

както по целия Дунавски лимес, така и в Ятрус.[16] Стените на принципията са засегнати от новите строителни периоди B и C— новите заселници в Ятрус използували перистилния двор за занаятчийски работилници, които разположили между все още стоящите стени. Принципията престанала да изпълнява първоначалната си функция. И на други места в кастела били построени множество складове (обект XXVII), работилници и два големи хореума (сгради I и VII), принадлежащи към периоди B и C.

Благодарение на това развитие на занаятите и на самозадоволяването кастелът Ятрус устоява на готските и на хунските нашествия до втората четвърт на V в., след което е разрушен от хуните. При настъпилите изменения на обществено-икономическите и историческите условия през средата на IV в. отпада необходимостта от съществуването на принципията.[17]

[1] Разкопки на Археологическия институт и музей при БАН и Централния институт за стара история и археология при АН на ГДР в сътрудничество с Окръжния исторически музей, Русе, от 1958 до 1981 г., вж.: Das Limeskastell Iatrus in Moesia inferior (Ergebnisse der Grabungskampagnen 1958, 1960 und 1962). — Klio, XLVII, 1966; XLVIII, 1967, p. 251—314; L, 1968, p. 171—250; Iatrus—Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau. I, Ergebnisse der Ausgrabungen 1966—1973. Berlin, 1978; T. Ivanov. Ausgrabungen im Kastell Iatrus (Moesia inferior) in den Jahren 1958—1962. — In: Studien zu den Militärgrenzen Roms (=Bonner Jahrbücher, Beiheft XIX). 1967, p. 152—161, tab. 20—22; K. Wachtel. Das Kastell Iatrus und die spätantiken Limesbauten an der unteren Donau. — In: Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongress in der Germania inferior (=Bonner Jahrbücher, Beiheft XXXVIII), 1977, p. 405—409.

[2] T. Ivanov. Die Festungsmauer des Kastells Iatrus. — Klio, XLVII, 1966, p. 38—40; Ausgrabungen, p. 155.

[3] Тук даваме само най-важните резултати. Подготвена е студия с надлежната документация, вж.: Iatrus—Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau. IV. Berlin, 1983 (под печат).

[4] За жлебове в прагове и в други архитектурни части на принципиите, които са служели за закрепване на прегради, вж.: E. Birley, J. A. Richmond, J. A. Stanfield. Excavations at Chesterholm-Vindolanda (Great Britain). — Archaeologia Aeliana, 4 s., XIII, 1936, p. 218—257 и особено p. 223 sq.; R. S. Bosanquet. The Roman Camp at Housesteads (Great Britain). — Archaeologia Aeliana, 2 s., XXV, 1904, p. 193—200 и особено p. 218(?), n. v. — според T. Сарновски от Варшава.

[5] CIL, III, 12520, 12521; L. Hollenstein. Zu den Meilensteinen der römischen Provinzen Thracia und Moesia inferior. — Studia Balcanica. 10, 1975, p. 38 sq.

[6] CIL, III, 13734.

[7] R. Fellmann. Die Principia des Legionslagers Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastell. — Gesellschaft pro Vindonissa, Jahresbericht 1956/1957, 1957/1958 (отделен отпечатък); Le „Camp de Dioclétien" à Palmyre et l'architecture militaire du Bas-Empire. — In: Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à Paul Collart (=Cahiers d'Archéologie Romande, V). Lausanne, 1976, p. 173—191; Neue Untersuchungen an den Principia des Legionslagers Vindonissa. — In: Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania inferior (=Bonner Jahrbücher, Beiheft XXXVIII), 1977, p. 121—130.

[8] За историята, устройството и предназначението на принципията в римските военни лагери вж.: W. Schleiermacher. Principia. —RE, Suppl. IX. Stuttgart, 1962, col, 1221 sq.; Praetorium. — RE, Suppl. IX. Stuttgart, 1962, col, 1180 sq.; R. Fellmann. Die Principia, p. 81—92, 98—126, 156—173.

[9] M. Gawlikowski. Die polnischen Ausgrabungen in Palmyra 1959—1967. — AA, 1968, p. 289—304 (описание на сградата на p. 298—302).

[10] За определението на secellum и scholae вж.: R. Fellmann. Op. cit., p. 153—155; Le „Camp de Dioclétien", p. 178.

[11] R. Fellmann. Op. cit., p. 180, fig. 8. Според: R. Florescu. Problema originilor bazilicii creştine şi principia fazei tîrzii a castrului Drobeta (Le problème de l'origine de la basilique chrétienne et principia de phase tardive du castrum de Drobeta. — Apulum, V, 1965, p. 537—590 (резюмето на фр. ез., p. 590); Les phases de construction du castrum Drobeta (Turnu Severin). — In: Studien zu den Militärgrenzen Roms. (=Bonner Jahrbücher, Beiheft XIX), 1967, p. 144—151, в третата строителна фаза на лагера в Дробета принципията, построена върху основи от Траяново време, получава базиликален план; само една от четирите порти била още отворена.

[12] R. Fellmann. Op. cit., p. 186, fig. 5; Neue Untersuchungen, p. 121—130.

[13] R. Fellmann. Op. cit., p. 184—188.

[14] Ibidem, p. 184.

[15] M. Fluss. Moesia. — RE. XV A. 1932, col. 2382 sq.; V. Velkov. Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials). Amsterdam, 1977, p. 27 sq.

[16] Ibidem, p. 36.

[17] Авторът благодари на проф. Т. Иванов за оказаната помощ.

Les principia du castel Iatrus sur le limes de la Mésie Inférieure

B. DÖHLE

(Résumé)

Les principia du castel Iatrus de la Basse époque romaine près du village Krivina, département de Ruse, étudiés par une expédition archéologique bulgaro-allemande, ont été fouillés sous la direction de l'auteur de 1968 à 1977. Ils sont situés à environ 120 m de la porte est (porta praetoria) et à 60 m du mur d'enceinte sud. Ils sont déplacés à l'Ouest du centre du castel. Via praetoria commence de la porta praetoria et après un coude prend la direction vers l'Ouest et aboutit aux principia. De leurs deux côtés se dresse une colonnade calcaire du style dorique.

L'entrée dans les principia s'effectuait de l'Est par une entrée large 3 m. Leur longueur (Est-Ouest) est de 24,90 m, la largeur — 14,90 m. Ils sont composés de trois parties: cour péristyle avec des colonnades style dorique des quatre côtés (dimensions intérieures 13,40/10,47 m), salle rectangulaire (dimensions intérieures 7,65/12,95 m) et abside demi-circulaire au rayon intérieur 3,60 m (sanctuaire—ædes, sacellum) (fig. 2, 3, 4).

De la cour on pénétrait dans la salle par trois entrées: une large au centre et deux plus étroites de côté. Le seuil de pierre de l'entrée centrale est conservé. Le niveau du plancher de la salle est 0,30 m plus bas que celui de la cour.

Le niveau de l'abside (revêtu de briques) est 0,60 m plus élevé que celui de la salle. De devant il y est installé un seuil en pierre au chéneau longitudinal (largeur 0,08—0,10 m, profondeur 0,06 m), dans lequel se dressait une cloison à une porte.

A l'angle nord-ouest de la salle a été découvert un piédestal en calcaire avec une niche dans la partie supérieure pour placer un buste. Dans l'abside près du coude septentrional du mur a été trouvé un autel en calcaire. Les deux monuments n'ont pas d'inscription (fig. 5 a, б).

Les principia se rapportent à la première période de construction de Iatrus (A), qui est datée dans la première moitié du IVe s. Après cette date les principia n'étaient plus utilisés comme édifice dans lequel se trouvait l'état-major de l'armée. Pendant les périodes B et C (du milieu du IVe jusqu'au milieu du Ve s.) dans la cour-péristyle étaient construits des ateliers artisanaux. Près des murs nord et sud des principia ont été découvertes des pièces à destination inconnue qui ne sont pas reliées par une entrée avec les principia.

Par sa situation dans le camp et en partie par son plan les principia de Iatrus ont certains traits semblables avec les principia dans le camp de Dioclétien à Palmyre (fig. 6), dans le castel Drobeta (act. Turnu-Severin) en Roumanie et ailleurs.

Глинена чашка със знаци от селищната могила до с. Овчарово, Търговищки окръг

АЛЕКСАНДЪР Г. БОНЕВ

През 1972 г. при спасителни разкопки на селищната могила край с. Овчарово, Търговищки окръг,[1] беше намерена малка глинена чашка със знаци по повърхността. Тя бе открита в южната част на селището, което се отнася към пети строителен хоризонт,[2] в периферията на силно разрушено жилище заедно с голямо количество фрагменти, украсени с врязани орнаменти, инкрустирани с бяла и червена охра. Подобна керамика е характерна за културата Боян IV — Спанцов в Румъния.

Чашката (обр. 1 *а, б*) е биконична, с прав ръб на устието, цилиндричен пояс в средната и слабо извити навътре стени в долната част, с равно дъно. Направена е от добре пречистена глина и има загладена сивокафява повърхност. Изпичането е неравномерно. Висока е 0,024 м, а максималният ѝ диаметър е 0,022 м. Върху средния пояс преди изпичането на съда са нанесени девет врязани знака, както следват (обр. 2):

№ 1) три коси успоредни чертички,
№ 2) отворена надолу дъга,
№ 3) комбинация от една коса и две вертикални чертички,
№ 4) остър ъгъл,
№ 5) остър ъгъл с удължено дясно рамо,
№ 6) три вертикални успоредни чертички,
№ 7) неправилна отворена надолу дъга,
№ 8) във форма на буквата Х,
№ 9) остър ъгъл с удължено рамо.

Подобна находка от Югоизточна Европа засега не е известна. Далечно сходство може да търсим с една чаша, открита в хокерно

●*Обр. 1 а, б) глинена чашка със знаци от селищната могила при с. Овчарово, Търговищки окръг. Fig. 1 а, б) petite tasse en argile avec des signes du tell près du village Ovčarovo, département de Tărgoviště*

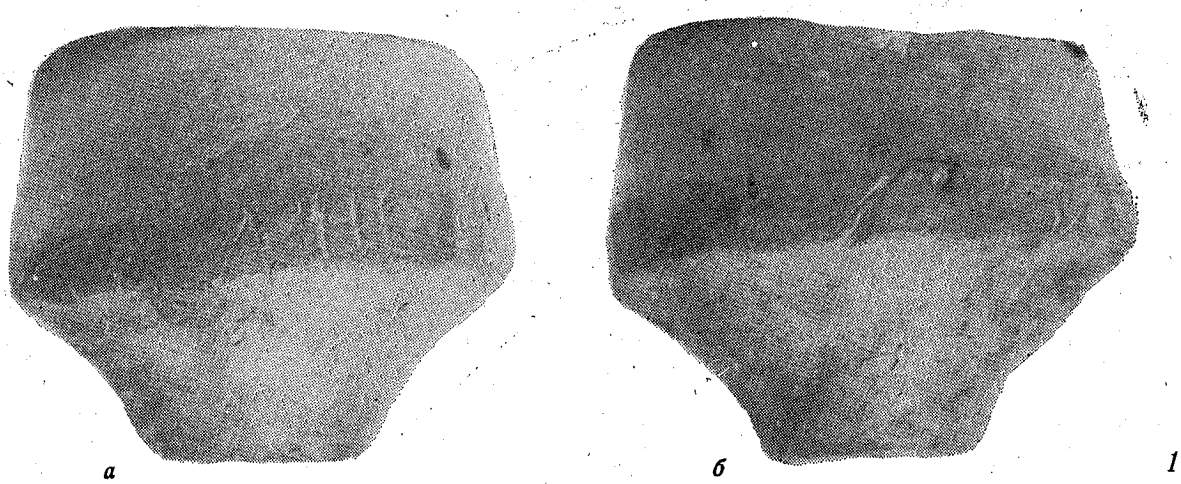

а *б* *1*

погребение край с. Рубци, Краснолимански район в Украинска ССР.[3] Тя има височина около 0,015 м, а знаците са линейни и представляват комбинации от коси, хоризонтални и вертикални врязани чертички, инкрустирани с бяло вещество.[4] Като имаме пред вид обаче разположението на тези знаци, с основание бихме могли да твърдим, че в случая не се касае за „писменост", както смята авторът,[5] а по-скоро имаме работа с небрежно нанесен орнамент. Освен това чашата от Рубци е значително по-късна от тази от Овчарово. М. В. Сибильов я датира най-общо към бронзовата епоха, докато другата въз основа на комплексния керамичен материал, с който е намерена, може да бъде отнесена към културата Боян IV — Спанцов, синхронна с културата Поляница — среден халколит.

Знаците от Овчарово като комбинация нямат паралел, но поединично намират редица аналогии в такива от съседните праисторически култури, развивали се на територията главно на Балканския полуостров през IV хилядолетие пр. н. е. Тук привеждаме някои от най-характерните от тях. Знаците № 5 и 8 са много близки до долния ляв знак от третата плочка от Търтъ рия[6] и аналогични на тези от Винча,[7] интерпретирани като знаци на отделните керамични работилници.[8] Върху фрагментите от същата селищна могила се срещат и знаците № 4 и 9.[9] Изключително често тук намираме и знак № 6,[10] докато знак № 1, който на практика е много близък до знак № 6, се среща само в един случай.[11] Прави впечатление, че между нашите знаци и знаците от Винча съществува тази разлика, че последните много често са в комбинация с някой друг знак[12] или пък има вписване един в друг главно на знак № 4.[13] Това може да се обясни с факта, че при чашката от Овчарово е нанесен един своего рода „надпис", докато знаците от Винча са единични, нанасяни само върху дъната на глинените съдове. Разгледаните от нас знаци се срещат изключително често върху керамиката на праисторическите култури, разпространени на Балканския полуостров. Значително порядко намираме знаците № 2 и 7, докато преки паралели на знак № 3 не можахме да открием. Трябва да имаме пред вид обаче, че той е своеобразна комбинация между знаците № 5 и 9, така че в случая не може да го интерпретираме като някакво изключение.

Ако разгледаме находките от днешните български земи, би трябвало да се спрем на два уникални в праисторията паметника: правоъгълната плитка глинена паничка от селището при с. Градешница, Врачански окръг,[14] и кръглия глинен печат, отнасящ се към пласта Караново VI[15] на едноименния паметник. Те са разновременни — паничката от Градешница се отнася към раннохалколитната култура в Северозападна България, а печатът от Караново е от последните фази на културата Коджадермен —Гумелница—Караново VI. От разглежданата тук находка преки паралели с паничката от Градешница има знак № 6 — със средния знак на първия ред, третия от ляво на дясно на втория ред и крайните вляво и вдясно на четвъртия ред.[16] С печата от Караново аналогии има знак № 8, донякъде и знак № 3 със съответните знаци в горната лява четвърт на печата.[17] Трябва обаче да обърнем внимание на факта, че почти всички знаци от Карановската находка могат да бъдат разгледани като определени комбинации между отделни мотиви, редица от които се срещат и в чашата от Овчарово (например знаците № 4, 5 и 9).

В хронологическо отношение чашката от Овчарово заема междинно място между паничката от Градешница, от една страна, и печата от Караново, от друга. По този начин тя е още едно потвърждение, че най-ранните наченки на писменост в Европа са се появили сред халколитните племена, обитавали през IV хилядолетие пр. н. е. терито-

● *Обр. 2. Рисунка на чашката от селищната могила при с. Овчарово, Търговищки окръг, и знаците. Fig. 2. Dessin de la petite tasse du tell près du village Ovčarovo, département de Tărgovište, et les signes*

рията на днешна България. Появата на тази писменост е резултат от тяхното високо обществено-икономическо развитие в цялост. Нейната основа трябва да търсим в достигналия пределно съвършенство геометричен стил в украсата на керамиката, идолната пластика и другите глинени предмети,[18] при който всеки отделен негов елемент се е превърнал в окончателно завършена формула с определено значение и орнаменталната система се е подчинявала на строго определени и неизменяеми канони.

По силата на редица неизяснени засега исторически обстоятелства тази най-ранна писменост в нашите земи не се развива в следващите, по-високи етапи,[19] а остава на нивото на своя най-ранен, първоначален стадий и изчезва заедно с постепенното загиване на блестящите източнобалкански халколитни култури.

[1] Ръководител ст. н. с. I ст. Х. Тодорова и заместник-ръководител н. с. Ал. Г. Бонев.

[2] Хоризонтите се брояха отдолу нагоре.

[3] М. В. Сибільов. Стародавня посудина з „письменами". — Археологія, VI, 1952, с. 141.

[4] Пак там, с. 140, обр. 2.

[5] Пак там, с. 141.

[6] N. Vlassa. Chronology of the Neolithic in Transylvania, in the light of the Tărtăria Settlement's stratigraphy. — Dacia, VII, 1963, p. 490, fig. 8, 3.

[7] J. Todorović. Written signes in the Neolithic cultures of Southeastern Europe. — Archaeologia Jugoslavica, X, 1969, tab. VII 2, 15, 19, 21, 24.

[8] Ibidem, p. 77.

[9] Ibidem, tab. VII 3, 17, 18, 30, VIII 6, 9, 12, 13.

[10] Ibidem, tab. VII 11—14, VIII 15, 17, 18.

[11] Ibidem, tab. VIII 22.

[12] Например комбинациите, които виждаме приведени в: J. Todorović. Op. cit., tab. VII 19—22.

[13] Ibidem, tab. VII 17, 30, 31.

[14] Б. Николов, Вл. Георгиев. Наченки на писменост през халколитната епоха в нашите земи. — Археология, XII, 1970, 3, с. 1—7.

[15] В. Миков, Г. Ил. Георгиев, Вл. Георгиев. Надписът върху кръглия печат от Караново — най-древната писменост в Европа. — Археология, XI, 1969, 1, с. 8—10.

[16] Б. Николов, Вл. Георгиев. Цит. съч., с. 5, обр. 7.

[17] В. Миков, Г. Ил. Георгиев, Вл. Георгиев. Цит. съч., с. 7, обр. 3 б.

[18] Възникването на най-ранните писменост на основата на геометричния стил в орнаментацията може да се наблюдава и в редица древноизточни общества, например при шумерите, но особено ярко този процес се проследява при оформянето на най-ранната китайска йероглифна писменост, вж.: С. Кучера. Китайская археология. М., 1977, с. 84—87.

[19] По този въпрос вж.: G. Il. Georgiev. Über die Materielle und geistige Kultur der ältesten Ackerbauer und Viehzüchter in Bulgarien. — Balcanica, IV, 1973, p. 12—13.

Petite tasse en argile avec des signes du tell près du village Ovčarovo, département de Tărgoviště

AL. G. BONEV

(Résumé)

L'auteur publie un petit vase en argile sur la ceinture médiane duquel sont incisés neuf signes (fig. 1, 2). Ils sont analogiques aux maints signes sur des vases en argile, connus surtout de la culture Vinča, de la petite écuelle en argile du village Gradešnica, département de Vraca, et du sceau du village Karanovo, département de Sliven. Pareille petite tasse n'a pas été découverte jusqu'à présent lors des fouilles effectuées sur le territoire de l'Europe du Sud-Est. C'est encore un témoignage que les terres bulgares sont un des centres de l'écriture la plus vieille dans le monde ancien.

Au point de vue chronologique la petite tasse du village Ovčarovo occupe une place intermédiaire entre la petite écuelle de Gradešnica, d'une part, et le sceau de Karanovo, d'autre part, et se rapporte à l'époque du Chalcolithique moyen de la Bulgarie du Nord-Est.

Паметници на соларния култ в Трънско

ВЕНЕЦИЯ ЛЮБЕНОВА, НИКОЛАЙ ИЛИЕВ

На около 2 км от с. Радово по посока към с. Ярловци (при Трън) се намират две съседни скални възвишения — „Големата гарваница“ и „Малката гарваница“, които ясно се открояват в околността. Високо върху западната страна на скалния масив „Малката гарваница“ е изсечен сравнително добре запазен диск (обр. 1). Кръгът с диаметър приблизително 1 м е релефно обособен посредством жлеб, широк 0,10 м и дълбок 0,05 м. В дясната страна е малко изкъртен. В подножието на скалата има площадка, оформена в стръмния терен.

Недалеч от това място — на около 300 м пак в посока към с. Ярловци, стои природно оформен тристенен камък със заоблени ръбове. Около него се очертава кръгово вкопан в земния терен пръстен с ширина 0,50—0,60 м. В центъра на камъка има изкуствена вдлъбнатина с форма на паница (диам. 0,25 м, дълб. 0,10 м) (обр. 2).[1]

На върха на скалния масив „Големата гарваница“ е съществувало още едно мегалитно съоръжение — камък с височина около 2 м с издълбана в средата паница, подобна на гореописаната. До върха му са водели няколко изсечени отстрани стъпала. На повърхността му спокойно са сядали 5—6 деца.[2] Днес този камък не съществува, тъй като е бил съборен от иманяри (вероятно взривен) още преди 9. IX. 1944 г. „Големата гарваница“ сега представлява изоставена каменна кариера.

Описаните съоръжения са встрани от сегашните селища и са материални свидетели на най-далечното минало на този край. По всяка вероятност те представляват па-

●*Обр. 1. Соларен диск, изсечен в скалата на хълма „Малката гарваница“ при с. Радово, Перникски окръг, края на бронзовата епоха. Fig. 1. Disque solaire, taillé dans le rocher de la colline „Malkata garvanica“, près du village Radovo, département de Pernik, fin de l'Age du bronze*

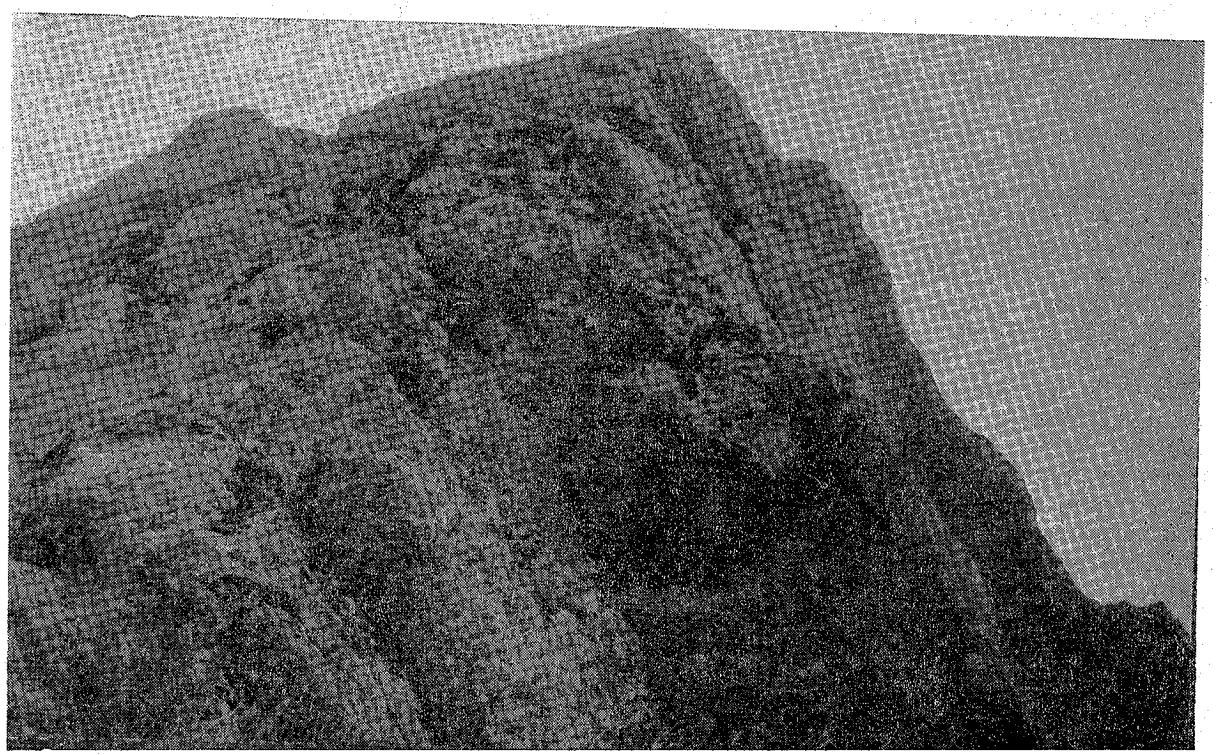

1

метници на соларния култ от къснобронзовата и ранножелязната епоха. Основание за такова предположение ни дава преди всичко запазеното изображение на слънцето и неговото местоположение върху скалата. Те имат точни паралели в Източните Родопи, където паметниците от този род са добре проучени,[3] и по други места от областта на Горна Струма.[4] Вдлъбнатите „паничковидни" знаци намират прилика и с негативните дискове от Палеокастро в Родопите,[5] макар че те се различават по местоположение и вероятно по функция. По-близки в географско отношение и по-точни паралели намираме в регистъра на археологическите паметници от Пернишки окръг.[6] Няма съмнение, че паметниците представляват жертвеници, свързани може би с кръвно приношение. Жертвени ями с култово предназначение са известни и от ранноелинистическата епоха. Понякога те са разположени в центъра на т. нар. есхара или култово огнище.[7] При новопроучена есхара от с. Негованци, Пернишки окръг, жертвената яма е разположена малко встрани и под нейното ниво.[8] Все същата роля вероятно е играла и „паницата", оформена върху главата на уродлива човешка маска, изработена от глина, която е намерена в с. Дрен, Пернишки окръг.[9] Нещо общо с разглежданите тук обекти са имали в културата практика и един жертвеник, изправен до входа на светилището в кв. Даскалово на Перник, и две коритца с правоъгълна форма.[10] Това означава, че някои култови съоръжения и обреди са преминали и в епохата на римското владичество. Етнографските изследвания в Пернишки окръг показват, че в някои селища съществува обичаят да се изкопава яма за събиране на кръвта на жертвеното гергьовско агне. Ямата се покрива с плоча и се използува за същата цел на следващия Гергьовден.[11]

Разположените сравнително близко един до друг паметници в Трънско, които описахме, очертават едно светилище или свещен участък.[12] Ритуалът, свързан с жертвоприношение в определени моменти, е бил вероятно и по-тържествен, и по-добре видим от многобройните присъствуващи на свещенодействието, извършвано на върха на двуметровия мегалит.

Пълната прилика на култовите съоръжения от Трънско и въобще от Горнострумския

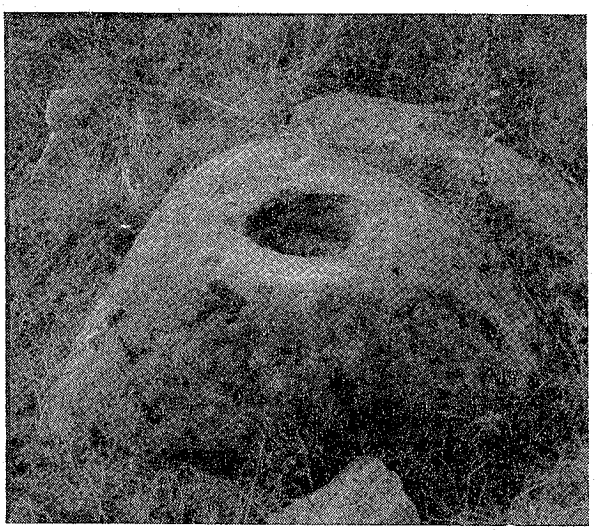

2

●*Обр. 2. Жертвен камък в района на хълма „Малката гарваница" при с. Радово, Пернишки окръг, края на бронзовата епоха. Fig. 2. Pierre sacrificatoire dans la région de la colline „Malkata garvanica", près du village Radovo, département de Pernik, fin de l'Age du bronze*

район с тези от Югоизточна България (датирани в края на бронзовата епоха и отнасяни към ранната тракийска култура) ни дава основание да ги отнесем към същата епоха и култура, независимо че са отдалечени по място. Разширяването на ареала на разпространение на мегалитните тракийски паметници към запад спомага за изясняване на някои въпроси и преди всичко тези за културно-историческото единство на западните тракийски земи с източните.[13] Според писмените източници част от тези области е била населявана от пеонците, но това се отнася за по-късните исторически периоди. В същност и за пеонците, както за траките, се изтъква, че извънредно много почитали Хелиос. Това се потвърждава и от други археологически данни — наличието на цяла серия високопланински крепости-светилища в Брезнишко[14] и редкия паметник с посвещение на Хелиос и Селене, намерен в с. Горна Секирна, Пернишки окръг.[15] Древната традиция, свързана с култа към слънцето, е просъществувала в земите на днешна Югозападна България, макар и силно видоизменена. С течение на времето култовите съоръжения от непристъпните места били пренесени в самите селища.

[1] Вероятно това е съоръжението, регистрирано от Д. Джонова (Д. Джонова. Научно мотивирано предложение за обявяване на археологическите паметници в Пернишки окръг. С., 1967, с. 19) под № 8, но липсва снимка. Наблизо авторката е открила праисторически(?) некропол (с. 8, № 7).

[2] Сведенията се отнасят за началото на 30-те години и са получени от Г. Трайков от с. Радово, пенсионер.

[3] Ив. Венедиков. Крепости в Сакар. — В: Тракийски паметници. I. Мегалитите в Тракия. С., 1976, с. 159, 160, обр. 152—156, 340. Също: Ив. Венедиков, Ал. Фол, Ив. Маразов. Художествени занаяти. Изкуство и духовен живот. — В: История на България. I. С., 1979, с. 246.

[4] Подобни дискове е регистрирал Д. Й. Димитров от Перник в околностите на гр. Кочериново — по негово устно сведение.

[5] Ив. Венедиков. Цит. съч., обр. 345—347.

[6] Д. Джонова. Цит. съч., с. 37, № 58, но без снимки!

[7] М. Чичикова. Жертвеники эллинистической эпохи в Фракии. — Studia Thracica, I, 1975, с. 183, обр. 3.

[8] Разкопки на В. Любенова, непубликувани.

[9] З. Радонов. Култови паметници в Окръжния музей в Перник. — Археология, VII, 1965, 4, с. 50, обр. 9.

[10] В. Любенова. Местоположение и устройство на светилището. — В: Тракийски паметници. II. Тракийски светилища. С., 1980, с. 21, обр. 7.

[11] Благодарим на Цв. Манова, етнограф в ОИМ, Перник, за ценните сведения.

[12] По подобен начин са комбинирани различни мегалитни паметници при Кочериново — по сведение на Д. Й. Димитров.

[13] Al. Fol. L'unité politique thraco-péonienne jusqu'à IIIe s. av. n. è. — Etudes historiques, VII, 1975, p. 15.

[14] Ив. Велков. Принос към изучаване религията на старите траки. — ГББИ, I, 1945/46, с. 139—147.

[15] I G Bulg, IV, No 2119.

Monuments du culte solaire dans la région de Trăn

V. LJUBENOVA, N. ILIEV

(Résumé)

A environ 2 km du village Radovo en direction vers le village Jarlovci près de Trăn, département de Pernik, haut sur le côté ouest de la colline „Malkata garvanica" est taillé dans le rocher un disque solaire (fig. 1) et au pied est formée une plate-forme sur le terrain abrupt. A environ 300 m se trouve une pierre sacrificatoire creusée au centre en forme de bol (fig. 2). Au sommet de la colline rocheuse voisine „Goljamata garvanica" il y avait un monolithe de deux mètres dont le centre fut creusé de la même manière et de côté avec des marchepieds taillés (actuellement détruit). Les trois ouvrages formaient un ensemble cultuel, lié à la vénération du soleil. Les auteurs établissent une analogie avec les monuments cultuels thraces de la fin de l'Age du bronze dans la Bulgarie du Sud-Est et considèrent les trouvailles étudiées comme une confirmation de l'unité culturelle-historique des régions thraces occidentales avec celles de l'Est.

Антична статуя на жена от Месамбрия

ЖАНА ЧИМБУЛЕВА

Сбирката от скулптурни произведения отМесамбрия Понтийска непрекъснато се обогатява в резултат на системните археологически разкопки и от случайни находки при благоустройствените мероприятия на съвременния град.

През 1976 г. при разкопките на западната крепостна стена с цел да се разкрият нивото и прагът на портата от средновековната епоха бе открита голяма мраморна статуя — изображение на жена във висок релеф (обр. 1). Релефът бе вграден вторично в преустроената порта, като гладкият му гръб е използуван в настилката. От фигурата липсват главата и ръцете от лактите надолу. Те са били изработени отделно и прикрепени с шипове, както обикновено. От двете страни

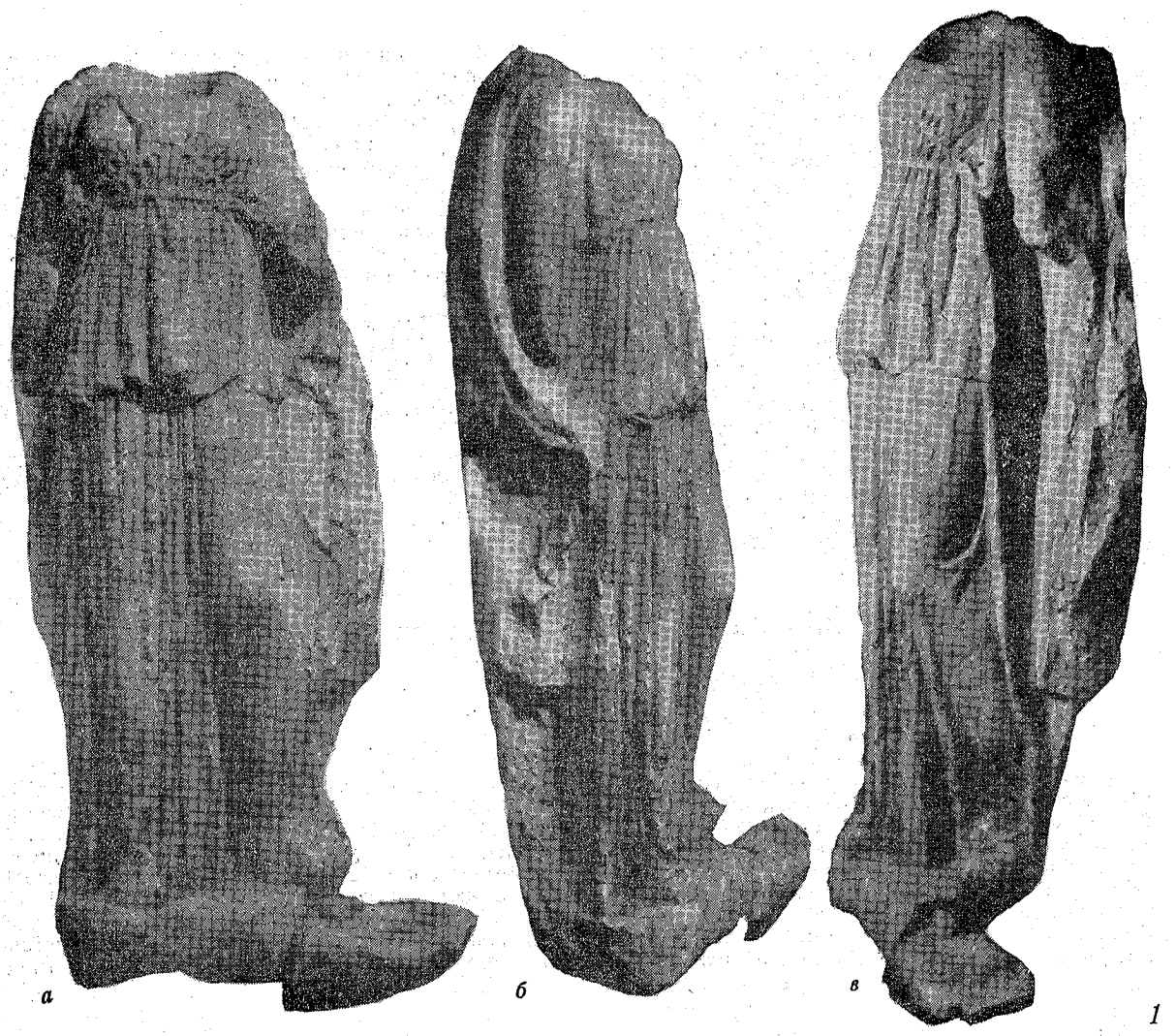

●*Обр. 1 а — в) мраморна статуя, открита при разкопките на Месамбрия, втората половина на IV в. пр. н. е. Fig. 1 a—в) statue en marbre, découverte lors des foutlles de Mesambria, seconde moitié du IVe s. av. n. ère*

по дължина фигурата е отчупена. Сегашната ѝ височина е 1,30 м, подставката — 0,10 м (инв. № 2123, Археологически музей, Несебър).

Женската фигура е представена права насреща, стъпила на подставка, сега очупена от всички страни и в лявата част със следа от допълнителен елемент от скулптурата. Тежестта на тялото пада на десния крак, закрит изцяло от отвесни дипли, а левият, леко свит в коляното, е отпуснат и очертан под дрехата (обр. 1 *а, в*). Жената е облечена в дълъг, двойно препасан хитон с къси ръкави. Той е от тънка материя и стига до земята, като оставя открити само пръстите на левия крак. Широките ръкави са закопчани с по четири кръгли копчета. На гърдите е кръстосана превръзка, прикрепена с кръгъл накит. Цялата фигура се откроява на фона на богато надиплена мантия. Лявата ръка, отделена от тялото, е прегъната в лакътя и извита встрани. Дясната, също отделена от тялото, е спусната надолу и леко извита навън. Загладената задна страна на скулптурата ни показва, че се е гледала отпред (обр. 1 *б*).

С хармоничните си пропорции и мекотата на линиите скулптурата носи характерните белези на изкуството от елинистическата епоха.

Между релефните скулптури от елинистическата епоха, открити досега в Месамбрия, няма аналогичен на новооткрития памет-

ник. Той се отличава както по размерите си, така и по иконографията. Въпреки че липсващите части и отчупванията на паметника ни затрудняват в неговото идентифициране, ще се опитаме да изложим нашето мнение.

Най-близката аналогия на тази скулптура виждаме в един надгробен паметник от Атина.[1] Стойката на фигурата е същата, независимо че тук разглежданата е малко по-раздвижена, с леко наклоняване на лявото рамо и изтегляне на левия крак малко по-назад. Хитонът при атинската скулптура е също със закопчани ръкави до лакътя, двойно препасан и пристегнат с кръстоска на гърдите, прихванат с кръгъл накит. Набирането и гънките на хитона и при двете фигури следват същата схема и се открояват на фона на надиплена наметка.

Това съпоставяне и всички стилови особености на новооткритата скулптура от Месамбрия позволяват да я отнесем към втората половина на IV в. пр. н. е. За датировката на скулптурата ни помага и облеклото. То се среща в надгробните плочи от Атина,[2] от Южното Черноморие (Синопе),[3] Крит[4] и от другаде, датирани в IV в. пр. н. е. Характерно е закопчаването на ръкавите, каквото виждаме и в по-ранните релефи — известната плоча на Хегесо от Дипилонския некропол,[5] плочата на Каликрита от Месамбрия[6] и др.

Раздвижената стойка на скулптурата от Месамбрия и положението на ръцете все пак ни дават възможност да я тълкуваме не само като надгробен паметник на знатна месамбрийка. Допустимо е да се касае и за култов паметник, предназначен за храм на божество или за площада на гръцкия полис.

Ако приемем, че се касае за култова скулптура, може да се разсъждава какви предмети е държала правата жена. Най-вероятно е в лявата ръка, която е прегъната в лакътя и извита встрани, да е държала рог на изобилието, а в дясната, която е обърната така, че дланта е била извита нагоре — патера или кормило. С тези атрибути обикновено е представяна богинята Тюхе. Малкият фрагмент на подставката може би е запазена част от отчупен предмет, свързан с тази иконография.

Конкретни данни за почитане на богинята Тюхе в Месамбрия предлагат единствено монети от II в. пр. н. е., на чиято лицева страна стои изображение на глава на жена с крепостна корона.[7] Но известно е, че в колониите се пренасят култовете на метрополиите, както и иконографските типове на култовите статуи на Византион, Калхедон и Мегара. Знаем, че в Мегара бил издигнат храм на Тюхе, за който Праксител изваял статуя на богинята.[8] Този факт ни насочва да търсим реплика на Праксителовата култова статуя и в мегарските колонии, каквато е Месамбрия.

Новооткритият паметник от Несебър независимо от неговото предназначение е великолепна творба, свързана с атическата скулптурна традиция. Тази връзка се чувствува още от V в. пр. н. е. в произведенията на месамбрийските ателиета. Ярък пример за това са надгробните плочи, сред които се откроява известната плоча на Каликрита.

[1] Ὀ. Ἀλεξάνδρη. Περίβολος οἰκογενειακῶν παρὰ τὴν Ἀκαδημεῖαν. Ἀνάλεκτα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1969, p. 257, fig. 2.

[2] S. Reinach. Répertoire de Reliefs Grecs et Romains. II. Paris, 1912, p. 387, No 5.

[3] G. Mendel. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines. III. Constantinople, 1914, p. 87, No 872.

[4] Ibidem, p. 86, No 871.

[5] W. H. Schuchardt. Die Epochen der griechischen Plastik. Baden-Baden, 1959, p. 84, fig. 58

[6] B. Filov. L'art antique en Bulgarie. S., 1925, p. 8, fig. 4; Л. Мънзова. Недовършени антични скулптури в Археологическия музей в София. — Археология, 1967, 2, с. 47—51, обр. 1, 2.

[7] Ив. Гълъбов. Несебър и неговите паметници. С., 1961, с. 30.

[8] A. Daremberg, E. Saglio. Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. II. Paris, 1896, p. 1265.

Statue antique de femme de Mesambria

Ž. ČIMBULEVA

(Résumé)

En 1976 à Nesebăr, lors des fouilles du secteur occidental du mur d'enceinte dans le but de découvrir le niveau et le seuil de la porte de l'époque médiévale, fut découverte une grande statue-haut relief en marbre représentant une femme (fig. 1). Le relief fut employé secondairement dans la reconstruction de la porte, son dos poli ayant été utilisé comme revêtement. De la figure manquent la tête et les bras à partir des coudes. La sculpture a une analogie la plus proche avec un monument funéraire d'Athènes. Elle, ainsi que tous les traits stylistiques permettent de rapporter la sculpture de Mesambria à la seconde moitié du IVe s. av. n. ère. L'attitude mouvementée et la position des mains permettent d'interpréter la sculpture soit comme monument funéraire d'une habitante notable de Mesambria, soit comme monument cultuel destiné à un temple de divinité ou à l'agora de la polis grecque (peut-être de Tyché).

ἘΜΠΌΡΙΟΝ ΘΟΥΙΔΑΣ — новооткрито селище в провинция Тракия

ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ

В развитието на поселищния живот на римската провинция Тракия особено място заема възникването на т. нар. емпории. С това понятие „тържище, пазарище“ (ἐμπόριον, forum) в случая се означават селищата, създавани от римската власт за стимулиране на икономическия живот в провинциите.[1] Те възникват предимно край главни пътища в плодородни райони и се развиват като земеделско-търговски средища с тенденция за превръщане в градски центрове. Този процес в Тракия е започнал някъде към средата на II в. и е добил широк размах по времето на Северите. Най-важният документ за характера на тези емпории, за начина на тяхното създаване, за социалния и етническия състав на жителите им, за организацията на управлението им, за тяхното градоустройство е изцяло запазеният надпис от 202 г. за създаването на тържището Пизос (ἐμπόριον Πίζος) (останки при дн. с. Димитриево, Старозагорски окръг). Надписът е отдавна известен и многократно коментиран.[2] От него стават ясни пътищата, по които се е осъществявала вътрешната колонизация в Тракия. Заселването на тези емпории е ставало по два начина — доброволно и по заповед на римската власт.[3] Така при създаването на тържището Пизос са били преселени най-заможните селяни (на брой 160 — очевидно главите на съответните семейства) от 9 села, чиито имена също са посочени. От публикуването по този повод декрет на провинциалния управител Квинт Сициний Клар се вижда, че броят на тържищата в Тракия не е бил малък.[4]

От надписи и писмени извори са известни досега няколко от тези тържища: споменатото Пизос в територията на Августа Траяна (дн. Стара Загора), разположено на централния път Сингидунум (дн. Белград) — Сердика (дн. София) — Адрианопол (дн. Одрин) — Византион (дн. Истанбул), тържището Παρεμβολή (дн. с. Белозем) в територията на Филипопол (дн. Пловдив), разположено на същия път,[5] тържището Δισκοδουρατεραι (дн. с. Гостилица край Дряново), разположено на пътя от Южна към Северна България — от Кабиле (дн. с. Кабиле, Ямболски окръг) за Никополис ад Иструм (дн. с. Никюп, Великотърновски окръг); през II—III в. това тържище е било в територията на Августа Траяна, а от средата на

1

●*Обр. 1. Мраморен фрагмент от разкопките в м. Хисарлъка в Сливен с надпис на старогръцки език, съдържащ името на тракийското селище-емпорион Туидас и посветен на Зевс Оконенски от Ю. Марция и А. Теопомп, син на Динис. Fig. 1. Fragment en marbre des fouilles du lieu-dit Hisarlăka à Sliven avec une inscription en langue grecque, contenant le nom du site-emporion thrace Thouidas et consacrée à Zeus Okonenos par I. Marcia et A. Théopompe, fils de Dinis*

III в. — в територията на Никополис ад Иструм,[6] известно е и тържището emporium Piretensium (дн. с. Горско Косово, Великотърновски окръг) в територията на Никополис ад Иструм.[7] Вероятно при Cillae (дн. с. Черна гора, Пловдивски окръг) в територията на Филипопол се касае също за емпорион. При Абритус (дн. Разград) се е намирало forum Sempronii.[8]

Един новооткрит през август 1982 г. при разкопки в м. Хисарлъка в Сливен надпис прибави към техния брой неизвестно досега тържище.[9] Това е важно кръстопътно място в Тракия — близо до завоя на Тунджа (където тя променя своето течение от източна в южна посока), река, която винаги е била най-важната връзка на Тракия с елинския свят. През това място са минавали и сега минават важни пътища между Северна и Южна България, между Черноморското крайбрежие и селищата в Тракия. От досегашните находки и писмени извори бе известно, че във високата част на сегашния град Сливен е било разположено късноантично селище и крепост, развило се през средновековието в голям град. Отделни находки даваха основание да се предполага, че е съществувало и антично селище.[10]

Надписът (обр. 1) е открит преупотребен като строителен материал в сграда от голям църковен комплекс от IV—VI в. Той е на старогръцки език в 4 р. Вис. 0,22 м, шир. 0,60 м, деб. 0,20 м, вис. на буквите 0,02 м. Изчукан е върху мраморен фрагмент, който представлява подставка от скулптурна композиция, от която е запазена само долната част от малък алтар(?) и двете стъпала на човешка фигура. Запазен е изцяло и гласи:

Ἐπηκόῳ Διὶ Οὐκονηνῷ εἰς ἐμπόριον
Θουιδας Ἰούλια Μαρκία καὶ σύμβιος
αὐτῆς Αὐρ(ήλιος) Θεοπόμπος Δίνεος βου-
(λευτὴς) εὐχαρι-
στοῦντες ἀνέθηκαν.

Лигатури: р. 1: о — Υ, р. 2: Μ—Α. Между някои думи в р. 2 и 3 има точки за отделянето им.

В превод: „На всевслушващия се Зевс Оконенски Юлия Марция и съпругът ѝ Аврелий Теопомп, син на Динис, булевт (градски съветник), с благодарност поставиха [този паметник] в тържището Туида."

Касае се за обикновен посветителен надпис в чест на Зевс (който носи епитета Оконенски) заради някаква изпълнена молба от семейството на един градски съветник. От тържището Туида при същите условия през 1982 г. бе открит още един надпис, запазен фрагментарно, но посветен пак на Зевс със същия епитет от друго семейство. Това доказва, че на това място е имало светилище и потвърждава мнението за съществувало селище.[11]

Най-важният факт, отбелязан в надписа, е името на неизвестното досега тържище —

Туида. Това селищно име не бе известно от писмени извори. То напомня единствено името на града Τζυειδων (у Прокопий, VI в.) или Τζοιδης (у Хиерокъл, VI в.) — един от значителните градски центрове в провинция Хемимонт през V—VI в. При император Юстиниан тук са били извършвани строителни работи по крепостните стени.[12] И наистина тази област от Тракия след началото на IV в. е крайната западна част на провинция Хемимонт. Разкопките на Хисарлъка установяват строителство през VI в., но идентификацията на двете селищни имена засега е хипотеза.

Надписът може да се датира най-общо в първата половина на III в. — времето на Северите. Той засвидетелствува съществуването на тържището Туида в неговия разцвет. Тук е имало светилище, в което са били поднасяни обреци на Зевс с епитета Оконенски, известен засега от само още три надписа — два от територията на Никополис ад Иструм с формите Ὀκκονενος и Ὀκονηνος и един от Сливен с формата Οὐκονηνος.[13]

Споменатата фамилия на градския съветник Аврелий Теопомп, син на тракиеца Динис, ще да е била една от ръководните в тържището. От едикта за Пизос (202 г.) е известно, че начело на тези тържища е следвало да бъдат назначавани като топарси (кметове) градски съветници (булевти) от града, в чиято територия се е намирало съответното тържище. За Туида това е била територията на Августа Траяна. От Сливен произхожда отдавна откритият надпис-посвещение на Аполон от Атий Тертиан, булевт от Августа Траяна,[14] и неговата съпруга Регина: Ἀγ[αθῇ] τύχῃ / Θεῷ Ἀπόλλωνι γε/νιακῷ (*sic*) Ἐστρακεηνῳ/ Ἄττιος Τερτιανὸς/ [β]ουλευτὴς Τραιανέων/ [ἀν]έστησεν ὑπὲρ αὐτοῦ/ [κ]αὶ τ[ῆς σ]υνβίου Ῥηγείνης/ [κα]ὶ [τῶ]ν τέκνων / εὐτυχῶς.

Двата надписа от Сливен, които имат много общи черти в своето съдържание, ни дават за пръв път данни за името на тържището, за неговото ръководство, за административната му принадлежност, за етническия и социалния състав на населението му, за разпространените тук култове. Историческата география на този район на Тракия е обогатена с нови, много важни факти.

Името на емпориона Θουιδας очевидно е от тракийски произход, но етимологията му не е изяснена. Евентуалното му свързване със споменатото през VI в. Τζυειδων или Τζοιδης ни кара да предположим, че се касае за тракийско селищно име, което поради сложната си структура е създало трудности в транскрипцията на гръцки език и е затъмнено оригиналното му произношение. Така и името на другото известно тържище Πίζος е отбелязано у Прокопий[15] като Πίνζος.

[1] M. Rostovtzeff. Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich. I. Leipzig, 1928, p. 344; II, 1928, p. 347; I G Bulg, II, p. 137.

[2] I G Bulg, III, 2, p. 103—125, No 1690.

[3] Б. Геров. Към тълкуването на едно място от Пизоския надпис и на Cod. Iust. X, 1, 4. — Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, с. 255 и сл.

[4] I G Bulg, III, 2. No 1690, 30—31: τὰ ὄντα ἐμπόρια.

[5] I B 607, 1, вж: Д. П. Димитров. Пътуването на св. Александър Римски през Тракия. — ИАИ, VIII, 1934, с. 126—127.

[6] I G Bulg, II, No 727—740.

[7] C I L, III, 12415; Б. Султов. Принос към епиграфиката на Долна Мизия. — Изследвания в памет на Карел Шкорпил. С., 1961, с. 242, № 2.

[8] Според I G Bulg, III, 1, p. 248, No 1516. За Абритус срв.: Dexipp. Chronic., fr. 22.

[9] Под ръководството на н. с. Ирина Щерева. Авторът благодари за предоставения за публикуване открит от нея надпис.

[10] Срв. откритите тук надписи в: I G Bulg, III, 2, No 1764—1769.

[11] Въз основа на известните по-рано находки, откривани тук, Елена Бацова първа обърна внимание, че „в местността Хисарлъка. . . в североизточния край на днешния Сливен се е намирало антично селище“ (Е. Бацова. Античният Сливен. — Векове, II, 1973, кн. 5, с. 65—68).

[12] Hier. 635, 14; Proc. De aedif. IV, 11; Not. episcop. s. v.; V. Velkov. Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Amsterdam, 1977, p. 116.

[13] Зевс Оконенски е известен от надписи, открити в Северна България: I G Bulg, II, No 599, 718; G. I. Kazarov. RE, XVII, 1937, col. 2386 s. v. Okonenos; VI A, 1937, col. 513.

[14] I G Bulg, III, 2, No 1766.

[15] Proc. De aedif. IV, 11.

Ἐμπόριον Θουιδας — un site nouvellement découvert de la province Thrace

V. VELKOV

(Résumé)

Lors des fouilles de vestiges d'un site de la Basse antiquité au lieu-dit Hisarlăka dans la partie nord-est de Sliven, fut découverte une inscription en langue grecque. Le fragment de marbre à l'inscription était trouvé employé secondairement comme matériau de construction dans un édifice de la Basse antiquité. Il s'agit d'une dédicace à Zeus Okonenos faite par Aurèle Théopompe, fils de Dinis, et par son épouse Iulia Marcia dans l'emporion Thouidas. Le nom de cet emporion est mentionné pour la première fois dans des sources épigraphiques sur la province Thrace. Cette source a liaison à une autre inscription, découverte au même endroit, dans laquelle on mentionne que la localité se trouvait dans le territoire de la ville Augusta Trajana (act. Stara Zagora). Jusqu'à présent en Thrace sont connus un certain nombre d'emporions pareils: Πίζος, Δισκοδουρατεραι, Παρεμβολή, emporium Piretensium, Cillae, forum Sempronii. L'inscription faite à l'occasion de la création d'emporion Pizos (202) fournit bien des détails concernant la manière de formation de ces emporions, leur organisation, leur composition sociale et éthnique. Il semble que l'auteur de la dédicace Aurèle Théopompe fût bouleutès d'Augusta Trajana et ait occupé à une période déterminée un rôle important dans la direction de l'emporion. Ici étaient répandus principalement des cultes locaux à cause de la composition thrace de la population. Le nom Thouidas est d'origine thrace, mais son étymologie pour le moment n'est pas claire. Il rappelle Τζυειδων ou Τζοιδης, la ville mentionnée au VIe s. dans cette région (en ce temps déjà faisant partie de la province Hémimont).

За четенето и тълкуването на надписа от с. Цар Асен, Силистренски окръг

КАЗИМИР ПОПКОНСТАНТИНОВ

Надписът е открит през 1954 г. при проучването на средновековната крепост по пътя Плиска — Дръстър, изградена недалеч от с. Цар Асен, Силистренски окръг.[1] Врязан е върху варовиков камък с форма на пресечена пирамида. Върху лицевата му страна има релефно изображение на кръст, около и под който е разположен в няколко реда надписът, продължаващ и върху дясната страна на камъка (обр. 1).

Лицева страна (обр. 1 *а*)

В горната част на полето в междурамията на кръста е изписано ⁘ ⁘ с надредно вмъкнато ⁘. Долу в лявото междурамие са врязани буквите ⁘, а в дясното — ⁘. Този ред от надписа продължава на дясната страна на камъка (обр. 4).

Върху бордюра, служещ за основа на кръста, е разположен текст в два реда (обр. 2):

гн пом[Ⱑⰹ]лоуѵн м-

[ⰰ] маиасн їиъкъ с.

В р. 1 двете букви след гн са повредени, но възстановяването им като п и о не предизвиква съмнение. Знакът след м също е повреден в горната част, но триъгълничето, което се вижда, е дало основание на Н. Ангелов да предположи, че тук е стояла глаголическата буква Ⰹ (i). В преписа, който не отразява действителното начертание на буквите, той не отбелязва хоризонталната чертица, която пресича средната част на буквата — навярно тук е била изписана малка носовка ⰰ(?).[2]

Ред 2 вероятно е започвал с ⰰ, пренесена поради липса на място, подобно на други случаи в надписа, така че се чете личното местоимение ма. Пред следващата м личат следи от още един буквен знак, които ни

дават основание да смятаме, че е бил именно малка носовка (ѧ). Редът завършва със ꙗ, а не с ѳ, както предполага първоиздателят на надписа, допускайки, че авторът му в думата ѥнъкъ е разменил местата на ъ и „ѳ“.[3] В същност последният знак е врязан почти в края на камъка и, сравнен с начертанието на ѳ в останалата част от надписа, показва, че няма общо с тази буква. Съпоставим ли го със ꙗ в същия и в други редове, ще се убедим, че тук се касае за този знак, а не за ѳ. Трябва да добавим, че в края на надписното поле има място за очертаване на срещуположната дъга на предполагаемото ѳ, но писачът не я е начертал. Явно, че той не е допуснал грешка, а е врязал ꙗ. Тази буква

а

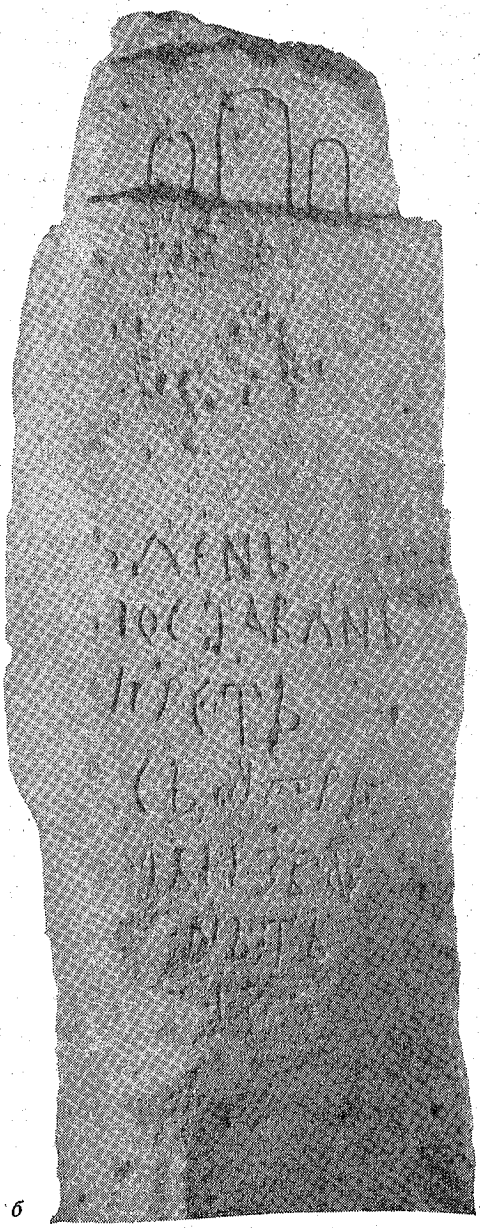

б

1

2

●*Обр. 1. Старобългарски паметник от с. Цар Асен, Силистренски окръг, с надпис на глаголица и кирилица върху: а) лицевата и б) дясната страна. Fig. 1. Monument palaeobulgare du village Car Asen, département de Silistra, avec une inscription en alphabets glagolitique et cyrillique sur: a) la face et б) le côté droit*

●*Обр. 2. Детайл от надписа на лицевата страна на паметника от с. Цар Асен, Силистренски окръг. Fig. 2. Détail de l'inscription sur la face du monument du village Car Asen, département de Silistra*

той повтаря на дясната страна на камъка на същата височина, като продължава реда (обр. 4).

Дясна страна (обр. 1 *б*, 3)

Ред 1 започва с краесловния ъ на думата ГОСПЖНН от лицевата страна. Изпълнителят на надписа се е съобразявал с мястото, с което е разполагал при вместването на текста. Първите три реда на тази страна на камъка са ясни и четливи: ѣдєнъ/поставленъ/крстъ. В думата поставленъ є е вмъкната надредно между л и н, а над крстъ титлата е със същото начертание както над госпжннъ. След р. 3 е врязана тънка линия, която отделя текста на първите три реда от следващия (обр. 3). Предполагаме, че първият текст започва на лицевата страна на камъка с на госпжннъ и завършва с крстъ (от р. 3) на дясната страна на камъка.

Вторият текст започва също на лицевата страна с гн върху бордюра и също продължава на дясната страна — в редовете под чертата (след думата крстъ). Те са четири: р. 4—7 за дясната страна. Първите два знака са съ. След тях авторът отново е използувал глаголически букви. Според Н. Ангелов тук са врязани три глаголически знака, като първите два са в лигатура, а над третия е поставена титла. За него тези букви и „липсващите срички затрудняват правилното доразчитане на надписа“[4]. Непосредствените ни наблюдения над паметника показват, че в същност тук няма два знака в лигатура, а е изписана глаголическата буква ѳ (о). Пред долната ѝ петлица е врязана друга малка кръгла петлица със същата дълбочина и големина както на нейните две.[5] На пръв поглед би могло да се предположи, че и тази петлица е свързана с буквата. Но буква с такова начертание в глаголическата азбука

няма.[6] Ние смятаме, че петлицата е резултат от недовършен опит за изписване на знака, който авторът е повторил в съседство, тъй като е срещнал трудност на това леко изпъкнало място на камъка.[7] След ѳ ясно личи ѹѹ (т) с леко издължена лява петлица и титла за съкращение. Следните две букви от реда са кирилски ⱂ и к. Следващият ред започва с м, чиято лява хаста е повредена, но разпознаването на знака не буди съмнение. После ясно се чете ѣнзва (обр. 3). С комплекса от глаголическите и още 4 кирилски букви на р. 4 — 5 (за тази страна) ѳѹѹⱂкмъ авторът е предал съществителното отⱂ(о)к(о)мъ.[8] От другия ред са запазени четири букви: нѣтъ, като пред н камъкът е повреден, както и в началото на следващия — последния ред. На него се разчитат две букви: нж. И така след отрокомъ са ясни нзва . . нѣтънж. В началото на р. 6 попълваме за и четем: нз ва[за]нѣтънж.[9]

Повредата на камъка при буквите от последните три реда пречи на сигурното възстановяване на надписа. Все пак цялостното му разглеждане[10] и запазените податки в последните два реда позволяват да изкажем предположение за възстановяване на двата текста:

н(соу)съ хⱂ(нсто)съ
на госⱂ(о)ж(д)ни ъ денъ
поставленъ
г(оспод)н помѫлоуим- кⱂ(ь)стъ
[а]манасн їнък[ъ] с съ ѳѹѹⱂ(о)к(о)-
мъ нз ва-
[за]нѣтъ-
нж.

От сложната композиция на надписа извеждаме:

нсоусъ хрнстосъ. на госпождннъ денъ поставленъ крьстъ.

господн помѫлоуи ма манасн їнъкъ съ отрокомъ нз вазанѣтънж.

3

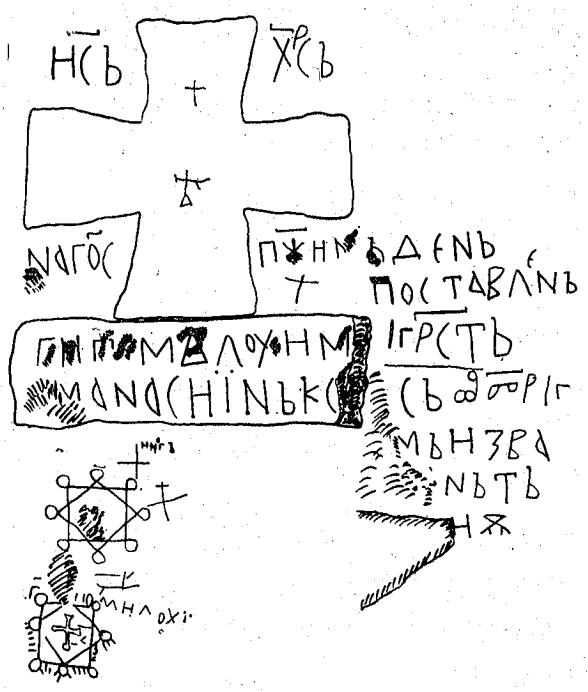

4

●*Обр. 3. Надписът върху дясната страна на паметника от с. Цар Асен, Силистренски окръг. Fig. 3. L'inscription sur le côté droit du monument du village Car Asen, département de Silistra*
●*Обр. 4. Разгърнато факсимиле на старобългарския надпис от с. Цар Асен, Силистренски окръг. Fig. 4. Fac-similé déplié de l'inscription palaeobulgare du village Car Asen, département de Silistra*

Исус Христос

На Госпождин ден (*Успение Богородично*) бе поставен кръст.

Господи, помилуй мен, Манаси инока (*монаха*), с отрока от Византион (*Константинопол*).

Макар че и последователността:

на госпождинъ денъ поставленъ кръстъ съ отрокомъ из вазантътинѫ не е лишена от смисъл (На Госпождин ден бе поставен кръст с отрока от Византион. Господи, помилуй мен, Манаси инока с ...).[11]

Надписът не съдържа дата. Н. Ангелов го датира в края на IX в. въз основа на археологическата среда.

Какво показват палеографските особености?

Э (о) е с окръглени петлици и намира близки паралели с Э от някои книжовни глаголически паметници.[12] Поради подхлъзване на шилото лявата петлица на Ѿ (т) е с леко издължена форма. Тази буква не е поставена на една височина с предходната, но писачът умело ги е уравновесил чрез титлата.

А се среща и на лицевата, и на дясната страна на камъка — различно голяма, но с една и съща графика: висока дъговидна петлица, която обхваща почти цялата височина на наклонения наляво стълбец. А с такова начертание срещаме в няколко надписа от манастира при с. Равна, Варненски окръг.[13] Единствено в думата **поставленъ** тя е с малка, леко ъгловата петлица.

В и в двата случая е с недокосващи се петлици, различно оформени. Долната е помалка, а хоризонталната ѝ чертица сключва остър ъгъл с вертикалния стълбец, което я доближава до начертанието на В в надписа от с. Теке Козлуджа[14] (дн. Избул), Шуменски окръг, и в някои надписи от манастира при с. Равна.

Д е широка в основата си, наподобявайки равнобедрен триъгълник, с малки клинчета в двата края на водоравката и стои близо до Д от противобогомилския надпис от Ескус,[15] от надписа от Теке Козлуджа, от името **нєрадь** от с. Мурфатлар (Румъния)[16] и от редица надписи от манастира при с. Равна.

Є е с ладиевидна форма и късо езиче.

При н съединителната чертица е по средата на вертикалните хасти, а при ᴎ започва от върха на левия стълбец и завършва малко над долния край на десния, както в повечето старобългарски и първобългарски надписи.

К се среща три пъти — веднъж на лицевата и два пъти на дясната страна. В **їнъкъ** дясната част на к, съставена от две къси клинчета, съединени под остър ъгъл, е долепена по средата на вертикалния стълбец. С тази особеност буквата се свързва с надписите от с. Крепча, Търговищки окръг,[17] надписа с името на раб Симеон от Мурфатлар[18] и някои първобългарски надписи.[19] Второто начертание (с отдалечена от стълбеца г-образна дясна част) се среща в редица надписи от Преслав, с. Равна и с. Мурфатлар, датирани в първата половина на X в., както и в някои книжовни паметници.

О има островърхо начертание, а ѳ и в трите случая е с една и съща графика — малка заоблена петлица, долепена в горния край на невисока хаста.

С има дъговидна форма, както в надписите върху керемидените „етикети“ от църквата-костница на Мостич в Преслав.[20]

Ѕ се среща десет пъти и с почти едно и също начертание — заоблена или елипсовидна петлица, прикрепена в долната половина на стълбеца, в чийто горен край е отбелязано късо клинче с дължина 0,001—0,002 м. Подобно начертание на ъ откриваме в двуезичния надпис върху белоглинената плочка от Кръглата църква в Преслав,[21] в надписа от 921 г. от с. Крепча и в някои надписи от скалния манастир в Мурфатлар.

Ѫ е с широка основа и вместо вертикална линия, спускаща се от върха на триъгълника, има по една къса чертица, поставена малко над долните краища на страничните хасти (обр. 3, 4). Тази особеност срещаме за пръв път в старобългарски епиграфски паметник. Подобно начертание на тази буква, но само с една чертица, наблюдаваме в преславския надпис от 931 г.[22] и в надпис от Мурфатлар, възпроизвеждащ текст от евангелието (в думата **ѧзнджтъ**).[23]

Като цяло надписът е грижливо изпълнен, особено на лицевата страна на камъка. Буквите тук са врязани сравнително дълбоко и имат почти еднаква височина, докато върху дясната височината им варира между 0,015—0,02 м. Интерес представлява начертанието на титлите (‾, ⁓) — водоравка с къси клинчета нагоре или с разнопосочни. Авторът на надписа е познавал добре глаголическото писмо и използува знаците му, като ги

включва в сложни съкращения и съчетания с кирилското писмо. Успоредно с това той несъмнено е познавал и украсата на книжовните паметници от този период, което се проявява при украсяването на лицевата страна на камъка (използуван е т. нар. давидов щит, силуетно е предадена църква и околните ѝ сгради[24]), както и при декоративните елементи на задната му страна. Считаме за неприемливо тълкуването на този паметник като надгробен.[25] Текстът на надписа, формулата гн помилоуи (Κύριε, ἐλέησον), оформлението на камъка са в разрез с такова предположение за предназначението на паметника. Надписът не съобщава за погребване на монаха Манаси, а отбелязва, че е поставен кръст в деня на Успение Богородично. От надгробните надписи от IX—XI в. са добре известни формулите, свързани с този вид паметници, а в разглеждания надпис те липсват.[26] Към тези съображения трябва да добавим и наблюдението, че под рисунката с църквата е оформен бордюр, украсен с плетеница от ромбовидни фигури, под която се виждат две очертания, образувани от обърнати една срещу друга дъги на краищата с отвесни къси чертици. Камъкът в основата е добре огладен, а на лицето и украсен, така че трябва да изключим предположението да е бил вкопан в земята.

Текстът на надписа не дава подробности за монаха Манаси, който е поставил паметника в крепостта, разположена недалече от Дръстър. Вероятно някакво събитие, свързано тясно с живота на крепостта, а и със съдбата на монаха Манаси, го е подтикнало да посвети на деня на Успение Богородично[27] надпис върху камък. Навярно инокът Манаси е един от ранните просветители и учители в североизточните земи на българската държава, които осъществяват културната програма на княз Борис, комуто „е било ясно, че създаването на българска църковна йерархия е сигурен щит за отстояване на народностната, църковната и политическата независимост на България“[28]. Може би Манаси е бил в някой от Цариградските манастири и оттам е поел със своя отрок към България, където е трябвало да изпълнява мисията си.

На паметника, който има и летописен характер, не е посочена година, но това не затруднява неговото дитиране. Палеографските особености на надписа, рисунките, врязани по лицевата и задната страна на камъка, и археологическата среда дават основание той да бъде отнесен към края на IX — началото на X в. Смятаме, че паметникът е бил преизползуван като строителен материал в портата на крепостта,[29] но не по времето на нейното първично изграждане, както предполага Н. Ангелов, а най-вероятно при някое от разрушаванията на крепостното съоръжение. Те биха могли да се свържат с нашествията на киевския княз Светослав през 968, 969 г. или със сраженията между руси и ромеи недалеч от Дръстър през 971 г.[30]

[1] Н. Ангелов. Старобългарски надпис от края на IX в. от с. Цар Асен, Силистренски окръг. — Археология, XXII, 1980, 2, с. 35 и сл.

[2] С надписа имахме възможност да се запознаем и работим на място в ОИМ, Русе. За оказаната помощ благодарим на Д. Иванов и Д. Станчев.

[3] Изписването на ѥнъкъ с ъ е още едно доказателство за ранното датиране на надписа. Той е от времето, когато са се образували нови думи, свързани с новата религия. Може да се изкаже предположението, че ѥнъкъ произхожда от определителното местоимение ѥнъ = друг → ѥнъкъ — човек, отделящ се от другите, и е исконно образуване от ѥнъ със суфикса -окъ. На тази подробност ни обърна внимание В. Константинова, за което ѝ благодарим. За съществителното ѥноукъ = μοναχός по-подробно вж.: Этимологический словарь славянских языков. VIII. М., 1981, с. 232—233.

[4] Н. Ангелов. Цит. съч., с. 37.

[5] К. Попконстантинов, А. Мединцева. За глаголическите надписи от X в. — Археология, XXIV, 1982, 2, с. 28.

[6] В. Ягич. Глаголическое письмо. — В: Энциклопедия славянской филологии. III. СПб., 1911, с. 100 и сл.; Br. Fučić. Najstariji hrvatski glagoljski natpisi. — Slovo, 21, 1971, p. 227—253.

[7] Подобни примери има и в други епиграфски паметници от този период — в глаголическия абецедар върху стената на „Кръщелнята“ на Кръглата църква в Преслав писачът е врязал в съседство с недовършен знак ⱋ (н) поради изронване на мазилката още веднъж — ⱋ, вж.: К. Попконстантинов, А. Мединцева. Цит. съч., с. 31—33.

[8] Slovnik jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae. XXIV, Praha, 1973, p. 584.

[9] Това наименование на Константинопол продължава да се употребява и в X в.: Constant. Porphyrogen. De thematibus. — В: Гръцки извори за българската история. V. С., 1964, с. 192. Тук съчетанието ov е предадено със старобългарска ѫ.

[10] Н. Ангелов не е прав, че „каменоделецът не е бил много опитен в тази работа“. Оформлението на надписа и рисунките противоречи на това мнение. Паметник с подобно съдържание срещаме и сред някои древноруски надписи, вж.: Б. А. Рыбаков. Русские датированные надписи XI—XIV вв. М., 1964, с. 38, № 38.

[11] Но може би разделителната черта след крьст не трябва да се игнорира (обр. 3).

[12] В. Ягич. Цит. съч., с. 197, табл. 1 а, 3 а, 4, 5, 5 б.

[13] Непубликувани материали от съвместни разкопки на автора и н. с. П. Георгиев.

[14] В. Иванова. Старобългарският надпис от Теке Козлуджа. — ИАИ, VII, 1932—1933, с. 320, обр. 88.

[15] Ив. Гошев. Старобългарски глаголически и кирилски надписи от IX и X в. С., 1961, с. 79—83.

[16] Г. Михаилэ. Старославянские надписи, открытые в с. Басарабь (обл. Добруджа). — Revue roumaine de linguistique, IX, 1964, 2, p. 158.

[17] К. Константинов. Два старобългарски надписа от скалния манастир при с. Крепча, Търговищки окръг. — Археология, XIX, 1977, 3, с. 21 и сл.

[18] Г. Михаилэ. Цит. съч., с. 158.

[19] В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. С., 1979, обр. 46, 47, 59, 65, 83, 135 и др.

[20] В. Иванова. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. — В: Надписът на чъргубиля Мостич. С., 1955, с. 139, обр. 36.

[21] Пак там, с. 128.

[22] Д. Овчаров. Нови епиграфски паметници от Преслав. — В: Плиска—Преслав. I. С., 1979, с. 187; К. Попконстантинов. Новооткрити старобългарски надписи от X век в Североизточна България. — В: Славянска палеография и дипломатика. С., 1980, с. 305, обр. 6 а.

[23] Г. Михаилэ. Цит. съч., с. 161, обр. 7. В преписа голямата носовка не е предадена точно. Грешки от такъв характер са допуснати и при други надписи от този скален манастир.

[24] По-подробно вж.: В. Иванова-Мавродинова. За украсата на ръкописите от Преславската книжовна школа. — В сб.: Преслав. I. С., 1968, с. 102, обр. 17, 18 и сл.

[25] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1970, с. 23, 26, 40; В. Иванова. Цит. съч., с. 52, 79; Т. Тотев. Нов български писмен паметник от Преслав. — ИАИ, XXIX, 1966, с. 64; К. Константинов. Два старобългарски надписа, с. 21 и сл.; P. Georgiev. Eine zweisprachige Grabinschrift aus Pliska. — Palaeobulgarica, II, 1978, 3, p. 32—44.

[26] Пак там.

[27] 15 август, не 25, както предполага Н. Ангелов.

[28] В. Гюзелев. Княз Борис I. С., 1969, с. 326, 345.

[29] Н. Ангелов. Цит. съч., с. 38.

[30] Leo Diaconus. Historia. — В: Гръцки извори за българската история. V. С., 1964, с. 248, 265; Повесть временных лет. I. М., 1950, с. 44; Ioanes Scylitzes. Sinopsis historiarum. — В: Гръцки извори за българската история. VI. С., 1965, с. 266.

Sur la lecture et l'interprétation de l'inscription du village Car Asen, département de Silistra

K. POPKONSTANTINOV

(Résumé)

Les monuments du Xe s. d'après lesquels nous pourrions juger de l'utilisation de l'alphabet glagolitique dans l'écriture lapidaire sont toujours peu nombreux. L'inscription de la forteresse près du village Car Asen, département de Silistra, suscite un intérêt justifié étant donné qu'y est utilisé aussi bien l'alphabet cyrillique que l'alphabet glagolitique.

Elle est disposée sur la face et le côté droit d'une pierre ayant la forme d'un tronc de pyramide. En lignes générales le texte est clair et lisible à l'exception des deux dernières lignes, gravées sur le côté droit de la pierre. N. Angelov a été embarrassé de déchiffrer intégralement le texte à cause de l'utilisation des signes glagolitiques en combinaison avec des signes cyrilliques et du manque des lettres au commencement des trois dernières lignes.

Après le déchiffrement des lettres glagolitiques, l'examen intégral du texte et de sa disposition sur les deux côtés de la pierre et sur la base des lettres existantes dans les deux dernières lignes nous nous permettons d'émettre une supposition quant au reconstitution de l'inscription.

En traduction les textes veulent dire:

Jésus Christ

Au jour de la Déesse (*L'Assomption*) fut placée une croix.

Mon Dieu, aie pitié de moi, le moine Manasi avec l'enfant de Byzantion (*Constantinople*).

Il devient évident de l'inscription que le moine Manasi a posé la croix le jour de l'Assomption et prie Dieu d'accorder la grâce à lui et à son enfant de Byzantion (Constantinople). Ici les sons ov de la langue grecque sont rendus par la lettre vieux bulgare ѫ.

Le texte de l'inscription, la formule гн помлѡи, les dessins et la figuration de la pierre sont en contradiction avec la supposition émise que le monument soit funéraire.

Les particularités paléographiques, les dessins (caractéristiques aussi des monuments littéraires), le milieu archéologique autorisent à rapporter l'inscription vers la fin du IXe — le début du Xe s.

Няколко бележки за противобогомилския надпис от Ескус

ВЕЛИЧКА КОНСТАНТИНОВА

Откриването на нови старобългарски надписи и графити продължава и техният брой нараства. Във връзка с това покойният изследвач на старобългарския език проф. Ив. Гълъбов отбелязва, че постиженията на българската кирилска епиграфика не могат да се измерват само с увеличения брой на нейните паметници, макар че и това обстоятелство е съществен факт при преценката на ефективността ѝ. Важни и показателни в това отношение са резултатите, до които са стигнали епиграфите при проучването на паметниците, разкриването на тяхното съдържание и особености, т. е. в цялостната им обработка, чиято крайна цел е епиграфските текстове да се превърнат в пълноценни източници.[1]

Предмет на настоящата работа са четенето и палеографският анализ на противобогомилския надпис от Ескус, познат като надпис на монах Ананий.[2] Преразглеждането му е продиктувано от натрупания през последните години епиграфски материал, който дава възможност да обосновем хронологическите граници на този надпис и да изправим и допълним четенето, предложено от първоиздателя му.

В историческата литература е утвърдено мнението, че откритият в основите на средновековната църква, изградена върху развалините на античния Ескус, старобългарски противобогомилски надпис е дело на монаха Ананий.[3]

Наблюденията и работата ни с надписа показват, че преписът и четенето, предложени от Ив. Гошев, съдържат редица неточности. Възражения могат да се изкажат и относно авторството на надписа.

В сегашното си състояние надписът се състои от 7 непълни реда и запазените букви са значително по-малко отколкото при откриването му, както свидетелствуват първите му снимки[4] (обр. 1). Досега единствен Ив. Гошев се е занимавал с надписа, но той отделя

● *Обр. 1. Противобогомилският надпис от Ескус в момента на откриването му през 1947 г. Fig. 1. L'inscription antibogomilienne d'Oescus au moment de sa découverte en 1947*

1

2

●*Обр. 2. Противобогомилският надпис от Ескус в Националния археологически музей, София. Fig. 2. L'inscription antibogomilienne d'Œscus au Musée archéologique national, Sofia*

повече внимание на значението му като исторически източник, докато на палеографските особености се спира съвсем бегло.

В началото на запазената част от р. 1 сигурно се чете ѧ (обр. 2), чиято остроъгълна петлица наподобява развято байраче. Следва част от лявата хаста на н, дясната половина на ж и ясно виждащо се є. Ив. Гошев правилно възстановява ѧ нже. Останалата част от реда е унищожена.

От р. 2 е запазено значително повече — четат се добре буквите: п с къси хасти, ρ с малка остроъгълна петлица, долепена до издължена хаста, о с почти ромбовидна форма, ѵ, чиято чашка с леко отворен край е близка до начертанието на предната буква о. Тук камъкът е отчупен, има пукнатина и следва еров знак — равностранен триъгълник, от чийто горен край е изтеглена наляво къса хаста. Отново е отчупена част от камъка, следва вертикална хаста, пред нея с част от петлица — ѧ. След ѧ ясно се виждат три букви: к с раздалечена от стълбеца дясна част, л с широко отворена основа и ъ с начертание, еднакво на предходния. След клъ има празно място без следи от букви (обр. 1, 2). Между ѵ от прoѵ в началото на реда и запазения пети знак (ъ) има място за четири букви, които Ив. Гошев възстановява ьтет и чете прoѵ[ьтет]ъ. Унищожените букви след тази дума той възстановява като еже нап. Четенето е неприемливо поради това, че мястото не позволява да се вместят шест букви. Предполагаме, че липсва само една — д, и вместо текста [еже нап]нсаъ четем [д]ѧ клъ-. На празното място на този ред Ив. Гошев възстановява да проклъ-, ръководен от началните букви на р. 3: нетъ.

После на р. 3 липсва парче от камъка и следва комплекс от ясно виждащи се букви: єтнкѧ ащє. След това има пукнатина, където може би е стояла една буква [б] и после се вижда дъгичка — дясната половина на о, буквите н нє и три дълги черти в отвесна посока. В тази част на преписа Ив. Гошев е представил лигатурно изписани п и ρ (обр. 3), а след тях о. В действителност трите дълги линии не са част от надписа, а до тях се чете к (не о). Предполагаме, че липсващото парче надясно е съдържало комплекса — лънетъ — к[лънетъ]. И така на този ред четем: нетъ [ер]етнкѧ ащє [б]о н нє к[лънетъ].

По-добре запазен е текстът в р. 4. В началото стои т с къса вертикална хаста и издължена водоравка, в края с клинчета надолу. Следва о с ъгловата горна част и д с къси клинчета в краищата на водоравката. След тази буква камъкът е отчупен. По-нататък до края на р. 4 запазените сега букви са 11 — с 3 по-малко от четещите се по време на откриването. Ив. Гошев правилно е разчел реда: то д[ѧ бж]дєтъ самъ проклѧ[тъ]. Сега две части от камъка с буквите ѧ, к и л липсват: то д[ѧ бж]дєтъ с[ѧ]мъ про[кл]ѧ[т]ъ.

На р. 5 началото е отчупено. После се разпознава є с ъгловата средна част на дъгичката, а след нея се чете проклънетъ ерєтнкѧ. Тук на първоначалната снимка следват още два знака (то), сега липсващи поради изгубения фрагмент. Буквите в този и следващия ред са по-дребни, но по графика не се отличават от тези в горните редове.

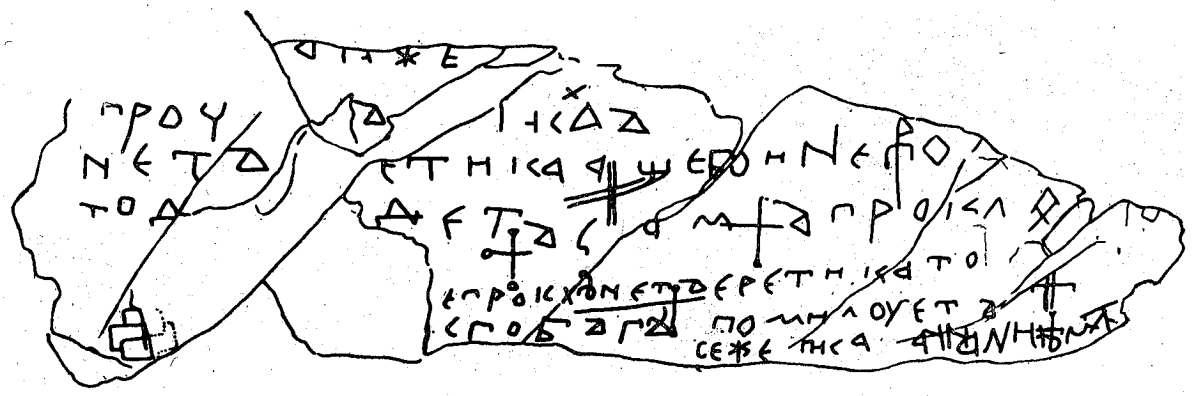

3

●*Обр. 3. Факсимиле на противобогомилския надпис от Ескус (Ив. Гошев). Fig. 3. Fac-similé de l'inscription antibogomilienne d'Œscus (Iv. Gošev)*

Запазеният текст на р. 6 започва е ѧ, а не със ⊂, както отбелязва Ив. Гошев в преписа и възстановения текст. Следва его бъгъ помн[л]оуетъ (л се е четяло върху фрагмента, който сега липсва). е и т са изписани върху по-рано врязан на камъка равнораменен кръст, а последният ъ засяга върха на нарисувания в съседство ботуш (крак), неотбелязан от Ив. Гошев. До него се вижда част от начертание, навярно кръст.

Вероятно р. 5 и 6 са били врязани понавътре от горните редове. Добре запазената част на камъка под р. 4 няма никакви следи от букви. По-долу, където би трябвало да започне р. 6, се вижда очертанието на лявата половина на свастика.

Началото на р. 7 попада под помнлоуетъ от р. 6 и първите букви са еже (обр. 2), не се же, както посочва Ив. Гошев. Където той чете ⊂, на камъка се виждат 9 коси тънки черти, някои от които са врязани под буквата п от р. 6. След еже ясно се вижда дъгичка — може би буквата ⊂ или част от е. В последния ред, където Ив. Гошев вижда пнса аннаннѣ,[5] сега разчитането е невъзможно, тъй като липсва фрагментът, който според него съдържа буквите пнса ан̃н̃. Запазените сега след отчупената част знаци са: един, съставен от две отвесни хасти, съединени с две други, които сключват остър ъгъл, после н, н, т, о и д. На първоначалната снимка в сега липсващата част се разпознават т и к, в съседство с които камъкът е очукан, а после има две отвесни черти, пресечени с хоризонтална — част от начертание на кръст (подобно на това в края на р. 6). На това място Гошев чете пнса (п и н в лигатура) анна (първите а и н в лигатура). Запазените и днес т, о и д (след нн) той разчита като ѣ (с твърде усложнено начертание), м и о, между тях с надредно χ, т. е. пнса аннаннѣ моναχъ. В същност следи от пнса изобщо няма. В линиите от кръстното начертание той вижда анна-. От това му четене са налични единствено буквите н и н, след което не се открива ѣ и съкращението мо̑. Тук една случайна дъга минава през горния край на о и допира долния ляв край на д. Част от тези линии той оприличава на м. „Името“ аннаннѣ в преписа му е с две н, а в развития текст с една. В комплекса тк ... ннтод трудно би могло да се открие предложеното от Ив. Гошев име аннаннѣ моναχъ. Тук единствено сигурно се разчитат частиците нн и то, а предполагаме д[а]. На този ред се виждат 9 знака: еже с .... нн то д. Липсата на каквито и да било лигатури в целия надпис и предположеното им натрупване в последния ред правят неприемливо предложеното разчитане и възстановяване на текста тук от Ив. Гошев.

Според него надписът гласи:

... [а] нже ...

проу[ьтет]ъ [еже нап]нсаъ̑· [да проклѧ]
нетъ [ер]етника · аще бо н не про[клѧнетъ]
то д[а бж]детъ самъ проклѧ[тъ]
... [аще ж]е проклѧнетъ еретника · то
[с]его бъ гъ помнлоуетъ +
се же напнса аннаннѣ мо̑.

След направените бележки и допълвания предлагаме следното четене на надписа:

... а иже
прочи[тет]ъ [д]а клъ-
нетъ [ер]етика аще [б]о и не к[лънетъ]
то д[а бѫ]детъ самъ проклат[ъ]
[и]же проклънетъ еретика то-
[гд]а его бъгъ помилуетъ +
... еже стк ... ни то д[а]...

В превод:
... А който
прочете, да кълне еретика, защото, ако не го кълне, то сам да бъде проклет.
Който прокълне еретика, тогава него Господ Бог ще помилва.
... което ...

Палеографските особености на някои от буквите на надписа дават основание той да бъде отнесен най-късно към средата на X в.

А е с къса вертикална хаста и в почти всички случаи с триъгълна петлица подобно на а в надписа от Теке Козлуджа (дн. с. Избул), Шуменски окръг,[6] в двуезичния надпис на раба божия Ана от Преслав,[7] в редица надписи от старобългарския манастир при с. Равна, Варненски окръг,[8] двуезичния надпис на Лазар от Плиска[9] и др.

Петлиците на б и ъ имат начертание на равностранен триъгълник. Ъ с подобна графика срещаме в надписа от Теке Козлуджа, в Добруджанския надпис от 943 г.,[10] в Асеманиевото евангелие,[11] в бронзова пластина с образа на цар Петър (927—969 г).[12]

Є в едни случаи е с ладиевидна форма и късо езиче, както в надписа от Теке Козлуджа, в недатирания надпис от с. Крепча, Търговищки окръг,[13] в двуезичния надпис на Лазар от Плиска,[14] а в други — с ъгловата средна част.

Д е с по-устойчива графика и има много близки паралели в надписите от манастира при с. Равна, в надписа от Теке Козлуджа, в името нєрадь от скалния манастир при с. Мурфатлар,[15] Румъния, и др.

Ж се среща два пъти. В единия случай трудно бихме могли да определим точното й начертание (р. 1), но в р. 7, където по всяка вероятност писачът е друг, формата й намира много близки паралели със звездообразната ж в надписа от 921 г. от с. Крепча[16] и в многобройните надписи на кирилица от с. Равна. Нейната графика е много близка до тази на глаголическата ⰶ.

Н в почти всички случаи (с изключение на р. 7) е с къси вертикални хасти, съединени по средата с хоризонтална чертица. N е със сравнително големи пропорции, издължени вертикални хасти (особено в края на р. 7), съединени с черта, достигаща малко над краищата на хастите.

К е с недокосваща се до вертикалния стълбец дясна част — характерна особеност за редица надписи от първата половина на X в. — надписа от с. Крепча от 921 г.,[17] надписа от 931 г. от Преслав,[18] двуезичния надпис на Лазар от Плиска, надписа на раба божия Ана от Преслав и редица надписи от с. Равна.

Л и М са с близко начертание — разстоянието долу между краищата на хастите им е еднакво.

О е с разнообразна графика — от форма на ромб до окръглено начертание.

Р има малка триъгълна петлица и намира най-близки паралели в надписа от Теке Козлуджа, Добруджанския надпис от 943 г., графита показовъ кѵнѵага.[19]

Интерес представлява начертанието на ѧ. Доскоро ѧ с такава графика се считаше почти изолирано явление — беше позната само в Асеманиевото евангелие (л. 94, приписка на кирилица),[20] в надписа от Теке Козлуджа и в графита показовъ кѵнѵага. През последните години паметниците, в които се среща тази форма, се увеличиха — надписът от с. Крепча,[21] някои надписи от манастира при с. Равна (в имената нлїа, мнѳан и др.).

У със своите леко завити краища е характерно повече за книжовните паметници. В епиграфските паметници се среща твърде рядко — в надписа от с. Варош при Прилеп от 996 г.[22] и в двуезичния надпис на Лазар от Плиска.

Начертанието на ѵ има паралели с начертанието на тази буква в надписа от 921 г. от с. Крепча, в надписи от с. Равна, отчасти в двуезичния надпис върху белоглинената плочка от Преслав.[23]

В преписа и възстановения текст на надписа Ив. Гошев отбелязва наличието и на малък ер, какъвто в действителност липсва. В края на р. 2 в клъ|нетъ (не проклѣнетъ, както отбелязва Ив. Гошев) ясно се вижда ъ; в края на р. 3 в неговия препис е възстановено

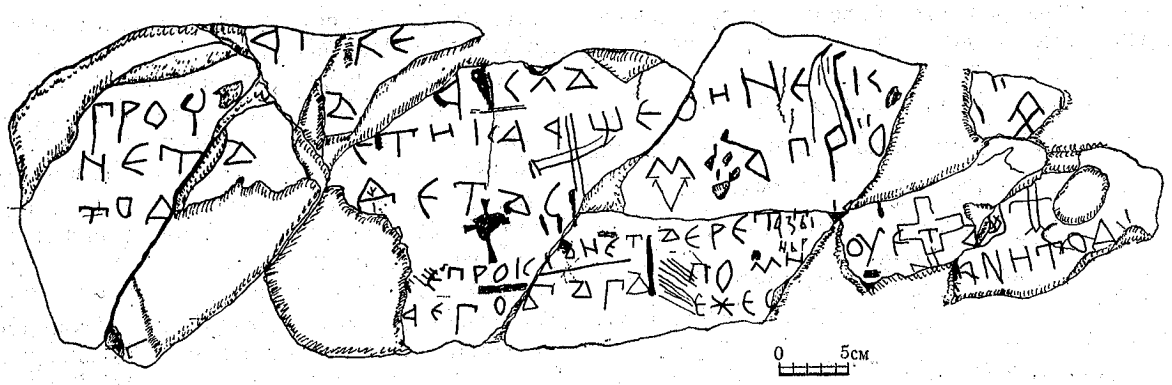

4

●*Обр. 4. Факсимиле на противобогомилския надпис от Ескус в сегашния му вид (К. Попконстантинов). Fig. 4. Fac-similé de l'inscription antibogomilienne d'Œscus dans son état actuel (K. Popkonstantinov)*

про[**кльнетъ**], а в същност тук няма нито следи от букви, нито място за изписване на тази дума. Единствено в р. 5 би могла да се предположи **ь**. Сега от този знак е останала само петлицата, а на първоначалната снимка се вижда особено начертание (обр. 1, 3). Поради това не можем да сме категорични дали знакът е бил **ь** или **ъ** (обр. 2, 4). Още повече, че на р. 6 в съкращението **гъ** ясно се вижда големият ер, предаден от Ив. Гошев в преписа и в четенето като **ь**.

Като цяло надписът има най-близко сходство с надписа от Теке Козлуджа и с редица надписи от Хв. от манастира при с. Равна, от Плиска, от Преслав. Той е дело на двама писачи — р. 7 е от друга ръка. Между р. 5 и 6 има следи от графит **азь** ... **пь**ѱ ...

Надписът наистина е свързан с борбата срещу еретическите учения, обхванали българската държава през Хв. Но неговото авторство не може да се припише със сигурност на „монаха Ананий", тъй като разчитането на такова име се нуждае от неопровержими доказателства.

[1] Ив. Гълъбов. Средновековната българска епиграфика през последните 30 години. — Археология, XVII, 1975, 4, с. 13 и сл.

[2] Ив. Гошев. Старобългарски глаголически и кирилски надписи от IX и Хв. С., 1961, с. 79—83.

[3] Срв.: П. Петров, В. Гюзелев. Христоматия по история на България. I. С., 1978, с. 234; Д. Ангелов. Същност на богомилството. — В: История на България. I. С., 1981, с. 382.

[4] При пренасянето на камъка с надписа в София в Археологическия музей той е счупен на няколко места и част от буквите са загубени.

[5] Ив. Гошев. Цит. съч., с. 80, обр. 71 — в преписа е отбелязано **пнсѧ**, а във възстановения текст и четенето — **напнсѧ**. Такава дума вижда в надписа и: Ст. Смядовски. Г. Томовић. Морфологија ћириличких натписа на Балкану. Београд. Кн. 16, 1974, 152 стр. — Съпоставително езикознание, VI, 1981, 3—5, с. 264.

[6] В. Иванова. Старобългарският надпис от Теке Козлуджа. — ИАИ, VII, 1932—1933, с. 320, обр. 88.

[7] Т. Тотев. Нов старобългарски писмен паметник от Преслав. — ИАИ, XXIX, 1966, с. 61 и сл; В. Гюзелев. Коя е Ана от новооткрития двуезичен надпис в Преслав. — ИПр, XXIII, 1967, 6, с. 82 и сл.

[8] Непубликувани материали. Сведения на н. с. К. Попконстантинов, за които му благодарим.

[9] P. Georgiev. Eine zweisprachige Grabinschrift aus Pliska. — Palaeobulgarica, II, 1978, 3, p. 32—44.

[10] Д. П. Богдан. Добруджанская надпись 943 года (палеографический и лингвистический очерк). — Romanoslavica, I, 1958, p. 89.

[11] В. Иванова-Мавродинова, А. Джурова. Асеманиевото евангелие. С., 1981, л. 94.

[12] Й. Юрукова. Владетелски печати в Средновековна България. — В: Нумизматични публикации. С., 1982, с. 6 — с основание възвръща на науката този отречен паметник.

[13] К. Константинов. Два старобългарски надписа от скалния манастир при с. Крепча, Търговищки окръг. — Археология, XIX, 1977, с. 21 и сл.

[14] P. Georgiev. Op. cit, p. 33.

[15] Г. Михаилэ. Старославянские надписи, открытые в с. Басарабь (обл. Добруджа). — Revue roumaine de linguistique, IX, 1964, 2, p. 151.

[16] К. Константинов. Цит. съч., с. 23.

[17] Пак там, с. 24.

[18] Д. Овчаров. Нови епиграфски паметници от Преслав. — В: Плиска—Преслав. I. С., 1979, с. 187; К. Попконстантинов. Новооткрити старобългарски паметници от X век в Североизточна България. — В: Славянска палеография и дипломатика. С., 1980, с. 305, обр. 6 а.

[19] Ст. Михайлов. Археологически материали от Плиска (1948—1951). — ИАИ, XX, 1955, с. 81—82, обр. 29.

[20] В. Иванова-Мавродинова, А. Джурова. Цит. съч., л. 94.

[21] К. Константинов. Цит. съч., с. 23, обр. 5.

[22] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1970, с. 27.

[23] Ив. Гошев. Цит. съч., с. 159.

Quelques notes sur l'inscription antibcgomilienne d'Œscus

V. KONSTANTINOVA

(Résumé)

Dans la littérature historique domine l'opinion de Iv. Gošev selon laquelle l'inscription vieux-bulgare, découverte dans les fondements de l'église médiévale, édifiée sur les ruines d'Œscus, est l'œuvre du moine Ananij (fig. 1). La copie (fig. 3) et la lecture par Iv. Gošev de se monument épigraphique intéressant comportent bien des inexactitudes. Contestable est également le nom de l'auteur de l'inscription.

Dans son état actuel l'inscription contient 7 lignes incomplètes et beaucoup moins de lettres (fig. 2, 4) qu'avant son transfert à Sofia au Musée archéologique.

A la ligne 1 on lit ѧ нже. La ligne 2 est conservée presque en sa forme primaire où on voit clairement прѹ[ьтет]ъ да кълъ- (non прѹ[ьтет]ъ [еже на]пнсаχъ [да прокълъ], comme le propose Iv. Gošev). Les contradictions entre cette lecture et le texte réel nous ont poussé à un réexamen intégral de l'inscription. Nous avons établi qu'à la dernière ligne où Iv. Gošev lit le nom du moine Ananij, on ne peut découvrir des traces d'un tel texte ainsi que des ligatures telles qu'il propose. Au commencement de la ligne on voit clairement trois lettres — еже (non сеже) et à leur suite є ou ꙗ, et non pas н de напнса, après cela la pierre est brisée où pourraient s'insérer 5—6 lettres, et нн, mais non pas le nom аннаннъ. A la place de la lettre ъ lue par Iv. Gošev et rendue par lui d'une graphique très compliquée, figure en réalité la lettre т, tandis qu'au lieu de м̑ о on voit nettement les lettres о et ѧ (то ѧ[ѧ]). Après cette lettre maintenant manque une partie de la pierre (fig. 2), et sur la photo faite au moment de la découverte les signes n'y sont pas perceptibles (fig. 1).

Traduite l'inscription écrit: „... et celui qui lira, qu'il maudisse l'hérétique, car s'il ne le maudit pas qu'il soit lui-même maudit. Celui qui maudira l'hérétique, alors le Seigneur Dieu le graciera ... ce qui..."

Il apparaît de l'inscription, comme le soulignent les chercheurs, qu'elle est liée à la lutte contre les doctrines hérétiques répandues dans le royaume bulgare pendant le Xe s. La question du nom de l'auteur de l'inscription, cependant, ne saurait être attribuée au „moine Ananij" étant donné qu'il manquait pour un tel déchiffrement des données concluantes.

Към четенето и тълкуването на два средновековни български надписа

АРА МАРГОС

Във връзка с подготовката за издаване на корпус на средновековните български кирилски надписи се налага преразглеждане на някои вече публикувани текстове.

I. Имената на покойника в надгробния надпис от времето на цар Иван Срацимир

През 1956 г. Ив. Гълъбов обнародва за пръв път в нашата епиграфска литература надгробен надпис от времето на цар Иван Срацимир.[1] В статията си той направи сполучливи поправки на четенето му от Л. Стоянович.[2] Името на покойника Ив. Гълъбов прочете Гєѡргн, ѧ зовмь Хрьс, като правилно обясни, че става дума за мирското и монашеското име на едно и също лице[3] (обр. 1 *а*).

Критикувайки основателно Л. Стоянович за разчитането на първото име като Новань, Ив. Гълъбов отбелязва: „Името Гєѡргн е доста добре осигурено — началното г е лигирано с предходното н от бн; є стои съвсем ясно, а омега е свързан с ѡ, което в долната си част има една петлица, изчукана от каменоделеца по недоразумение. Двете крайни букви са също лигирани — стълбчето на г съвпада с лявото стълбче на н, а водоравната чер-

тичка минава над цялата лигатура и излиза дори над дясното стълбче на н, което е поясно."[4] Безспорно четенето на името от Ив. Гълъбов е правилно. Той не е разбрал единствено значението на петлицата при основата на ѓ, която смята за недоразумение. В същност тук резачът на надписа съвсем преднамерено е сложил тази петлица, за да предаде малък ер (ь) в тройната лигатура ѡ — ѓ — ь. Ето защо името трябва да се чете Гєѡрьгн, а не Гєѡргн. Изписването на това име по този начин не е изолиран случай. Така написано го намираме в графит върху строителен детайл от Преслав (обр. 1 *б*).[5] С ъ вм. ь виждаме изписано същото име на два пъти: в надписа на Рад в църквата в м. Господев дол и в един графит в килия № 1 на Кръщелнята при с. Иваново, Русенски окръг: Гєръгн (обр. 1 *в, г*).[6]

Името Хрбь е озадачило до известна степен Ив. Гълъбов.[7] Действително, име под тази форма не е познато от известните писмени паметници. Според нас тук е предадено в съкратен вид името Храбрь, известно като монашеско на автора на „О письменѣхъ". Като лично име срещаме Храбър в редица средновековни писмени паметници, а и до днес продължава да съществува.[8] Наистина в разглеждания надпис не е поставена титлата за съкращение над името, но, както се вижда, резачът не навсякъде е спазвал това правило — без титла за съкращение са и думите ц(а)р(ѧ) в р. 1 и б(ож)н в р. 4 (обр. 1 *а*). Подобно съкращаване намираме в името Др(аг)ом(н)рь в Боженишкия надпис,[9] който е от същото време (последната четвърт на XIV в.).

II. Ктиторският надпис в църквата на манастира „Св. Димитър" при с. Бобошево, Кюстендилски окръг

Хр. Гандев публикува снимка на ктиторския надпис в църквата на манастира „Св. Димитър" (обр. 2) с кратки обяснителни бележки.[10] Той отбелязва, че надписът е „за *изграждане* или подновяване и цялостно изписване на храма „Св. Димитър" от йеромонах Неофит *и Поп Димитър със синовете му през 1478 г.* в дните на „цар" Баязида и при епископа Якова" (к. А. М.).

В тези си бележки Хр. Гандев е допуснал три съществени грешки.

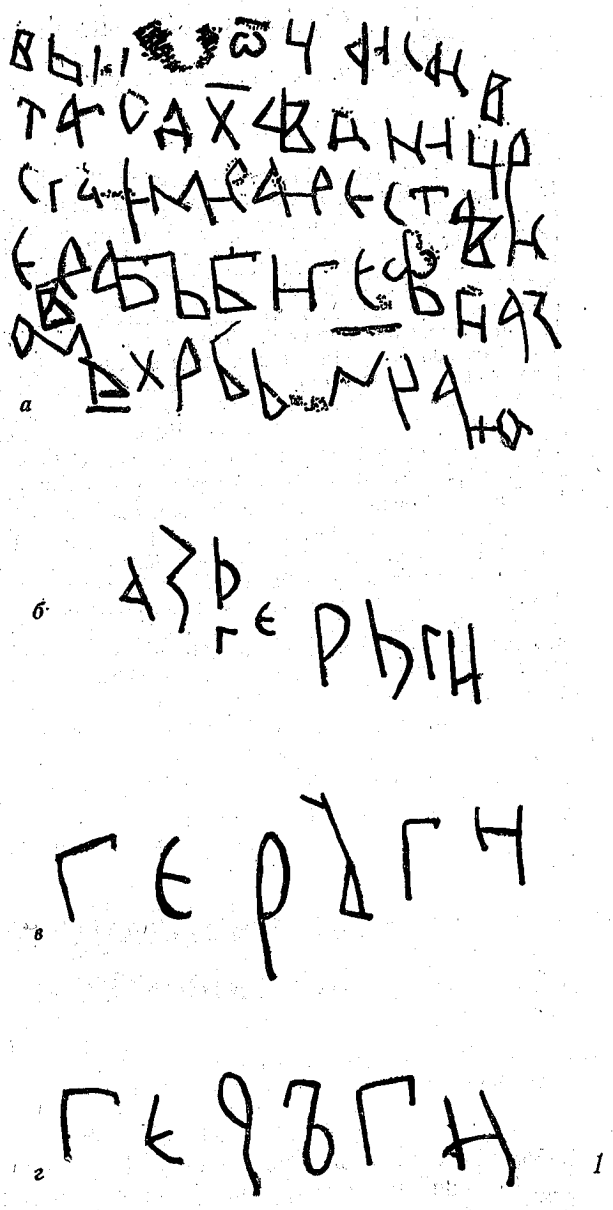

Обр. 1. Части от надписи и графити с името Георги: а) горна половина на надгробния надпис от времето на цар Иван Срацимир (по Ив. Гълъбов); б) графит върху строителен детайл от Велики Преслав; в) надпис на Рад от църквата в м. Господев дол при с. Иваново, Русенски окръг; г) графит от килия № 1 на Кръщелнята при с. Иваново, Русенски окръг. Fig. 1. Parties d'inscriptions et de graffiti avec le nom Georgi: а) moitié supérieure de l'inscription funéraire du temps du tsar Ivan Sracimir (d'après Iv. Gălăbov); б) graffite sur un détail de construction de Veliki Preslav; в) inscription de Rad de l'église au lieu-dit Gospodev dol près du village Ivanovo, département de Ruse; г) graffite de la cellule No 1 du Baptistère près du village Ivanovo, département de Ruse

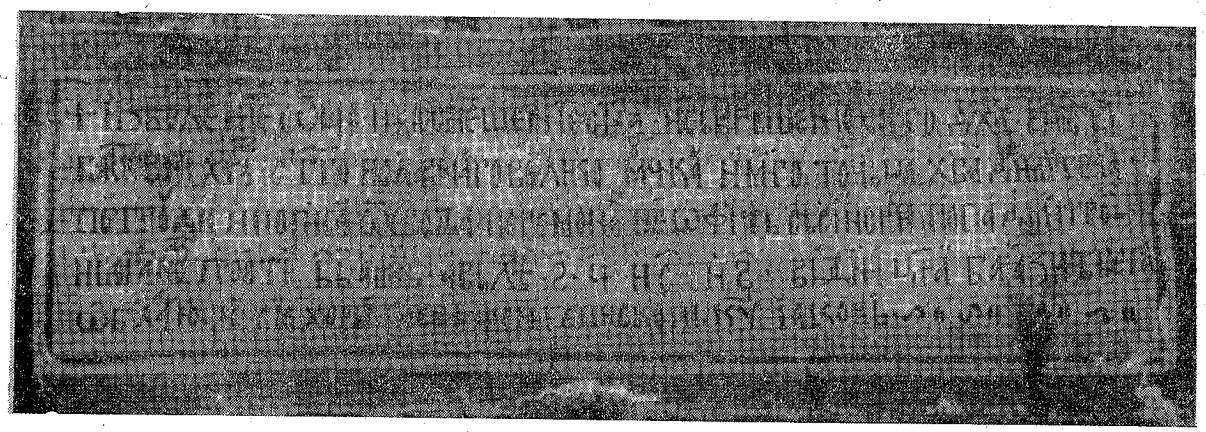

2

●*Обр. 2. Ктиторски надпис в църквата на манастира „Св. Димитър“ при с. Бобошево, Кюстендилски окръг. Fig. 2. Inscription de donateur dans l'église du monastère „Sv. Dimităr“ près du village Boboševo, département de Kjustendil*

1. От съдържанието на надписа е ясно, че става дума не за изграждането на църквата, а само за нейното изографисване — потрѳдн н попнса ѡ своа.

2. Църквата е била изписана не „от йеромонах Неофит и поп Димитър със синовете му“, а от йеромонах Неофит със синовете му поп Димитър и Богдан — попнса . . . неремонах Newфѣть сь снновсн попа Дмнтромь н Богданом. Явно авторът не е забелязал надредно предаденото с на притежателното местоимение сн при сь снновн.

3. Хр. Гандев, макар и да отбелязва, че годината на надписа (1478) е разчетена от Е. Манова от Археологическия институт при БАН, не се е съобразил с факта, че през тази година на престола е Мохамед II (1451—1481), а не споменатият в надписа Баязид II (1481—1512). В същност годината в ктиторския надпис не е 1478, както е разчела Е. Манова,[11] а 1488, както пределно ясно се чете в надписа — ВЬ ΛѢТ . S̄ . Ц . Н ѯ Н S̄ ВЬ ДNН ЦРА БАΛΔЗНТЬ БЄГΑ. Отбелязаната година 6996 отговаря на 1488, която действително попада във времето на царуването на Баязид II. Ако тя бе 1478, би следвало на мястото на десетиците да стои п = 80, а не копа ѯ = 90.[12] При това очевидно е, че както за Хр. Гандев, така и за Е. Манова е останало неизвестно, че този надпис е публикуван още от Йордан Иванов, който съвсем точно е разчел датата 1488 г.[13]

[1] Ив. Гълъбов. Един малко известен надпис от времето на Срацимира. — БЕ, VI, 1956, кн. 3, с. 229—238.

[2] Л. Стоянович. Стари српски записи и натписи. I. Београд, 1902, с. 60, № 194.

[3] Ив. Гълъбов. Цит. съч., с. 234.

[4] Пак там, с. 234, бел. 2.

[5] Т. Тотев. Два нови старобългарски надписа от Преслав. — БЕ, XVI, 1966, кн. 1, с. 40—41, обр. 1.

[6] А. Маргос. За надписите, свързвани с цар Георги Тертер I, при село Иваново, Русенско. — Palaeobulgarica, 1982, 4, с. 44, бел. 5, обр. 3.

[7] Ив. Гълъбов. Цит. съч., с. 229.

[8] Ст. Илчев. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 521. Подробно за това име вж.: К. Куев. Иван Александровият сборник от 1348 г. С., 1981, с. 182—196. Авторът убедително доказва, че Храбър спада към онази група лични имена, които по форма са прилагателни, но са се субстантивирали и се употребяват като лични имена.

[9] П. Мутафчиев. Избрани произведения. I. С., 1973, с. 491, 493, 517.

[10] Хр. Гандев. Българската народност през 15 век. С., 1972, с. 256, бел. 17 и обр. на с. 257.

[11] Тя не за пръв път датира погрешно този надпис, вж.: Е. Манова. Върху някои иконографски черти на св. Георги в български стенописи от XV век. — Археология, IV, 1962, кн. 3, с. 6; Средновековно въоръжение според някои стенописи в Югозападна България от XIII, XIV и XV в. — ИАИ, XXIX, 1966, с. 67 и 82.

[12] Гръцката копа намираме в означението на надписа на Дамян от 1290—1291 г. в килия № 1 на скалния манастир „Кръщелнята“ при с. Иваново, вж.: А. Маргос. Цит. съч. Същия знак виждаме и в годината на ктиторския надпис на крал Вълкашиновия син Андрей, в църквата „Св. Андрей“ в едноименния манастир при р. Треска недалеч от Скопие, който Ст. Михайлов очевидно по недоглеждане нарича стигма (s) (Ст. Михайлов. За архитектурата и живописта на манастирската църква „Св. Андрей“ на р. Треска — Археология, X, 1968, кн. 1, с. 10 и обр. 3).

[13] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 206. В своя препис на надписа на мястото на десетицата в означението на годината Й. Иванов е поставил ϒ = 90, вм. копа. Начинът, по който е изписана ϒ в ктиторския надпис обаче, добре личи в думите вєлнкомѫнннка и мнрототъца.

Sur la lecture et l'interprétation de deux inscriptions bulgares médiévales

A. MARGOS

(Résumé)

L'auteur réexamine la lecture de deux inscriptions bulgares médiévales, publiées par Iv. Gălăbov et Hr. Gandev: l'inscription funéraire du temps du tsar Ivan Sracimir (le dernier quart du XIVe s.) et l'inscription de donateur de l'église dans le monastère „Sv. Dimităr" près de Bobošev, département de Kjustendil. Dans la première inscription l'auteur lit le nom du défunt Гєѡ҃ргн, а зовмь Хр(а)ѕ(ѵ)ь. L'année de l'inscription de donateur est 1488 (les années du sultan Bajazid II) et non pas 1478; elle se rapporte non à l'édification, mais à la peinture de l'église, qui est l'œuvre non pas du „moine Neofit et pope Dimităr avec ses fils", mais du moine Neofit avec ses fils pope Dimităr et Bogdan.

Средновековна керамика от Калиакра

МАРИЯ ЙОСИФОВА

Средновековната керамика от Калиакра досега не е била предмет на проучване в нейното разнообразие. Повече внимание е отделяно на съдовете, изработени в техника сграфито.[1] В настоящата работа разглеждаме керамичните съдове от XIII — първите десетилетия на XV в.,[2] времето на най-големия икономически, политически и културен разцвет на Калиакра, и особено втората половина на XIV в., когато тя е столица на Добруджанското деспотство.[3]

Разглежданата керамика произлиза от цитаделата, външния град и подградието, както и от някои кули на укрепленията. В зависимост от характера на украсата ѝ я обособяваме в две големи групи.

I. Керамика с обикновена украса

Представена е от гърнета, чаши, кани, стомни, амфори.

Гърнетата са изработени на тежък грънчарски кръг. Глината е със слаби примеси от песъчинки, добре изпечена, с червеникавокафяв или розовочервен цвят. Стените са тънки, звънливи при удар. Дъното е плоско, отрязано. Орязване на ръба му се забелязва много рядко. Доколкото може да се съди по запазеното, гърнетата са имали по една дръжка.

Съобразно формата различаваме два типа гърнета. Първите са с кълбовидно тяло, леко издуто в плещите (обр. 1 *а—д*, 2 *а*). Шийката е къса, добре подчертана в основата, а венчето — обърнато навън или завито навътре. Дръжката е с елипсовидно сечение, като започва от ръба или малко под него и се слива ниско с тялото. Гърнетата от този тип са високи до 0,15 м. Диаметърът на дъното (средно около 0,07 м) е в отношение 3:4 спрямо този на отвора и 3:5 спрямо диаметъра на най-издутата част. Устието и вътрешната повърхност в повечето случаи са покрити с безцветна, зелена или кафява глеч, осигуряваща хигроскопичността на съдовете. Често срещана украса са врязаните водоравно с тъп предмет концентрични окръжности, разположени в тесен или широк пояс по плещите на съда. Някъде те са комбинирани с твърде семпла рисунка, нанесена с бяла ангоба: отвесни ивици по тялото, къси чертици по венчето, „рибена кост" по дръжката.

Вторият тип гърнета са със стройно вретеновидно тяло, което от дъното започва с лека извивка (обр. 1 *е—з*, 2 *б*). Шийката

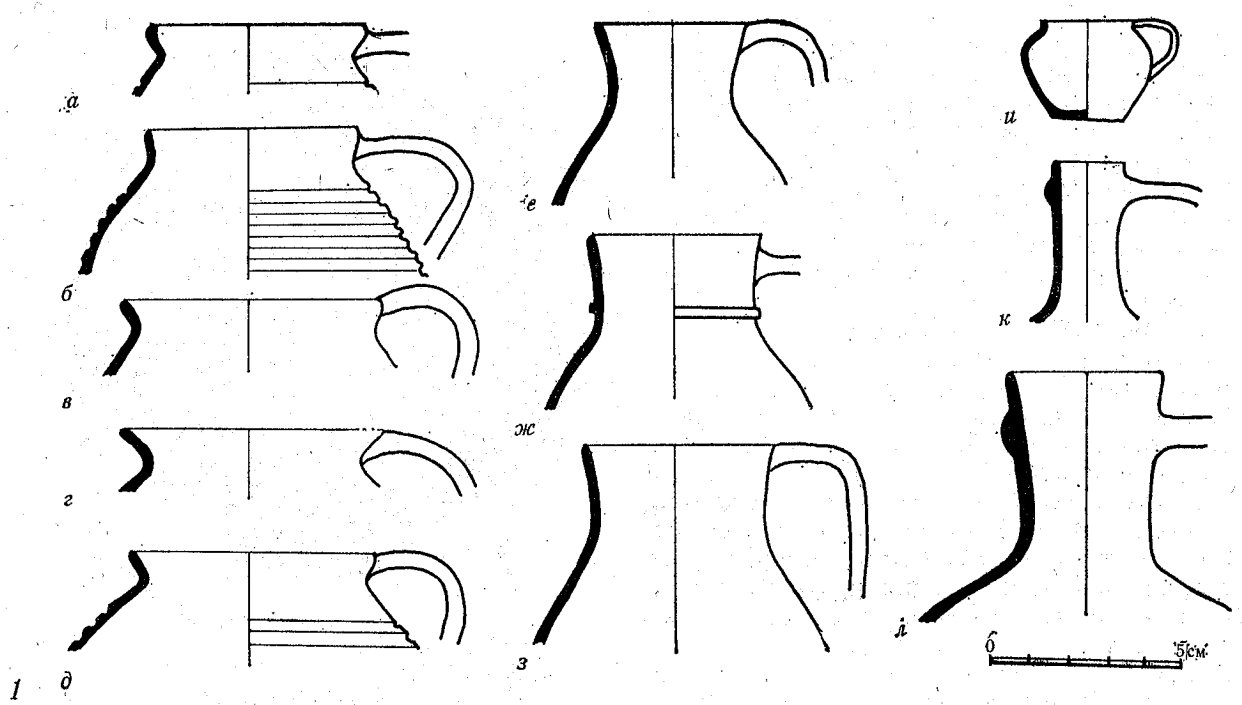

Обр. 1. Профили на керамика с обикновена украса от Калиакра, XIII — началото на XV в.: а—з) гърнета (а—д, първи тип, е—з, втори тип); и) чаша; к) гърло на стомна; л) гърло на кана. Fig. 1. Profils de céramique à décoration ordinaire de Kaliakra, XIIIe — début du XVe s.: а—з) pots (а—д, premier type, е—з, deuxième type); и) tasse; к)goulot d'une cruche; л) goulot d'un broc

е висока, фуниевидно разширена, преливаща плавно към плещите или отделена с релефен ръб от тях. Тялото е украсено с вертикални ивици от бяла ангоба. Глазура липсва.

Чашите са подобни на гърнетата от първия тип по формата, фактурата и цвета на глината (обр. 1 *и*). Разликата е в размерите: вис. до 0,08 м, диам. на дъното от 0,03 до 0,05 м. Украса почти нямат.

За останалите съдове от групата с обикновена украса — кани, стомни и амфори, — открити само във фрагменти, може да се предположи, че не са се отличавали с разнообразие на формата или украсата. Глината, от която са източени, не е по-различна от тази на гърнетата. Отличават се с плътните си стени.

Стомните са с високо цилиндрично гърло (диам. 0,05—0,06 м). Дръжката, която обикновено е с елипсовидно сечение, се залавя за гърлото под косо срязания ръб. Вероятно фрагменти от стомни са някои чучурки — прави, леко стеснени към върха (обр. 1 *к*). Формата на тялото на стомните остава неопределена.

Каните са имали също цилиндрично, но по-широко гърло, понякога слабо разширяващо се нагоре (обр. 1 *л*). По плещите на тялото намираме врязаните концентрични окръжности, каквито украсяват и гърнетата от първия тип.

Амфорите навярно са били с широко, издуто крушовидно тяло и високи дъговидни дръжки с почти кръгло сечение, доколкото се съди от малкото фрагменти. Типологически биха могли да се уподобят на някои цели екземпляри, известни от Несебър, Херсонес и други места, където се датират в XII—XIII в.[4]

Керамичните съдове с обикновена украса (гърнета, чаши, кани, стомни и амфори) се откриваха най-често на дълбочина до 0,80 м във и около развалините на средновековни сгради, както и на морското дъно. На повечето места стратиграфията е нарушена и находките от различните исторически периоди са размесени, само тук-там се проследяват жилищни нива. Те се характеризират с наличие на керамичен материал и други предмети от домашния и военния бит, според които могат да се свържат с XIII — началните десетилетия на XV в. По-конкретни данни за датировката на някои съдове предлагат откритите във или заедно с тях монети.

Фрагменти от гърнета и сграфито-съдове са намерени със сребърни монети на Тодор Светослав (1300—1322) в средновековно жилище със следи от пожар.[5] Чаша с отчупено устие и дръжка бе открита[6] заедно със сребърни монети на Баязид I от 1391 г. Късове от гърнета и от сграфито керами калежаха също заедно със сребърни монети на Баязид I в горял пласт върху подовото ниво на жилище.[7]

Точно датираните съдове — гърнета от първия тип, чаши и кани — дават възможност да твърдим, че населението на Калиакра ги е ползувало през XIV в. В същност обаче тези керамични типове са били в употреба, както и останалите, и по-рано —през XIII в., а са продължили да битуват и в началните десетилетия на XV в. Само гърнетата от втория тип, които намираме в по-горните прослойки на средновековния културен пласт, биха могли да се отнесат към XIV—началото на XV в.

Датирането на керамиката с обикновена украса от Калиакра се подкрепя и от някои аналогии от други средновековни археологически обекти у нас и извън страната: в Каварна,[8] Велико Търново,[9] с. Гиген, Плевенски окръг,[10] София,[11] Преслав,[12] при Казанлък (селището над тракийския град Севтополис),[13] Шумен,[14] в Румъния,[15] по Северното Черноморие.[16] Независимо от приликата на керамиката от Калиакра с тази от другите средновековни обекти наблюдаваме и някои различия във формите и орнамента. Съдовете от Търново, от средновековното селище над тракийския град Севтополис и от Шумен показват много повече типове и значително по-богата и разнообразна украса. Най-близки са аналогиите сред откритите на н. Чиракман в Каварна материали. Гърнетата имат много общи елементи по отношение на профилите, хоризонталните концентрични окръжности, начина на рисунката с ангоба.[17] При съдовете от Калиакра орязването на ръба на дъното се среща много рядко, както е при тези от Каварна и от Варна.[18]

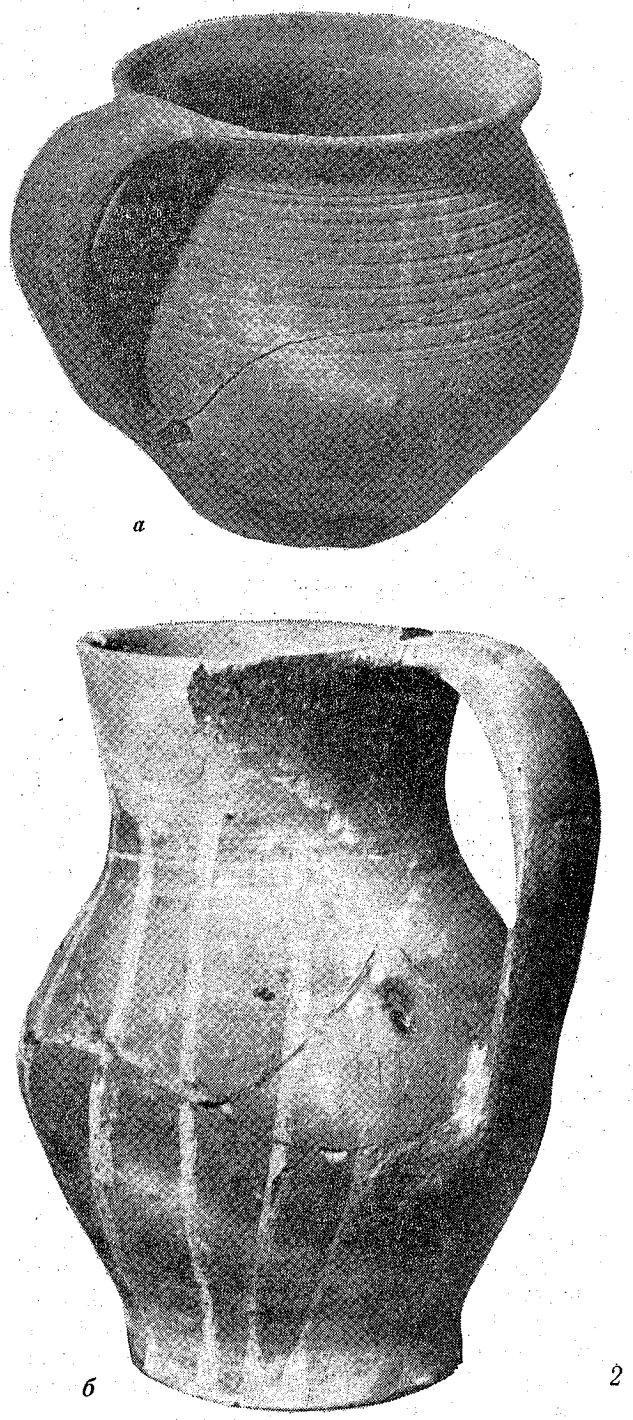

2

●*Обр. 2. Гърнета с обикновена украса от Калиакра: а) първи тип, XIII — началото на XV в.; б) втори тип, XIV — началото на XV в. Fig. 2. Pots à décoration ordinaire de Kaliakra: a) premier type, XIIIe — début du XVe s.; б) deuxième type, XIVe — début du XVe s.*

II. Керамика с художествена украса

Числеността съотношение на съдовете от тази група към първата е 1:9. Според начина на украса керамиката се дели на: сграфито, рисувана и с релефна декорация.

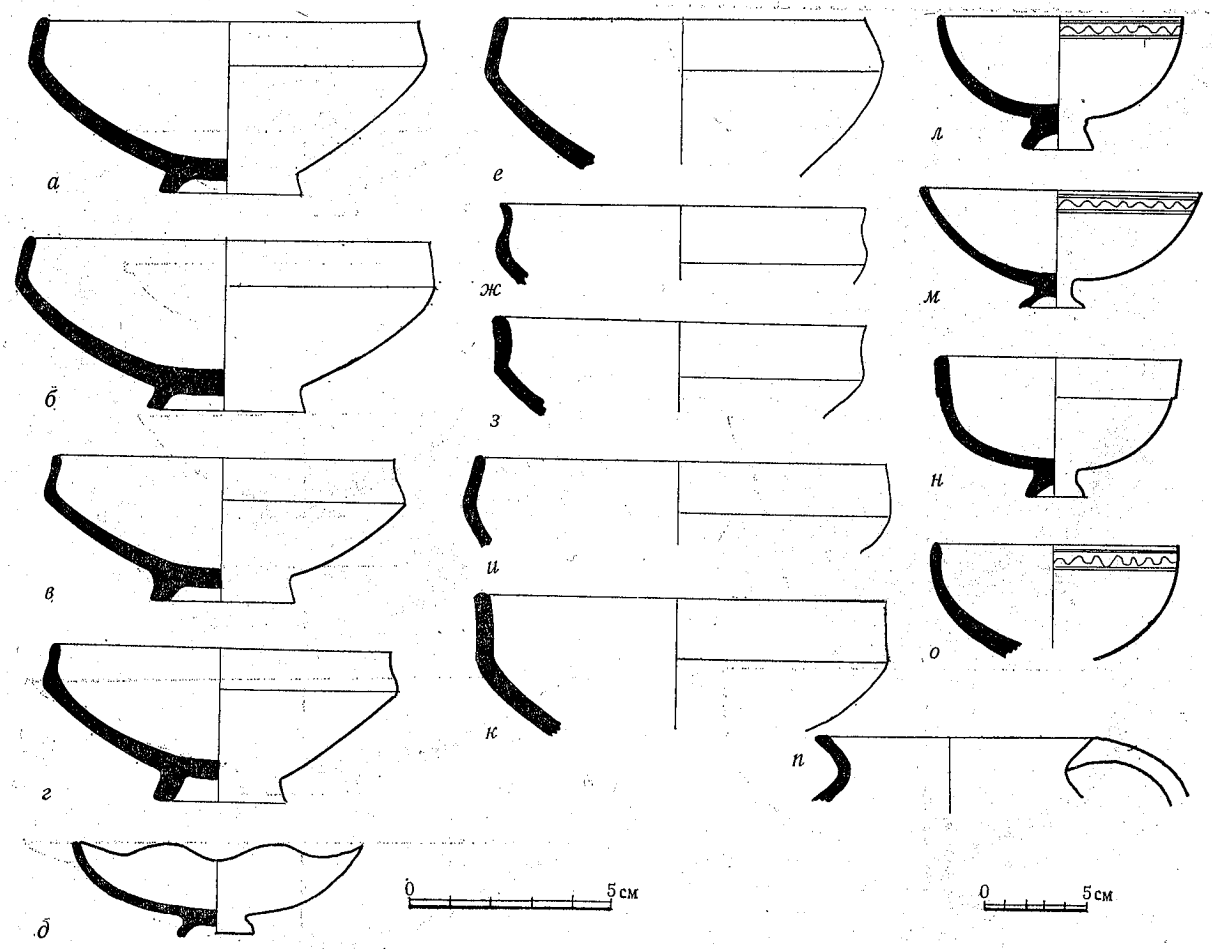

3

●*Обр. 3. Профили на керамика със сграфито украса от Калиакра, XIII — началото на XV в.: а—к) паници; л—о) купи; п) гърне. Fig. 3. Profils de céramique à décoration sgraffito de Kaliakra, XIIIe — début du XVe s.: а—к) écuelles; л—о) bols; п) pot*

Сграфито керамика

Съдовете, изработени в техника сграфито, са разнообразни по форма — паници, купи, по-рядко чаши, чинии, блюда, стомни, гърнета — в различни варианти, бъклица. Общо взето, се наблюдава пропорционално съотношение между дебелината на стените и големината на съда.

Паниците имат конична или полусферична форма (обр. 3 *а—к*), като горната третина на стените е заета от периферията — изправена, леко прибрана, отворена навън или сложно профилирана. Различават се и някои разновидности на тези варианти. Столчето е ниско, пръстеновидно, рядко конкавно. Диаметърът на отвора е от 0,06 до 0,08 м. Съотношението между диаметъра на дъното, на устието и височината е средно 1:3:2.

Купите са с полусферична форма (обр. 3 *л—о*). При някои от тях периферията е вълнообразно нагъната. Столчето е кухо, сравнително високо. Диаметърът на отвора не надминава 0,16 м. Височина 0,05—0,08 м.

Чашите имат форма на камбана или купичка с размери: диам. 0,08 м, вис. 0,07 м (обр. 4).

Чиниите и блюдата имат почти еднаква форма (обр. 5): фуниевидни стени върху ниско пръстеновидно столче и малка периферия, която в повечето случаи е обърната нагоре, а понякога леко изправена или прибрана навътре. Средна дълбочина около 0,04м. Разликата между чиниите и блюдата е в диаметъра: 0,16—0,26 м (чинии) и 0,30—0,36 м (блюда).

Бъклицата е единичен екземпляр от този вид съдове (обр. 6). Тя има сферично тяло (диам. 0,18 м). Данни за формата на гър-

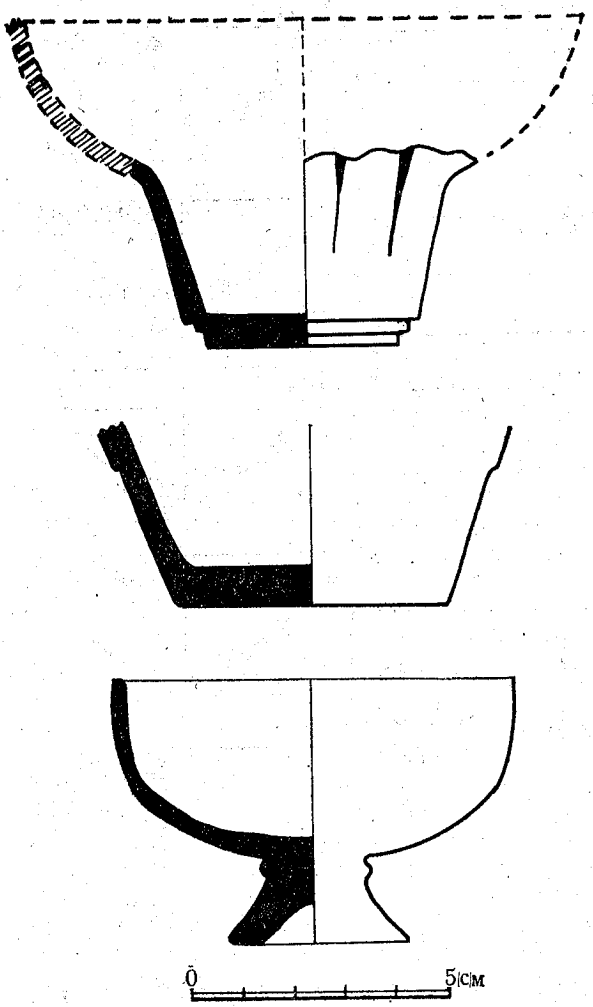

4

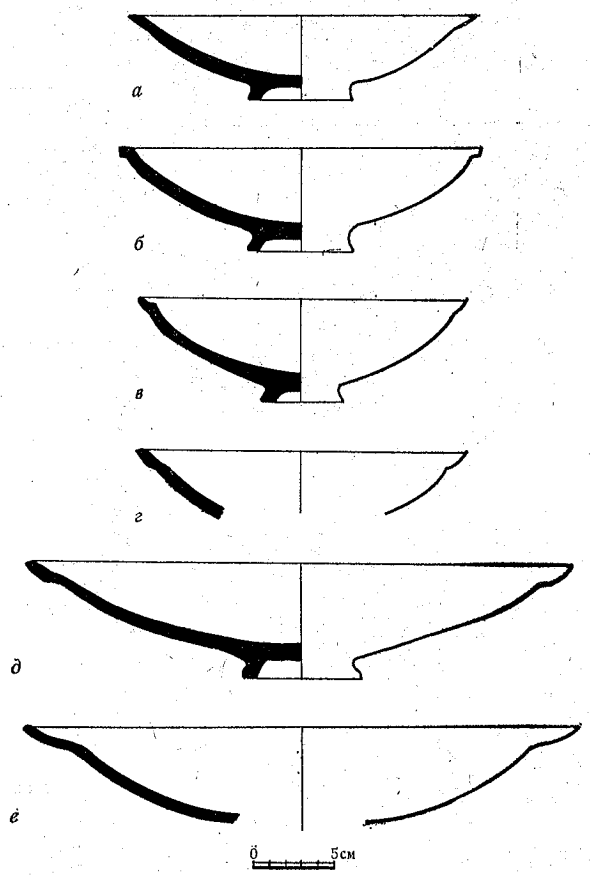

5

лото, дръжките и крачетата липсват. По разположението на запазените следи от дръжки върху тялото може да се предположи, че горе са били заловени за гърлото.[19] Допускаме, че съдът е имал крачета, като имаме пред вид големината му и някои аналогии.[20]

Стомните по форма напомнят гърнетата от първия тип на керамиката с обикновена украса, но тук тялото започва с извивка над равно отрязаното дъно (обр. 7). Дръжката е с елипсовидно сечение, слабо канелирана отгоре по дължина. Залавя се под ръба на цилиндричното гърло чрез пръстеновидно надебеляване. Запазената почти цяла стомна, както и някои гърла показват, че тези съдове не са били големи. Височината им е около 0,20 м.

Гърнетата, украсени в техника сграфито, са засвидетелствувани чрез намерени устия със захванати за тях дръжки (обр. 3 *п*).

●*Обр. 4. Профили на чаши със сграфито украса от Калиакра, XIII — началото на XV в. Fig. 4. Profils de tasses à décoration sgraffito de Kaliakra, XIII*e *— début du XV*e *s.*

●*Обр. 5. Профили на керамика със сграфито украса от Калиакра, XIII — началото на XV в: а—г) чинии; д, е) блюда. Fig. 5. Profils de céramique à décoration sgraffito de Kaliakra, XIII*e *s. — début du XV*e *s.: а—г) assiettes; д, е) plats*

По профила си много приличат на кухненските гърнета от първия тип.

Стратиграфските наблюдения, археологическата среда и сравнителният анализ сочат, че тези форми керамика са характерни за XIII — първите десетилетия на XV в. През този период остават почти непроменени.

Украсата на сграфито съдовете е концентрично, радиално или асиметрично разположена, винаги с подчертаване на периферията. Широко застъпен е геометричният орнамент, следван от растителния, който е

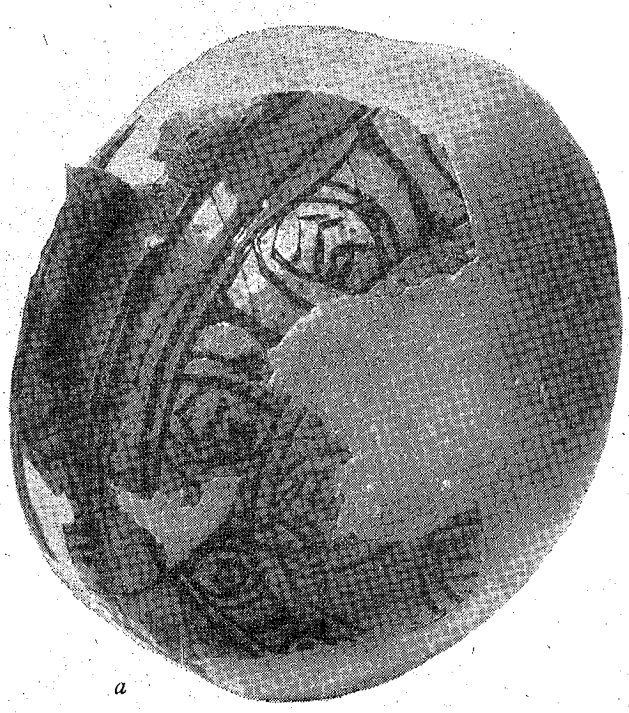

а

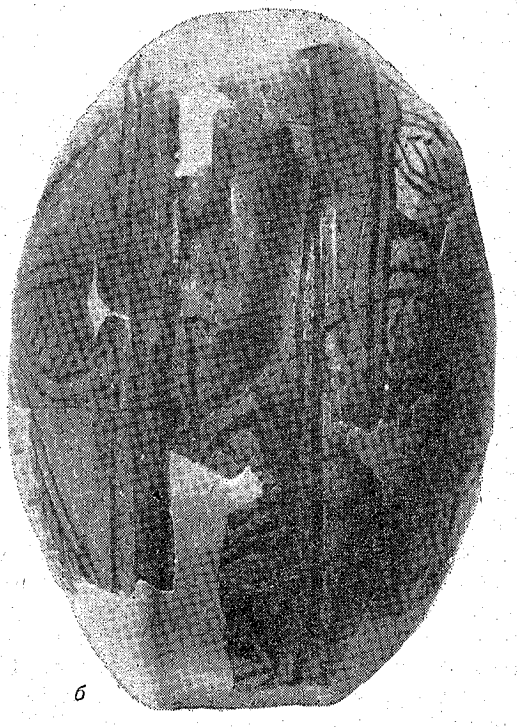

б

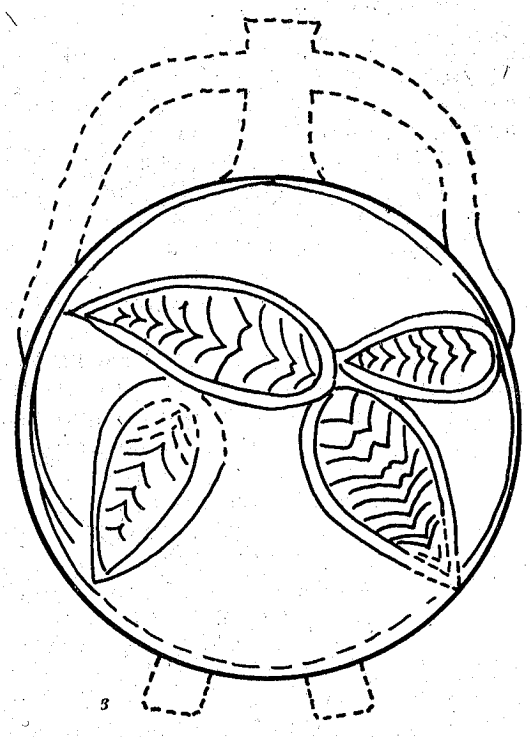

в *з*

●*Обр. 6 а—в) глинена бъклица със сграфито украса от Калиакра, XIV в. Fig. 6 а—в) gourde en argile à décoration sgraffito de Kaliakra, XIV*e *s.*

силно стилизиран. Човешките и животински изображения са рядкост. На вътрешната повърхност на някои дъна се срещат и монограми. В кухината на столчетата се забелязват понякога врязани след изпичането знаци — геометрични начертания. Те вероятно сочат собствеността на съдовете.[21]

Глазурата, която покрива съдовете, е монохромна, предимно жълта, рядко зелена или кафява. Полихромната е слабо застъпена.

Това са общите белези на сграфито керамиката в Калиакра от разглеждания период. Съобразно различията във фактурата на глината, използуването на едни или други форми, орнаменти и глазури, търсенето на комбинации между тях и качеството на изработката се обособяват три групи.[22]

Първата е най-голяма. Керамиката е едноцветна и включва паници, чинии, блюда, бъклица, стомни и малка част от купите (обр. 8 *а—г*). Изработени са от пречистена, но невинаги добре изпечена глина с кафяв или кафявочервеникав цвят. Върху бялата (в единични случаи кремава) ангоба с тънка или плътна линия, рядко комбинирана с отнето поле, е нанесена рисунката. Мотивът е геометричен (обр. 8 *а*) или растителен (обр.

8 *б*, *в*), а понякога намираме изображения на птици или риби (обр. 8 *г*). Често срещани са концентричните окръжности, вписаните триъгълници, стилизираните цветни пъпки, правоъгълниците, волутите, елипсите. Прави впечатление, че затворените форми са запълнени с мрежест орнамент, „рибена кост", кръгчета или коси щрихи. Разположението на украсата с малки изключения е концентрично, като дъното е подчертано с двойка окръжности или по-сложни мотиви. Глазурата е едноцветна, предимно жълта, понякога зелена или кафява.

Втората група сграфито керамика е полихромна, с по-богата украса (обр. 9 *а*—*в*). Това се дължи, от една страна, на многообразието в рисунката — срещаме плетеница, рамкираща централната украса, начупена линия в затворени геометрични пространства, ромбоиди и спирали по стените на съдовете, а по периферията се разполагат мрежестият орнамент, фестоните и „разводът", заключени в поле от концентрични окръжности (обр. 9 *а*—*и*) — и, от друга, на цветовия ефект, постигнат чрез нанасяне на петна от зелена и жълтокафява глеч върху бялата ангоба под безцветна глазура. При тези съдове се наблюдава и радиално (триделно или четириделно) разполагане на мотивите (обр. 9 *а*, *б*). Групата е малка.

Третата група включва едноцветни съдове, малко на брой, предимно купи с високи профилирани столчета, камбановидни чаши, паници и блюда. Изработени са от фина глина с червен цвят (обр. 10 *а*—*в*). Украсата е нанесена с тънка врязана линия, почти навсякъде в комбинация с отнето поле и е покрита с жълта или светлозелена глазура. Орнаментът е сложен — петолъчни звезди в съчетание с плетеници и розети, преплитащи се ромбоиди (обр. 10 *а*), шахматни полета, затворени в кръг, разнообразни розети, „развод", човешки (обр. 10 *б*) и животински фигури. Характерна за тази група особено за купите е разположената и по външната повърхност врязана украса, най-често покрита с яркозелена глазура. По вътрешната повърхност на дъната на някои купи и камбановидни чаши се срещат монограми, в които се разчитат имената Михаил, Димитриос (обр. 10 *в*), Палеологос и др.[23]

Съдовете от първата група намират аналогии от обекти по Западното крайбрежие на Черно море — Каварна, Несебър, Варна[24] и другаде, а от втората — в Търново,[25] Свищов,[26] Мадара,[27] Шумен,[28] Ловеч,[29] Со-

7

●*Обр. 7. Стомна със сграфито украса от Калиакра, XIV в. Fig. 7. Gruche à décoration sgraffito de Kaliakra, XIVe s.*

фия,[30] Мелник,[31] Червен[32] и другаде във вътрешността на страната. Третата група съдове показват близко, а често и пълно сходство с екземпляри от Византия и от Западното и Северното Черноморие — Константинопол,[33] Созопол,[34] Несебър,[35] Варна,[36] Каварна,[37] Енисала,[38] Аккерман,[39] Феодосия,[40] Херсонес[41] — както и с други, намирани навътре от морето — в Шумен,[42] Провадия и Силистра,[43] Пъкуйул луй Соаре[44] и пр.

За по-голямата част от сграфито керамиката в Калиакра — тази от първата и втората група, предполагаме местен произход и разпространение. Работена навярно в по-значителните центрове на българското Черноморско крайбрежие, тя имала предназначението да задоволява предимно собствените нужди. Повлияни в значителна степен от едноцветието на византийската сграфито керамика, съдовете с местен произход са покрити с едноцветни глазури. Това явление рядко се среща във вътрешността на страната. Същевременно върху керамичното производство в този район оказвали въздействие и някои производствени центрове навътре от морето, например в Търновград, Шумен и др. Съдовете от Калиакра показват,

8

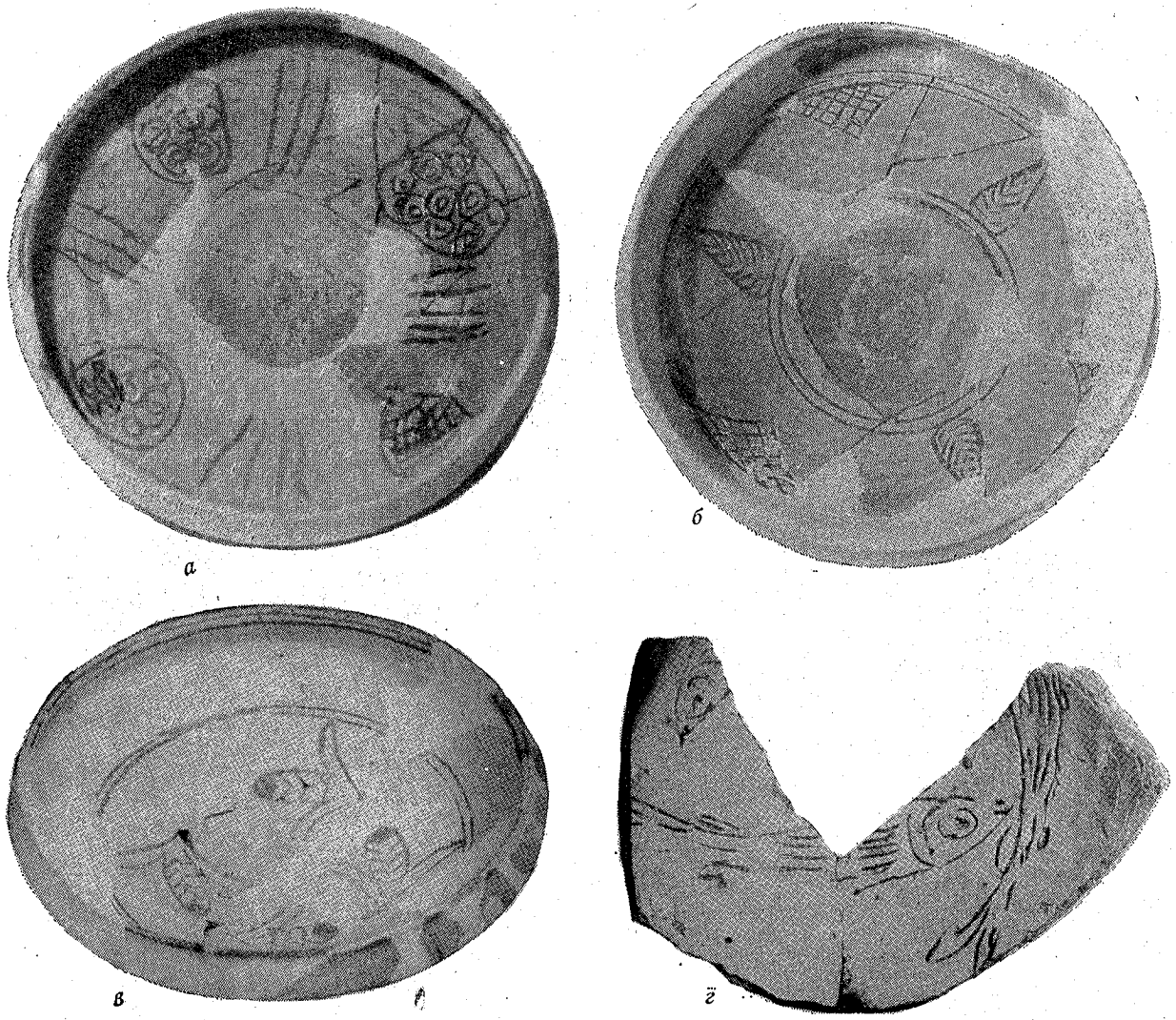

8

●*Обр. 8. Керамика с едноцветна сграфито украса от Калиакра, XIII — началото на XV в.: а—в) паници; г) фрагмент с изображение на риби. Fig. 8. Céramique à décoration sgraffito monochrome de Kaliakra, XIIIe — début du XVe s.: а—в) écuelles; г) fragment à représentation de poissons*

че влиянието върху производството на крайбрежието не е пълно. То се долавя особено в орнамента — в подбора и претворяването на отделни елементи.

Наред със съдовете от местен, български произход на Калиакра има и сграфито керамика (от третата група), работена несъмнено във Византия и донесена тук най-вероятно по търговски път. Обстоятелството, че тя е в по-малко количество, показва, че този внос е имал второстепенно значение в задоволяването на нуждите от художествена трапезна керамика.

Рисувана керамика

В тази техника е украсена твърде малко от керамиката от Калиакра. Рисунката е нанесена с цветна глеч върху ангобата, впоследствие покрита с безцветна глазура или направо върху глината, също подглазурно. Фрагментите от рисуваната с глеч керамика са твърде малки, за да може да се възстанови композицията, но и от запазеното личи, че е съвсем обикновена. Свежда се до няколко цветни петна или ивици, нанесени в порядък предимно по периферията, без да е търсена по-сложна композиционна цялост,

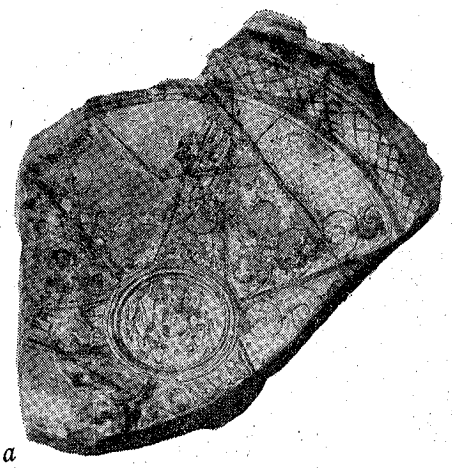

а

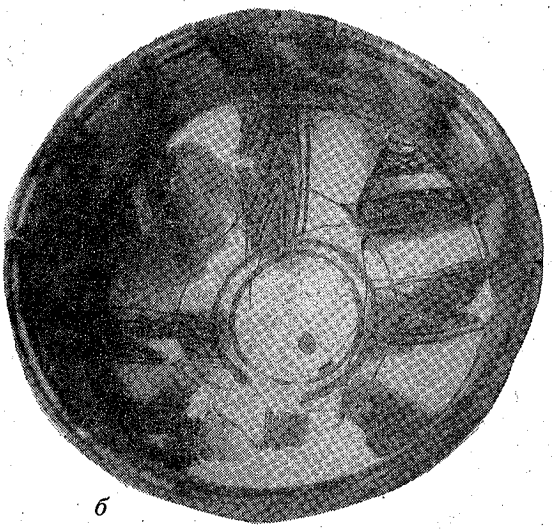

б

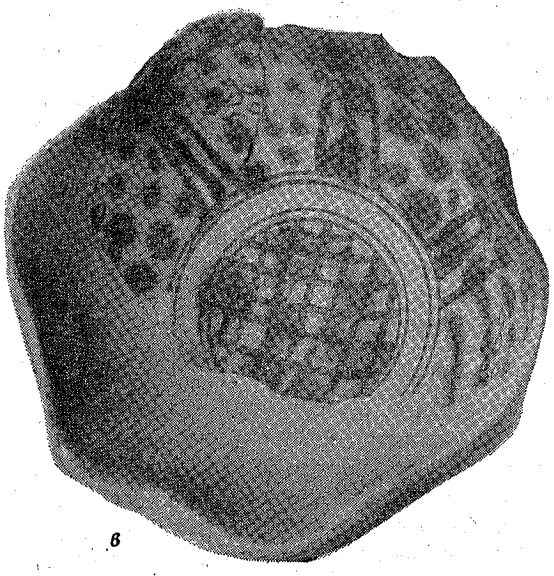

в

9

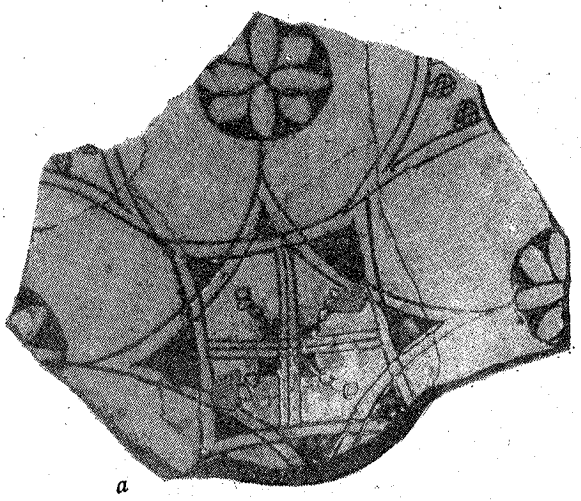

а

б

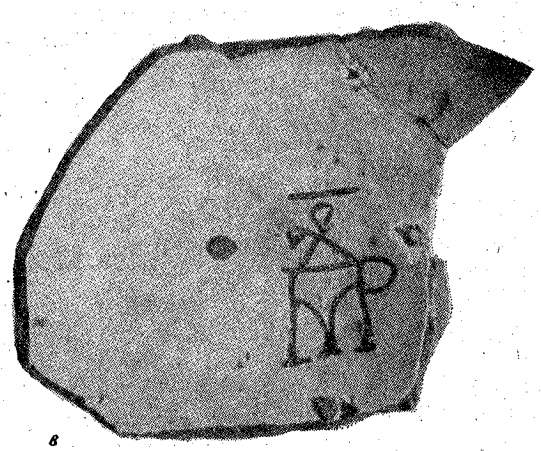

в

10

а

б

11

а най-вече се разчита на колоритния ефект. Предпочитани цветове са яснозеленият и жълтокафявият, но понякога е включен и тъмновиолетовият. Тук отнасяме и съдовете, украсени с петниста зелена глазура по ангобата.

Рисуваната с цветна глеч керамика намирахме заедно с кухненски съдове и сграфито керамика, които се датират от XIII до първите десетилетия на XV в., което позволява да отнесем и нея към този период. Близка на този вид керамика от Калиакра е открита във Велико Търново,[45] Мадара,[46] Мелник,[47] Пъкуйул луй Соаре,[48] в Саркел-Белая Вежа.[49] Намерената в тези селища рисувана керамика е датирана в XIII—XIV в.

Рисунката с ангоба също не е сложна. Състои се от геометрични орнаменти, поставени така, че да подчертаят пластиката на съда: вълнообразни и прави линии, коси черти и дъгички по периферията или пък кръгчета в издутата част. Понякога на дъното е нарисувана многолистна розета или спирала.

Фрагментите от рисувана с ангоба керамика са от тънкостенни паници, купи или стомни. Почти цялостно запазени са само два съда (обр. 11) — кана и стомна. Каната има кълбовидно, издуто в плещите тяло, високо цилиндрично гърло и дръжка с елипсовидно сечение (обр. 11 *а*). Върху съда с бяла ангоба са нанесени в три пояса малки окръжности. Външната повърхност е обляна с тъмнозелена глазура така, че орнаментите изпъкват с резедав цвят. Стомната по формата на тялото (обр. 11 *б*) е близка до описаната кана. И тук украсата се състои от

●*Обр. 9. Керамика с многоцветна сграфито украса от Калиакра, XIV — началото на XV в.: а) част от паница; б) паница; в) паничка с вълнообразна периферия. Fig. 9. Céramique à décoration sgraffito polychrome de Kaliakra, XIVe — début du XVe s.: a) fragment d'une écuelle; б) écuelle; в) petite écuelle à périphérie ondulée*

●*Обр. 10. Керамика със сложна сграфито украса от Калиакра, XIII — началото на XV в.: а) част от чиния с растителен и геометричен орнамент; б) фрагмент с изображение на човешко лице; в) дъно на купичка с монограм. Fig. 10. Céramique à décoration composée sgraffito de Kaliakra, XIIIe — début du XVe s.: a) fragment d'une assiette à ornement végétal et géométrique; б) fragment à représentation d'une figure humaine; в) fond d'un petit bol avec monogramme*

●*Обр. 11. Керамика с рисувана украса от Калиакра: а) кана, XIV — началото на XV в.; б) стомна, XIII—XIV в. Fig. 11. Céramique à décoration peinte de Kaliakra: a) broc, XIVe — début du XVe s.; б) cruche, XIIIe—XIVe s.*

окръжности, които обаче заемат цялата повърхност. В стомната бяха открити сребърни монети на Баязид I (1389—1402), грош на Стефан Урош (1355—1371) и златни обеци и пръстени.[50] Точното датиране на стомната в края на XIV в., както и археологическата среда, в която намираме и другите съдове от този вид керамика, дават възможност последната да се отнесе към същия период, на който принадлежи и рисуваната с цветна глеч. Подглазурната рисунка с ангоба е позната от обекти във Велико Търново,[51] Константинопол,[52] Пъкуйул луй Соаре,[53] Херсонес,[54] Южен Крим,[55] открита в пластове от XIII—XIV в.

Керамика с релефна украса

От украсена в тази техника керамика са открити само фрагменти. Украсата е пъпковидна, поставена по устието, дръжката или чучура, рядко по тялото, в редове — един до четири успоредни. За ефекта на този вид керамика допринася и нанесената отвън безцветна или тъмнозелена глазура, която в същност отличава съдовете от кухненските, украсени с пъпчици.

Интерес представляват фрагментите от съд — устие, две дръжки и чучурче (обр. 12). Невисокото устие с прибрано навътре венче е обкантено с един ред пъпчици. Същият декоративен елемент, но в три редици, украсява по-широката от дръжките. Чучурчето е оформено като дълга животинска шия, накрая с малка главичка. Късите уши и източената муцуна са очупени и видът на животното трудно може да се определи. Гънките на шията са предадени чрез два реда пъпковиден орнамент, събиращи се в остър ъгъл под муцуната. Както външната, така и вътрешната повърхност е покрита с безцветна глеч, която изглежда кафява поради кафявочервения цвят на глината. На места отвън се наблюдават петна от зелена глазура. Фрагментите подсказват, че съдът е бил художествено оформен и украсен. Двете различно големи дръжки ни карат да предположим, че е имало и други такива, като са се редували и са били освен с функционално и с декоративно значение. Развитият художествен усет на майстора се изразява в сполучливото разполагане на орнамента съобразно големината и пластиката на украсяващия детайл. Вероятно съдът е приличал на известните стомни с няколко дръжки от Свищов, от Велико Търново и

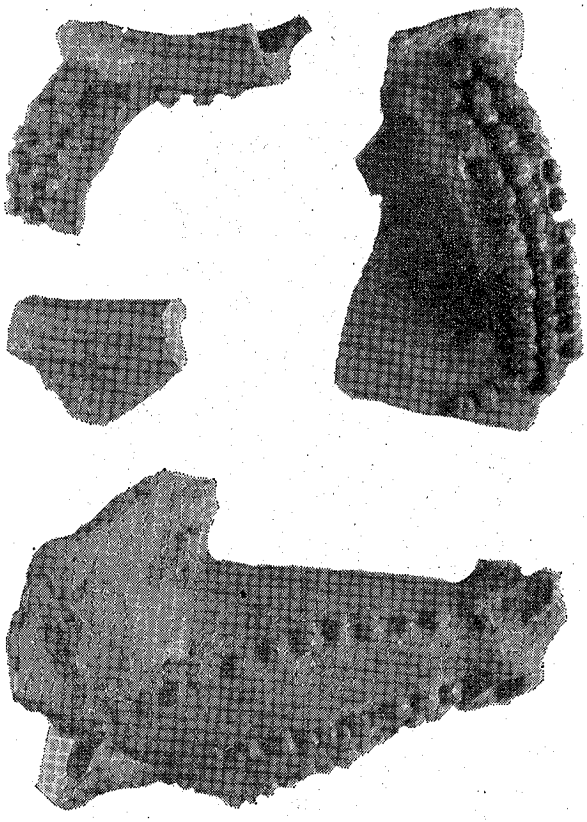

12

●*Обр. 12. Фрагменти от релефно украсен глинен съд със зооморфен чучур от Калиакра, XIII—XIV в.*
Fig. 12. Fragments d'un vase en argile à ornement en relief avec gargouille zoomorphe de Kaliakra, XIIIe—XIVe s.

от Шумен, украсени също с пъпчици и цветна глеч, датирани в XIII—XIV в.[56] Зооморфните чучури не са били широко разпространени. От тази епоха са известни единични находки — от Велико Търново и от Пъкуйул луй Соаре.[57] Гърло на стомна, оформено като конска глава, украсено също с пъпчици и зелена глеч, произхожда от Югославия и датира от XIV—XV в.[58] Гърло на кана с форма на животинска глава и покрито със зелена глазура, е известно от Херсонес. То се отнася към XII—XIII в.[59]

Фрагментите бяха открити заедно с късове от средновековна керамика, характерна за XIII—XIV в.[60] Към това време насочват и пъпковидната украса[61], и споменатите аналогии.

В заключение ще кажем, че остава открит въпросът дали керамиката, която носи белези на местно производство, е работена в Калиакра или другаде в българските земи. До момента в Калиакра не са открити не

само останки от грънчарски работилници (в това число и пещи), но и инвентар, полуготови или дефектни изделия. С оглед на казаното и на факта, че най-близките прилики при керамиката с обикновена украса са от Каварна, би трябвало да допуснем, че такова производство е било организирано в района около тези две селища.[62]

Що се отнася до производството на сграфито керамиката, с известна вероятност допускаме, че част от нея е работена във Варна, където са установени данни за керамично производство.[63] Можем да твърдим, че от ръцете на варненските грънчари са излезли паничките с вълнообразна периферия от Калиакра (обр. 9 *в*) и други паници, чиято украса се състои от два пояса коси линии, заключени в поле от концентрични окръжности, и покритие от жълта глазура. Приликата на тези съдове с откритите във Варна е абсолютна.

От керамиката на Калиакра през посочения период най-голям интерес представлява изработената в техника сграфито — с характерната монохромия, със специфичното претворяване на орнаментите в рамките на популярната декоративна система. Рядкост като форма с украса сграфито е бъклицата. Наблюденията на терена показват, че сграфито керамика са използували широко и феодалната аристокрация, и населението от външния град и подградието.

Керамиката с обикновена украса е най-разпространена, но не така разнообразна. Същото можем да кажем и за рисуваната керамика, докато за релефно украсената се въздържаме от изводи поради оскъдния материал.

Съпоставянето на разгледаната керамика с тази от други средновековни обекти в страната показва много общо. Но сравнена с керамиката например от Търновград, в най-висока степен водещ център в материалния и духовния живот, в това число и в керамичното производство, тя носи чертите на местен вариант, на „провинциална" изява, макар и с широк ареал на разпространение — предимно Западното Черноморие.

[1] Срв.: Г. Джингов. Калиакра. С., 1979, 28 и сл.; Л. Бобчева. Късноримска баня на нос Калиакра. — ИОИМ и БИД Толбухин, I, 1973, с. 149, прил. 14—17; Сграфито керамика от Калиакра. — ИНМВ, XV (XX), 1979, с. 125—136, където е даден каталог на фрагменти от римската баня, средновековния некропол и първата укрепителна линия; B. Slătineanu. Ceramica românească. Bucureşti, 1938, p. 5; M. Iosifova. Céramique à décore „sgraffito" de Kaliakra (XIIIe—la moitié du XVe s.). — Byzantinobulgarica, VII, 1981, p. 437—445.

[2] Съгласно разпределението на задачите между членовете на колектива, проучващ Калиакра, поранните материали ще бъдат обнародвани от други участници в разкопките.

[3] В. Гюзелев. Калиакра. — В: Български средновековни градове и крепости. I. Варна, 1981, с. 260—271 и цит. лит.

[4] Срв.: Й. Чангова. Средновековни амфори от България. — ИАИ, XXII, 1959, с. 257 и сл.; А. Л. Якобсон. Средневековые амфоры Северного Причерноморья. — СА, XV, 1951, с. 340 и сл.; Керамика и керамическое производство Средневековой Таврики. Л., 1979, с. 110.

[5] Л. Бобчева. Късноримска баня, с. 149.

[6] При проучване на жилищен квартал във външния град през 1979 г. — непубликувани разкопки на авторката.

[7] Пак там.

[8] М. Мирчев, Г. Тончева, Д. Димитров. Бизоне—Карвуна. — ИВАД, XIII, 1962, с. 69 и сл.

[9] С. Георгиева. Керамиката от двореца на Царевец. — В: Царевград — Търнов. II. С., 1974, с. 12 и сл.

[10] М. Станчева, Л. Дончева-Петкова. Средновековна битова керамика от Ескус при с. Гиген. — Археология, 1972, кн. 1, с. 22 и сл.

[11] M. Stančeva, L. Dončeva-Petkova. Sur la surface habitée de Sredec au IX—XIV s. — ИАИ, XXXV, 1979, p. 127, fig. 24, 32, 34; М. Станчева. Археологическо проучване на средновековния Средец (IX—XIV в.). Резултати и проблеми. — В: Сердика, Средец, София. С., 1976, с. 63.

[12] Я. Николова. Средновековна кухненска керамика от Южната порта в Преслав. — ТВПИ „Братя Кирил и Методий", V, 1968, с. 167, типове 3 и 4.

[13] Й. Чангова. Средновековното селище над тракийския град Севтополис XI—XIV в. С., 1972, с. 50—62.

[14] В. Антонова. Обикновена кухненска керамика от Шуменската крепост. — ГМСБ, IV, 1978, с. 12 и сл.

[15] S. Baraschi. Ceramica din aşezarea medievală (secolele XIII—XV). — Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (secolele XIII—XV). II. Bucureşti, 1977, p. 49 sqq.; Ch. Bichir. Quelques problèmes des XIIIe et XIVe siècles dans la plaine valaque à la lumière des fouilles de sauvegarde du village de Bragadiru (direct de Zimnica). — Dacia, IXé 1965, p. 427—439; Н. Константинеску. Исследования в селе Коконь и вопрос о деревне в Влахии в XIV и XV вв. — Dacia, IV, 1962, p. 347.

[16] А. Л. Якобсон. Средневековый Херсонес (XII—XIV вв.). — МИА СССР, 17, 1950, с. 108, обр. 67.

[17] Срв.: М. Мирчев, Г. Тончева, Д. Димитров. Цит. съч., с. 69 и сл.

[18] Пак там, с. 69, 104.

[19] Р. Рашев. За глинените бъклици в Средновековна България. — В: Плиска—Преслав, проучвания и материали. I. С., 1979, с. 206—209 — различава два типа бъклици съобразно разположението на дръжките.

[20] П. Славчев. За керамичното производство в средновековния Царевец. — Археология, XX, 1978, кн. 4, с. 49 и сл.

[21] Знаци, врязани върху керамични съдове с обикновена украса, съвсем сходни с тези от Калиакра, са открити в Царевец и Пъкуйул луй Соаре, вж.: С. Георгиева. Цит. съч., с. 54, 55, обр. 42, 43; S. Baraschi. Op. cit., p. 67, fig. 47.

[22] Срв.: M. Iosifova. Op. cit., p. 438 sqq. Л. Бобчева дели сграфито керамиката според глината и изпичането ѝ на три групи (Л. Бобчева. Сграфито керамика, с. 135), които неубедително свързва с производствени центрове. Разграничаването на последните не би могло да се извърши единствено въз основа на посочените белези, особено когато те се определят визуално. Известно е, че за тази цел е необходимо да се привлекат и други признаци, а колкото до глината — следва да се познава химическият ѝ състав, което засега не е направено.

[23] Л. Бобчева. Цит. съч., табл. IX, XII.

[24] М. Мирчев, Г. Тончева, Д. Димитров. Цит. съч., с. 78 и сл.; Археологически музей Варна. Албум. С., 1965, обр. 92; Ал. Кузев. Археологически данни за производство на сграфито и декоративна керамика във Варна през XIII—XIV в. — ИНМВ, XI (XXVI), 1975, табл. I, II; Сграфито керамика във Варненския музей. — МПК, 1980, кн. 2, обр. 23—24; Кр. Миятев. Керамични фрагменти от Месемврия. — ИАИ, V, 1928/1929, с. 347 и сл.; B. Slătineanu. Op. cit., p. 38 sqq. Имаме впечатления и от материали от Балчик, Созопол, Варна, Кранево, още непубликувани.

[25] С. Георгиева. Цит. съч., с. 58 и сл.; Я. Николова, Н. Ангелов. Средновековен квартал на хълма Момина крепост във Велико Търново. — Археология, V, 1963, кн. 1, с. 38 и сл., обр. 8; Средновековна църква в западния склон на хълма Момина крепост. — ИОМВТ, II, 1964, с. 24, обр. 10; Н. Ангелов. Царевград Търнов. III. С., 1980, с. 147 и сл., обр. VIII—XIII.

[26] В. Вълов. Разкопки на калето в гр. Свищов. — Археология, IV, 1962, кн. 4, обр. 10.

[27] Кр. Миятев. Художествена керамика. — В: Мадара. I. С., 1934, табл. I, II; Р. Попов. Сондажи и разкопки в Голямата пещера през 1932 година. — В: Мадара, I. С., 1934, с. 187—201; Материали от разкопките през 1934—1935 г. — В: Мадара. II. С., 1936, табл. VII.

[28] В. Антонова. Шуменската крепост. С., 1975, с. 62, обр. 36; Археологически проучвания на Шуменската крепост (XII—XIV в.), сектор север — разкопки 1973—1974 г. — ГМСБ, I, 1975, с. 17—33; Трапезна глазирана керамика със сграфито украса (XII—XIV в.) от средновековния Шумен (предварителен обзор). — ГМСБ, III, 1977, с. 38—63.

[29] Й. Чангова. Разкопки на Ловешката крепост. — Археология, VIII, 1966, кн. 2, с. 42—52.

[30] М. Станчева. Средновековна сграфито керамика от София. — В: Сердика. I. С., 1964, с. 169—186; M. Stančeva, L. Dončeva-Petkova. Op. cit., p. 129—130.

[31] Б. Цветков. Художествена керамика от Мелник. С., 1979, с. 7; С. Георгиева. Средновековна керамика от Мелнишката крепост. — Археология, 1980, кн. 2, с. 47 и сл.

[32] С. Георгиева, В. Димова. Църква № 2 в средновековния град Червен. — ИАИ, XXVI, 1963, с. 83, обр. 17; Замъкът в средновековния град Червен. — ИАИ, XXIX, 1967, с. 23, обр. 25—27.

[33] J. Ebersolt. Cataloque des poteries byzantines et anatoliennes du Musée de Constantinople. Constantinople, 1910, No 54—58; D. Talbot Rice. Byzantine Glazed Pottery. Oxford, 1930, fig. 5, 6, pl. I, II, IV; H. Wallis. Byzantine ceramic art. Notes on examples of byzantine pottery recently found at Constantinople with illustrations. London, 1907, pl. V, VII, XI; O. Wulff. Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke. Berlin, 1911, tabl. XXI—XXIX.

[34] В експозицията на Градския исторически музей.

[35] Несебърски старини. Албум. С., 1977, обр. 9.

[36] Археологически музей Варна, обр. 86, 87, 89, 93. Не можем да се съгласим със С. Георгиева, че паничката на обр. 93 не е внос от Византия (срв.: С. Георгиева. Керамиката, с. 83). Тя е почти пълна аналогия на византийските образци (D. T. Rice. Op. cit., pl. XIV a; H. Wallis. Op. cit., fig. 36). А и много нейни белези — тънкостенният черeп, глазурата, гравираната линия, употребата на отнето поле, малко практикувана от местните майстори — говорят, че тя не е местно производство. За тази група керамика от Варна вж. още: Ал. Кузев. Средновековна сграфито керамика с монограми от Варна. — ИНМВ, X (XXV), 1974, с. 155 и сл.

[37] М. Мирчев, Г. Тончева, Д. Димитров. Цит. съч., с. 78 и сл.

[38] I. Barnea. Cultura în secolele XIII—XIV. — Din istoria Dobrogei. III. Bucureşti, 1971, fig. 127.

[39] B. Slătineanu. Op. cit., fig. 4—7; C. Nicolescu. La céramique roumaine émaillée du Moyen Age à la lumière des dernières recherches. — Byzantinoslavica, XXI, 2, 1960, p. 260—273.

[40] Э. Р. фон-Штерн. Феодосия и ея керамика. Одесса, 1906, с. 77, табл. VI—VIII.

[41] А. Л. Якобсон. Цит. съч., с. 171 и сл.

[42] В. Антонова. Цит. съч., с. 52; Цв. Дремсизова и В. Антонова. Принос към най-старата история на Шумен и Шуменското плато. — В: Шумен—Коларовград. I. Коларовград, 1960, с. 23—24, обр. 28$_2$.

[43] Ал. Кузев. Цит. съч., с. 155 и сл.

[44] S. Baraschi. Op. cit., p. 103 sqq.

[45] Я. Николова. Средновековна рисувана керамика от Велико Търново. — ТВПИ „Братя Кирил и Методий", II, 2, 1965, с. 28 и сл., обр. 27, 29—32; С. Георгиева. Цит. съч., с. 142; Н. Ангелов. Цит. съч., с. 171, обр. XXVII.

[46] Кр. Миятев. Цит. съч., с. 217 и сл.

[47] Б. Цветков. Цит. съч., обр. 13.

[48] S. Baraschi. Op. cit., fig. 77.

[49] Б. А. Шелковников. Поливная керамика Саркела-Белой Вежи. — Труды Волго-Донской археологической экспедиции, II, 1959, с. 273—306.

[50] Л. Бобчева. Колективна находка от средновековни монети и накити от нос Калиакра. — ИНМВ, III (XVIII), 1967, с. 223—225.

[51] С. Георгиева. Цит. съч., с. 142.

[52] O. Wulff. Op. cit., tab. XXVIII 2212.

[53] S. Baraschi. Op. cit., fig. 77, 80.

[54] А. Л. Якобсон. Цит. съч., табл. XXIV.

[55] Е. А. Паршина. Средневековая керамика Южной Таврики. — Във: Феодальная Таврика. Материалы по истории и археологии Крыма. Киев, 1974, с. 73. Вж. и: А. Л. Якобсон. Феодальная Таврика. Материалы по истории и археологии Крыма. Киев. 1974, 216 с. — ВВр, 38, 1977, с. 197 и сл.

[56] Ст. Стефанов. Глинена делва от Свищов. — ГНМ, 1942, с. 247, обр. 169; Я. Николова, Н. Ангелов. Цит. съч., обр. 9; Средновековен квартал, обр. 6; В. Антонова. Шуменската крепост — мощна твърдина през вековете. С., 1981, обр. 54. Трябва да отбележим, че съдове с няколко дръжки, украсени също с пъпчици и глеч, произхождат от Пъкуйул луй Соаре; датирани са в XIII—XIV в., срв.: S. Baraschi. Op. cit., fig, 79.

[57] С. Георгиева. Цит. съч., обр. 91з; S. Baraschi. Op. cit., fig. 84; За зооморфни чучури от XI—XII в. вж: И. Щерева. Принос към проучването на средновековната керамика в България (XI—XII в.). — Археология, 1977, кн. 3, с. 12.

[58] Г. Томић. Глеђосана керамика са локалитета Милтења. — Зборник Народног музеја, Београд, IX—X, 1969, табл. 5.

[59] А. Л. Якобсон. Цит. съч., обр. 127 а.

[60] В жилищен квартал на външния град — разкопки на авторката.

[61] Срв. напр.: С. Георгиева. Цит съч., обр. 12, 15, 19, 20, 21; Г. Джингов. Крепостта Бялград при Преслав. — ИАИ, XXVII, 1964, обр. 15, 16, 21, 28; Ст. Стефанов. Цит. съч., обр. 169; В. Антонова. Обикновена керамика, с. 10; Н. Ангелов. Цит. съч., с. 142; И в. Джамбов. Колективна находка на средновековни съдове от Царевец (XIII—XIV в.). — МПК, 1978, кн. 1, с. 45, обр. 5 а; Някои тенденции в средновековното изкуство през XII—XIVв. — В: Средновековния български град. С., 1979, с. 216, обр. 1 а, б.

[62] М. Мирчев, Г. Тончева, Д. Димитров. Цит. съч., с. 104. Не е убедително мнението за Каварна, тъй като не са намерени утвърждаващи свидетелства.

[63] Ал. Кузев. Археологически данни за производство на сграфито, с. 159 и сл. Вж. също и данните за грънчарска работилница във Варна (Д. Ил. Димитров. Работилница за трапезна керамика във Варна. — ИВАД, XI, 1960, с. 111—117), датирана в XIII—XIV в. Ал. Кузев я предатира в XVII в. (Ал. Кузев. Грънчарница за трапезна керамика във Варна. — ИНМВ, XII (XXVII), 1976, с. 131—137). Независимо от покъсната дата налице е фактът за приемственост в керамичното производство.

Céramique médiévale de Kaliakra

M. JOSIFOVA

(Résumé)

L'auteur étudie la céramique médiévale de Kaliakra, constituée en deux groupes: à décoration ordinaire (fig. 1, 2) et à décoration artistique (fig. 5—12).

La céramique du premier groupe, la plus nombreuse, est représentée par des pots (fig. 1 а—з), des tasses (fig. 1 и), des brocs (fig. 1 л), des cruches, des amphores. Ce qui est caractéristique c'est que les formes n'ont pas de différences particulières et que leur décoration est très simple — lignes parallèles incisées horizontalement et raies verticales d'engobe blanc.

La céramique à décoration artistique est sgraffito (fig. 3—10), peinte (fig. 11) et à ornement en relief (fig. 12). La céramique sgraffito présente le plus grand intérêt. A côté des formes de vase habituelles, on a découvert aussi une gourde (fig. 6), en schéma asymétrique des ornements. Ce qui caractérise cette céramique c'est qu'elle est couverte surtout d'un vernis monochrome (fig. 8). La polychromie est peu pratiquée (fig. 9). Une petite partie des récipients sont importés de Byzance (fig. 10). Les autres sont d'origine et de propagation locale régionale. La céramique peinte avec vernis coloré ou avec engobe se rencontre très rarement. La composition de sa décoration dénote la recherche de l'effet du coloris et tend à faire ressortir la plasticité du vase mais sans aucune complexité (fig. 11). Les vases ornementés de petites grains et de vernis coloré se rapportent à la céramique à décoration en relief. A cette céramique appartiennent les fragments d'un vase à anse de différente grandeur et à gargouille de forme zoomorphe (fig. 12).

Certains vases (fig. 11 б) ont été découverts avec des monnaies. Ce fait ainsi que le milieu archéologique et les analogies autorisent à dater la céramique étudiée de Kaliakra de la période du XIIIe — les premières décennies du XVe s.

L'auteur suppose que la céramique à décoration ordinaire est confectionnée dans la région de Kaliakra et de Kavarna tandis qu'une partie de la céramique sgraffito — à Varna.

La céramique médiévale de Kaliakra représente une variante locale de la céramique bulgare de cette période mais avec un aire de propagation très large — avant tout le littoral occidental de la mer Noire.

Критика и рецензии

КАБИЛЕ. I. С., БАН, 1982. 167 с. с ил.

Напоследък ново явление в издателската дейност на Българската академия на науките са многотомните публикации на резултатите от системните проучвания на някои от важните центрове на античната култура в нашите земи, извършвани от големи колективи. По този начин специалистите имат по-скоро достъп до най-новите резултати. Така до нас достигнаха много от резултатите от дългогодишната археологическа работа в Несебър, Абритус, Перник и др. Особено важно значение в този смисъл има излизането на първия том на „Кабиле". Може да се каже, че досега нямаме по-определени данни за цялостно разкопано селище от предримската епоха, тъй като единственият системно проучен тракийски град Севтополис все още не е публикуван. Навременното привеждане в известност на резултатите от разкопките в Кабиле е похвално и отрадно явление в работата на нашите археолози.

Проучванията в Кабиле започнаха само преди десет години — през 1972 г., от голям колектив с представители от Археологическия институт и музей и Института по тракология на БАН, Софийския университет „Климент Охридски", Великотърновския университет „Кирил и Методий" и от Окръжния исторически музей, Ямбол, главен организатор. Разкопките още от самото начало бяха организирани на широка площ с разнородна насоченост на проучванията и бързо дадоха очакваните резултати. Това личи добре и от представения т. I и интересните проблеми, които авторите му засягат. Добрата организация на материала дава възможност на всеки специалист да се ориентира лесно в постигнатото досега. В това са представени окончателните резултати от обектите, които могат да се смятат за завършени, с възможните изводи на този етап от проучването на селището. От друга страна, членовете на колектива са си поставили полезната задача да приведат в известност и наличните материали, открити случайно в района на Кабиле, пазени в Окръжния исторически музей, Ямбол. По този начин те не само се пускат в обращение (един много важен проблем за всички застояли материали в нашите музеи), но и стават използуваеми като допълнение на бъдещите открития. Тук би могло да се отправи и пожелание да се издирят и материали, които се пазят в други музеи и се знае, че са от района на Кабиле. Това се отнася най-вече до Националния археологически музей, София. И една пълна библиография на публикуваното и писаното за Кабиле — публикации на археологически материали, както и исторически интерпретации на писмени сведения — не би била излишна, а много полезна за бъдещата работа на обекта.

В уводната глава главният ръководител на обекта проф. В. Велков прави пълен хронологически преглед на историята на проучванията, отчита всичките им етапи и заслугите на българските и на чуждите археолози и историци за локализирането на селището, както и за регистрирането на останките, които са личали на терена. При този преглед в забележки и позовавания е посочена голяма част от най-важната литература, отнасяща се до Кабиле. Но това не може да замени пълната библиография и да даде всички публикации на случайно открити материали. В тази глава той дава накрая и най-важните резултати от проучванията през десетте години.

Във втората статия Д. Драганов и Ж. Попов изследват наличните в Окръжния исторически музей, Ямбол, бронзови монети от Кабиле. Буди недоумение такова разкъсване на монетосеченето на града, като не се разглеждат всички видове монети, които е сякъл, а само бронзовите. Ако авторите са си поставили целта да изяснят монетосеченето на Кабиле, отделянето само на бронзовите монети не е логично. Би било по-правилно и целесъобразно да се включат всички монети, а и изводите биха били по-точни. Освен това в такава разработка би могло да се включат всички налични монети от Кабиле, разпръснати в отделни публикации. Наистина авторите споменават тези публикации, но съвсем бегло — като история на проучванията, а в разглеждането на монетите по типове не са използувани публикуваните. Включеният в статията материал сам по себе си е многоброен и разнообразен и привличането на другия едва ли ще направи съществена промяна както в разпределението на монетите по типове, така и за по-генерални изводи, но то е необходимо дори само за пълнота. Много правилно тук е поставен въпросът за варваризираните монети, сечени в града, но той не е получил задоволително разрешение. Незадоволително е и обяснението на изображенията на Артемида на лицето на повечето монети. Тук изводите на авторите почиват на вече остарялото и срещнало доста възражения становище за пълното покриване на тракийската Бендида с гръцката Артемида. Още по-малко логика има и в извода, че проникването тук на някои малоазийски култове трябва да се обясни само с походите на Александър Македонски. Що се отнася до появата на изображения на Херакъл, изобщо не е направен опит тя да бъде обяснена. Прецизно и много добре е изготвена приложената към статията таблица-каталог на наличните в музея монети.

Л. Гетов публикува разкопаната част от могилния некропол на Кабиле от римската епоха, разположен южно от града. За периода от десет години Л. Гетов е успял да проучи голяма част от некропола (четири от наличните осем могили) и това му дава основание да направи известни изводи относно погребалните обичаи на населението в периода II—III в., в който се датират всички първични погребения на некропола. Прави впечатление, че всички централни погребения са извършени чрез трупоизгаряне, и то на мястото на погребването. Погребението е извършвано в повечето случаи в двустъпална яма и там са поставяни и погребалните дарове. Богатият инвентар и особено грижливо изграденият гроб на могила III, в който не липсват и вносни материали, показват социалната принадлежност на погребаните в тях и определят съвсем категорично, че през римската епоха се е запазил тракийският погребален обичай на населението на града и специално на неговата върхушка. Разкритите в могилния насип вторични погребения са вече от друг характер и авторът правилно ги датира в IV в. на базата на ясно изразения християнски погребален обичай. Също правилно тези вторични погребения в публикацията са отделени от основните в каталог, приложен към основното изложение. В увода на своето изложение авторът чрез бегъл преглед се спира на известните некрополи на града от различни епохи. Разбира се, проучванията все още са в начален етап и не може да се даде задоволителен отговор на редица важни въпроси за ситуирането на некрополите от различните епохи на съществуването на града. Прави впечатление, че един от некрополите на града през римската епоха се измества по̀ на юг и не следва топографията на елинистическия некропол, разположен източно от Зайчи връх. През късната античност некрополите (имащи съвсем друг характер, свързан вече с наличието на християнството) са разпръснати на повече места, както личи от някои случайно открити гробове. Според нас интересни въпроси поставя и некрополът от 168 гроба, разкопан през 1972—1978 г., за който авторът само споменава. Но тези въпроси могат да бъдат изяснени едва след разрешаването на проблема, свързан с датировката и установяването на трасето на крепостната система на Кабиле в различните периоди от съществуването на града. Илюстративният материал към статията е богат и в голяма степен документира материалите от централните погребения и самите вторични погребения. Недостатъчно са илюстрирани обаче централните погребения и тяхното положение в могилата. А те са основната цел на проучването и доброто им илюстриране е абсолютно наложително. Тук биха били много полезни и планове на разположението им в могилата, както и такива на разположението на материалите в погребалната яма. Липсват и достатъчно данни и илюстрации за характера на могилния насип и неговите пластове с оглед изясняването на погребалния ритуал.

Към публикацията на археологическия материал от Л. Гетов са приложени изследванията на Г. Золотович и А. Попов на съдържанието на бронзовото съдче, открито в могила III. Според изводите на авторите съдържанието на съда е било масло, с което били мазани телата на атлетите преди спортни състезания. Това говори за известно гръцко влияние в подбирането на погребалните дарове на починалия тракиец. Приложено е и твърде прецизно антропологично проучване на материалите от вторичните погребения, извършено от д-р П. Боев и д-р Сл. Чолаков. Прякото участие на Сл. Чолаков в археологическата работа и документирането на материалите на място придава сигурен характер на това проучване.

Н. Танчева-Василева е направила пълен каталог и описание на амфорните печати, открити на територията на Кабиле. Целта, която авторката си поставя, е много добра. Тя не се ограничава с непубликувани материали от музея, а прибавя и всички, публикувани досега и новооткрити печати. Това е най-правилният път, който трябва да се следва по отношение на този род материали — да се комплектуват възможно най-пълно, за да може да се направят по-точни изводи. Последното обаче авторката не е направила. Документацията на материала е много старателно изготвена, но резултатът от публикацията не е задоволителен. Каталогът действително е пълен по отношение на данни, но епиграфската обработка на печатите не е достатъчно прецизна и подробна. В четенето има много неточности, непълноти и грешки. Личи недобра информираност за най-новата литература и при определянето и датирането на паралелите. Поради това и данните, които авторката си е поставила за цел да извлече от тях (както личи от уводните думи), са незадоволителни. Впрочем този вид материали все още в голямата си част са случайни, тъй като пластовете от тази ранна епоха на Кабиле не са проучени, а може да се очаква да са много по-богати и да дадат точна картина на търговските връзки на града. Но и това, което може да се направи на този етап, не е извършено от авторката. Показването на амфорните печати чрез рисунки в научната литература отдавна вече не се практикува и не се смята за целесъобразно. Навсякъде е прието да се използват качествени снимки. Независимо от всичко положителен е фактът, че тези материали са приведени в известност и е създадена възможност да бъдат използувани за по-задълбочени разработки.

Резултати от окончателно завършена работа на един обект представя и публикацията на Ал. Димитрова върху разкопаната базилика в източното подножие на хълма Зайчи връх. Авторката с право се спира преди всичко на материалите от най-ранната епоха, открити на мястото на базиликата. Това изяснява някои етапи в историята на сградата и най-вече периодите на съществуването на града. Интерес представлява големият брой оброчни паметници, които са и доста разнообразни. Този факт дава основание да се предполага, че тук е съществувало културно място още преди изграждането на базиликата. Струват ни се обаче малко прибързани и пресилени или поне лишени от достатъчно основание изводите за голямото и най-ранно разпространение в този район на култа към Херакъл в Тракия. Това засега въз основа на наличните паметници не може да се твърди категорично. Наличието на изображения на Херакъл по монетите, сечени от Кабиле, засега се смята по-скоро като влияние от македонските монети (както знаем, Херакъл е бил покровител на македонската династия). Откритият преупотребен надпис в базиликата с посвещение на Херакъл (макар и да се предполага, че е от агората на града) е посочен изрично като поставен от гръцките търговци, преселници от Перинт. Предположението, че агората на града е била някъде наблизо, е правдоподобно, а според нас това се отнася и до теменоса, който можем да свържем конкретно с изградената впоследствие базилика, определена от

самата авторка като епископска. Твърдението ѝ е основано преди всичко на големите размери на базиликата, а също и на изградения в олтара синтрон. Това личи и от редица други данни, посочени в изложението. В публикацията са изложени подробно двата периода на градеж на базиликата и всичките им особености. Прецизно е разгледана и откритата мозайка, свързана от авторката с втория период на преустройство. Добра и точна е документацията и илюстративният материал на мозайката, но същото не може да се каже за архитектурата на базиликата. Приложеният план е схематичен и главният му недостатък е, че не са отбелязани двата периода на изграждането ѝ и различните пристройки и преправки в нея. Като приложение е даден подробен каталог на откритите по време на разкопките материали, като са посочени и паралели към тях и основанието за датирането им. Но не е ясен принципът, по който са подредени материалите в каталога — хронологически, по мястото на откриване или по характера им. Като допълнение към каталога са разгледани от К. Димитров и откритите при разкопките на обекта монети, описани прецизно и подредени хронологически.

Всички статии са придружени от резюмета на два езика — руски и френски, с най-главните изводи на авторите. Това прави публикацията широко използуваема.

Първият том на „Кабиле" независимо от някои слабости или по-скоро пропуски е положително явление и обещава добра перспектива за бърза и по възможност точна информация на постигнатите от колектива резултати и преди всичко пускане в обращение откритите паметници и материали.

ЗЛАТОЗАРА ГОЧЕВА

Някои бележки по интерпретацията и датировката на вилата в кв. Обеля в София

В сп. Археология (1981, 1—2) са публикувани част от резултатите от разкопките на вила рустика в кв. Обеля в София.[1] Някои моменти от интерпретацията и датировката на вилата ни се струват погрешни, поради което се осмеляваме да вземем отношение.

1. Авторката твърди, че първоначално вилният комплекс е бил отворен към реката и в план наподобявал буквата П. По-късно(?) било построено крилото към реката, с което комплексът бил затворен около вътрешен двор. Основанията за това твърдение не са посочени. Обаче тя описва и интерпретира импозантния вход на вилата (отделен с подзаглавие), защитен от две или три врати. Правилно е отбелязано, че този вход е замислен и осъществен едновременно с първоначалното строителство. Но той би бил напълно безсмислен, ако вътрешният двор е бил отворен към реката. Оправдан е само при положение, че комплексът е бил изцяло затворен и при входа контролирано влизането и излизането. Това съображение ни кара да смятаме, че всички крила на комплекса са строени едновременно. То се потвърждава и от факта, че в крилото към реката са поместени банята и кухнята на комплекса, без които той не би могъл да съществува.

2. Авторката описва канал, минаващ под прохода на входа, без да обясни каква вода е извеждал от комплекса. Ако комплексът не е бил затворен и е ползувал вода, носена от реката, логично би било каналът да е по-близо до нея и да е насочен натам, още повече че, както се разбира, и общият наклон на терена е в тази посока. Трябва да се предположи, че той започва от някакъв водоизточник, най-вероятно кладенец, който разкопчачите на са открили. Такъв водоизточник е бил необходим близо и срещу входа, а не в друга част на двора.

3. Авторката твърди (посочено е и във възстановката), че „коридорът" пред северозападното и пред североизточното крило бил затворен. Тя обаче не е взела под внимание, че по този начин вътрешните помещения биха се лишили от светлина. Твърдението, че тези помещения са се осветявали от външни прозорци, не е убедително. То противоречи на общия замисъл комплексът да е затворен около вътрешен двор. Според нас стената на „коридора" откъм двора е представлявала нисък парапет и същевременно стилобат, който е носел дървени колони. Парапетът е бил нужен, за да ограничава достъпа на добитъка към открития портик (именно портик, а не коридор). Добитъкът е могъл да достига до вътрешните помещения (обори) само през отвори срещу вратите на оборите.

Дървените колони предполагат втори етаж. Дебелината на стените (около 0,70 м) позволява да се допусне такава конструкция при положение, че горният етаж е бил паянтов. И той навярно е бил такъв, защото иначе от него биха останали много повече разрушения. За паянтов втори етаж говорят и устоите за дървени колони в помещенията на северозападното крило, споменати от авторката. Трябва да съжаляваме, че не е показана тяхната ситуация, по която би могло да се установи разпределението на горния етаж. Именно там са били разположени жилищните помещения на вилата, каквито авторката напразно търси в долния етаж. В жилищните помещения се е влизало през отворена тераса, разположена над коридора. Стълбището за горния етаж (също дървено) е възможно да е било развито в незатвореното пространство близо до главния вход.[2] Пиластрите на стилобата, разположени срещу напречните стени на помещенията, показват, че на тези места е имало арки. Подобни

могат да се видят на доксите на Рилския манастир.

И така т. нар. коридор е представлявал отворен към двора портик, който е осигурявал светлина за вътрешните помещения. Крилата с портик са били двуетажни. В горния им етаж са били жилищните помещения — те са имали най-благоприятното за комплекса югоизточно изложение. Не е изключено и югоизточното крило да е било двуетажно. Крилото към реката е било едноетажно — в него са разположени помещения, свързани с честа употреба на огън (кухнята и банята), а от друга страна, един втори етаж би закривал изгледа, както и осветлението на жилищните помещения.

4. Авторката правилно определя помещения 20 и 21 като бански, но не обръща внимание на факта, че двете помещения не са достатъчни, за да образуват римска баня. Такова разпределение на баня е отклонение от канона и едва ли би могло да бъде обяснено. Според нас към банския комплекс трябва да се прибави и помещение 19 — то, както се вижда от плана, е свързано с помещение 21. Комплексът съдържа основните части на римската баня: помещение 19 е аподитерий и фригидарий, помещение 21 — тепидарий, помещение 20 — калдарий. Тук може да се добави, че хипокаустът на калдария е бил подклаждан откъм двора — там, където пред помещения 19 и 20 е имало навес за съхраняване на дървата. Според нас е неубедително помещение 2 и 3 да се тълкуват като бански, не само защото изниква съмнение за необходимостта от втора баня в комплекса и защото и тук помещенията по брой не са достатъчни, но и поради факта, че в помещение 3 е имало следи не само от хипокауст, но и от зидано огнище. Едновременното съществуване на тези две съоръжения не може да се обясни. Най-вероятно е хипокаустът да е свързан с някакво производство, осъществявано в помещение 1. Както се вижда от плана, то е свързано с помещение 3.

5. Неубедително е твърдението, че помещение 22 е било жилищно — твърде голямо е за тази цел.

6. Още по-неубедително е тълкуването на малките тухлени площадки, оградени с бордюрчета, като корита за поставяне храна на добитъка. Те са разположени на различни, не особено подходящи за такава цел места из помещенията и двора. В тях надали е слагана храна, защото добитъкът би я тъпкал. Яслите, както е обичаят, се строят край стените и високо над пода. Освен това тези съоръжения не биха могли да задържат течни храни и вода, каквито навярно е имала пред вид авторката. На тяхното предназначение ще се спрем по-нататък.

От казаното става ясно, че вилният комплекс, открит в кв. Обеля, е бил замислен и цялостно изграден наведнъж. Организиран е около вътрешен двор, от който е бил осигурен достъп към всички помещения, както и осветяването им. Части от комплекса са били двуетажни — на горния етаж с жилищни помещения, на долния с производствени, складови и обори, както и жилищни помещения за пазач (вилик) и роби—гледачи на добитъка. Комплексът е имал собствен водоизточник — кладенец, който трябва да се е намирал при началото на канала.

Що се отнася до датирането на вилата, авторката се опира изключително на подвижния материал — монети, керамика и др. Но знаем, че подвижният материал невинаги е синхронен на архитектурата, към която принадлежи, по-точно архитектурният паметник може да съществува и едновременно с подвижния материал, но да е строен значително по-рано. Авторката не привлича никакви аргументи, произтичащи от характера на архитектурата. Тя използува и детайлна стратиграфия, при все че споменава, че в някои помещения има тухлени подове един над друг. Струва ни се, че тя се е предоверила на нумизматичния материал, който в случая трябва да се разглежда по-критично. Както сочи М. Станчева, преобладават монетите от IV и първата половина на V в. Изниква обаче въпросът, дали докато вилата е съществувала като едро стопанско предприятие, в нея е имало монетно обращение. Ако работната сила в това стопанство е била робска, което според нас е безспорно, издръжката ѝ е била поета изцяло от собственика. Той е осигурявал и жилище, и облекло, и храна на робите си, без да им е предоставял пари. Поради това във вилата не са намерени монети от ранния период на съществуването ѝ. По-логично е монетите, намерени в комплекса, да са принадлежали на дребни стокопроизводители, заселили се там, след като вилата е престанала да съществува.

Податки, че вилата е съществувала преди IV в., има. Някои от тях са посочени от самата авторка. Тя споменава стеничка, „която не е в створ с никоя от стените на съседните помещения“ и е по-стара от описаните помещения. От керамичния материал са подбрани само съдове, които доказват тезата на авторката. Не е изключено част от споменатата „луксозна керамика. . . от добре известната римска керамика от най-фина глина, покрита с обливка. . .“ да е по-ранна от IV в. По-ранни са и публикуваните бронзови лампи.[3] От своя страна бихме добавили още няколко аргумента. На първо място — белият хоросан в стените. Счита се, че хоросанът без чукана тухла се използува до средата на III в., а от средата на III в. чуканата тухла се употребява повсеместно.[4] На второ място — различните нива в подовете на помещенията. Различия в нивата на подовете се получават обикновено след разрушения, при които общото ниво — външното и вътрешното — се повишава. В подкрепа на тезата ни е и допускането на авторката, че близките до вилата могили са надгробни паметници на нейните собственици. Знае се, че натрупването на могили престава да се практикува преди IV в. или най-късно с приемането на християнството като държавна религия.

Интересен е въпросът за горната граница на съществуване на вилата. Според нас авторката убедително е доказала, че животът в комплекса се прекратява в средата на V в. Но дали до тази дата е съществувала вилата като стопанство? Смятаме, че тук наблюденията на авторката са непълни. Може би причина за това е обстоятелството, че горният пласт е бил вдигнат от булдозера. Не е осъществена детайлна стратиграфия и на запазените части. Много е важно например да се знае дали т. нар. корита са били на самите подове на вилните помещения или над тях. Същото се отнася и до скелетите на животните. При разкопките на вилата при Чаталка ние открихме идентични тухлени площадки, които се намираха на нивото на по-късни къщички, строени върху развалините на вилата.[5] Те недвусмислено бяха определени като огнища. Ние установихме, че вилата при Чаталка е била разрушена и изоставена от собственика ѝ в края на IV в., а от тази дата до средата на V в. върху развалините ѝ е съществувало селище на дребни стокопроизводители (колони). Техните жилища са били паянтови с каменни основи, споени с кал. В тези жили-

ща открихме огнища, мелници, долиуми, тежести за стан и други предмети, показващи, че всяко жилище е било обитавано от отделно домакинство. Тук бяха намерени и монетите, които датират от IV и първата половина на V в.[6] Според нас подобна участ е постигнала и вилата в Обеля. За това говорят следните факти:

1. Наличието на зидове със спойка от кал.

2. Споменатите огнища (корита според М. Станчева), които са пръснати хаотично из помещенията и двора. Те са били жилища, чиито стени не са засвидетелствувани от разкопвачите.

3. Долиумът в помещение 19 (обр. 5) е свързан с градеж от по-високо ниво. Както се знае, долиумите били почти изцяло вкопавани в земята и само шията и отворът им излизали над повърхността. Тук, както се вижда на снимката, под нивото остава само дъното.

4. Авторката съобщава, че в помещенията са открити само части от тухлени подове. Трудно приемливо е, че собственикът ще е оставил подовете на помещенията без настилка, докато вилата е съществувала. Знаем от практиката, че ако някъде подовата настилка бивала повредена, счупените тухли били подменяни с нови. Тук се установява, че подовете на помещенията са почти оголени от тухлените настилки. Останали са само отделни участъци, които обаче недвусмислено показват, че помещенията преди са били изцяло постлани с тухли. Така се получава, когато върху старите помещения се изградят нови къщи, за собствениците на които тухлите от настилката са по-необходими като строителен материал, отколкото като под.

5. За съществували новоизградени къщи и обори към тях говори и наличието на скелети на животни. Животните са се намирали в оборите, попадащи над различни помещения от вилата и над двора. Иначе изглежда странно, че скелетите се откриват в помещения, определени от М. Станчева като кухня (19) и като склад или жилище (7).

Повече доказателства или не са регистрирани, или не са съобщени от авторката на публикацията. Според нас и тези са достатъчни.

В заключение трябва да приемем, че по-голямата част от подвижните археологически паметници, в това число и монетите, не принадлежат на вилата, а на селището, израснало върху нейните развалини.

Не можем да се съгласим с авторката и по въпроса за броя и социалното положение на работещите във вилата. Като имаме пред вид общия обем на оборите и складовете, считаме, че числото им е било значително по-голямо. Що се касае до социалното им положение, трябва да смятаме, че са били само роби. Вилите като едри стокови селскостопански предприятия са били възможни единствено на основата на робския труд.[7] Ако това са били „полусвободни безимотни хора от местен произход", те трябва да са живели в околните села при семействата си. Ако пък се допуска, че са живели във вилата, би трябвало тук да са установени достатъчно жилища за тях със семействата им, а не казарми като големите помещения, които М. Станчева счита за жилища.

Общата схема на хронологията на вилата според нас е следната: замислена и строена е в края на I или началото на II в., по което време са били основани и другите, откривани у нас вили; в средата на III в., както всички вили в нашите земи, е била разрушена от готите — това разрушение обуславя второто й строително ниво; след оттеглянето на готите е била възстановена и просъществувала до края на IV в.[8] От тази дата до средата на V в. тук е съществувало селище на колони (предимно освободени от собственика роби), които обработвали под аренда участъци от имението на собственика. Те са били собствениците на сравнително евтините битови предмети, открити при разкопките в горните пластове.

[1] М. Станчева. Вила рустика в кв. Обеля в София. — Археология, 1981, 1—2, с. 52.

[2] Подобно стълбище открихме в западния двор на жилището на собственика на вилата при Чаталка — документацията вж. у: D. Nikolov. The roman villa at Chatalka, Bulgaria. Oxford, 1976 (=BAR, S. 17), fig. 12, 57.

[3] M. L. Bernhard. Lampki starozitne. Warszawa, 1955.

[4] Вж.: С. Н. Бобчев. Смесената зидария в римските и ранновизантийските строежи. С., 1952.

[5] D. Nikolov. Op. cit., fig. 11.

[6] Ibidem.

[7] В. И. Кузищин. Римское робовладельческое поместье. М., 1973, по-специално с. 89.

[8] Това е повсеместно явление в Тракия, вж.: Д. Николов. Археологические данные о разложении робовладельческого способа производства и установлении колоната в Римской Фракии. — В: Проблемы античной истории и культуры (доклады XIV международной конференции античников социалистических стран „Ейрене"). II. Ереван, 1979, с. 380.

ДИМИТЪР НИКОЛОВ

С. А. ПЛЕТНЕВА. КОЧЕВНИКИ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ. ПОИСКИ ИСТОРИЧЕСКИХ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ. М., 1982. 187 с.

В подзаглавието на новоизлязлата книга на С. А. Плетньова се съдържа до голяма степен и отговорът на въпроса, какви цели си поставя и разрешава авторката. Търсенето на общите закономерности на явлението номадство изисква отлично познаване на конкретния и разнообразен фактически материал, отнасящ се до голяма група племена и народи, населявали в I хилядолетие на н. е. обширни територии на Азия и Евразия. Впрочем своята голяма ерудиция и осведоменост в тази област авторката показа в многобройните си изследвания на ноа мадския бит и култура, завършили с издаването колективния труд „Степи Евразии в эпоху средне

вековья" като част от многотомната „Археология на СССР".

Трябва веднага да подчертаем, че С. А. Плетньова подхожда към проблема от напълно обективни позиции и още в предговора се разграничава ясно и категорично както от тези, които „идеализират" номадския бит и култура, така и от тези, които отричат всякакъв принос на номадите в общочовешката история. Тази черта на изследването без съмнение осигурява логичен ход на авторовите разсъждения и предопределя верните изводи и обобщения.

Още в самото начало авторката коректно отбелязва, че идеята за стадийното развитие на номадството не е нейно откритие, а е формулирана в трудовете на видни руски и съветски изследвачи (Е. Толибеков, С. И. Руденко, Г. Е. Марков и др.). Своя принос тя вижда в отчетливото разграничаване на отделните форми номадство, в тяхното изясняване на базата на различни по вид и характер източници и, което е особено важно, в откриването на общите закономерности на развитие, валидни за всички етнически групи от евразийския регион. Може спокойно да се каже, че тя напълно успешно е приложила комплексния (интердисциплинарен) подход на изследване, за който в последно време твърде се говори и пише. И все пак в основата на нейната работа стоят археологическите извори, които единствени могат да дадат най-реалната и най-обективна представа за нивото на материалната и духовната култура на обществото.

В продължителната еволюция на номадския начин на живот С. А. Плетньова разграничава три основни стадия на номадство и подробно ги разглежда в първите три глави. Първият стадий е определен като *таборно* номадство, характерни черти на което са наличието на скотовъдство, отсъствието на земеделие и постоянно жилище, непрекъснатото движение в търсенето на нови пасбища за добитъка и пр. За съжаление този стадий трудно може да се проследи, защото постоянното придвижване не дава възможност да се образуват културни пластове, върху които да се извършат научни наблюдения. През втория стадий, когато започва постепенното отсядане на определена територия и се появяват първите постоянни селища, картината рязко се изменя. На базата на обилен материал (археологически находки, писмени изво-

Таблица I

Основни стадии в развитието на номадството

Категории \ Стадии	I стадий	II стадий	III стадий
Религия	вождове, глави на семейството-жреци	вождове-жреци, поява на жречество	жречество
	култ към прадедите	култ към вождовете	култ към конниците
	сили на природата	култ към конниците	космогония
			световни религии
Етнолингвистичен израз	многоетничност	формиране на етнически общности	етническа общност
	многоезичност	начало на формиране на общ език	народност
Характер на военните действия	унищожаване на населението	задържане на пленниците	разширяване на границите
	завземане на пасбищата	грабежи	облагане на населението с данък
		откупи	военни съюзи със съседите
Обществен строй	войска-народ	икономическо неравенство	феодална класа
	вождове	родова аристокрация	държавна система на данъците
	сборове, събрания на старейшините	крехки държавни обединения	армия
Култура	черти на различни култури	начало на формиране на обща култура	синкретична
	съвършено въоръжение	общи етнографски черти	развитие на изкуствата
			писменост
Археологически източници	разпръснати единични гробове	некрополи	селища, градове
	разнообрядност	номадски лагери	светилища, храмове
	икономическа еднородност	светилища	развитие на занаяти (особ. грънчарство)
		икономически различни погребения	устойчив ред от признаци

ри, епиграфски паметници, фолклор и др.) в книгата се проследяват общите черти на различни етнически групи (хуни, авари, българи, хазари, печенеги и др.). Авторката възприема предложените от С. И. Вайнштейн две разновидности на номадското стопанство сезонното номадство — полуномадска и полуотседналост. От своя страна тя подчертава, че на първата разновидност отговаря т. нар. *куренен* начин на стопанисване, в основата на който стои кръвнородственият колектив, докато за втората е характерно *аилното* стопанство, което се изгражда вече върху първична социална диференциация (с. 37—38). Въпреки че през този стадий на развитие народността все още не се е формирала, започнало е изграждането на единна обща култура, единен мироглед (религия), единен език (с. 40). Всичко това получава своя завършек през третия стадий, когато се създават народностите, появяват се единни религии (световните), образуват се антагонистични класи, възниква държавата, развиват се изкуствата и писмеността и т. н. Авторката отделя голямо внимание на образуването и характерните черти на степните държавни обединения (хаганати) и сочи общите закономерности в основата им: икономическа — земеделско-скотовъдна база, социална — класово разделение, смесване и асимилиране на етносите, политическа — създаване на силен държавен апарат и войска, духовна — единна идеология и религия (с. 122—123).

Много интересни в тази част на изследването са приложените схеми за всеки един от стадиите, които подчертават стадиалните признаци и връзката между тях. Може би това, което липсва, е една обща схема, каквато си позволяваме да приложим (табл. I) и която чрез обобщаване и съпоставяне на установените от авторката общи черти ще даде възможност за по-нагледно проследяване на историческото развитие през отделните стадии.

Четвъртата глава на книгата се явява като обобщение на казаното дотук. В нея са проследени съдбите на степните държави и обединения и са посочени причините за тяхното краткотрайно съществуване: външнополитически (нашествия), вътрешнополитически (междуособици), климатични изменения, своеобразни „демографски взривове". Авторката потвърждава още веднаж важния извод, направен от нея в началото на книгата: „В степите през V—VII в. се извършват безкрайни премествания и придвижвания. Ордите, постепенно преминаващи под натиска на обстоятелствата (икономическа необходимост, географски условия) към втория стадий на номадство, отново се връщат към първия стадий и отново започват живот, пълен с опасности, войни, нашествия, насочени в основата си към търсене и завоюване на нови земи и пасбища" (с. 28). Като нагледен пример за това са посочени българите, които по времето на Велика България се намират вече във втория стадий на номадство, но след разгрома им от хазарите се връщат към първия.

В разглежданата книга на Плетньова историята и културата на прабългарския етнос справедливо заемат централно място и това се определя от важната роля, която играят в Източна Европа през втората половина на I хилядолетие на н. е. Отбелязвайки, че тяхното обществено-икономическо развитие не излиза извън рамките на посочените общи закономерности, тя сочи и спецификата на това развитие, довело до създаването на българската държава на Балканския полуостров. В нейните верни и обосновани изводи обаче има един пасаж, който буди недоумение: „Аспаруховите българи — отбелязва тя — не донесли със себе си нито културни традиции, нито стопански навици за създаване на своя оригинална култура. Това бил просто добре урегулиран военен механизъм, възглавяван от силен и талантлив хан" (с. 50). Като оставим настрана преувеличаването на ролята на субективния фактор в историческото развитие, това твърдение влиза в разрез не само с принципните постановки на самата авторка, но и с културно-историческите паметници в българските земи, открити при археологически разкопки и характерни за първите два века от съществуването на дунавската държава след 681 г. А те говорят за висока материална и духовна култура на прабългарите до асимилирането им от славяните, която е наследила по-ранни културни традиции и частично се е включила в новата, славянска в своята същност култура. В тази насока не бива да се забравя високата оценка, която преди близо век виднияят руски учен Н. П. Кондаков даде на прабългарската култура, и писа по този повод, че „номадът по условията на своя бит се явява в древността естествен посредник при обмена на културни произведения на отдалечени един от друг културни центрове. . .", и по-нататък: „Битът на номадите в известна епоха е вървял преди бита на земеделците при усвояването на културните форми. . ."

В заключение трябва да подчертаем, че книгата на С. А. Плетньова е истинско научно събитие и съществен принос в областта на средновековната история и археология. В нея са дадени основните отправни точки за изучаването на най-ранните етапи от развитието на номадските общности, предложени са добре обмислени социално-етнокултурни модели на сложните взаимоотношения вътре в тях и между тях, а доколкото това се отнася пряко до една от етническите съставки на българския народ — прабългарите,— тя заслужава специално внимание от страна на българската наука.

ДИМИТЪР ОВЧАРОВ

СТ. ВАКЛИНОВ, СТ. СТАНИЛОВ. КЛАДЕНЦИ. РАННОСРЕДНОВЕКОВНО БЪЛГАРСКО СЕЛИЩЕ. Варна, Георги Бакалов, 1981. 86 с., 68 обр.

Пълното и всестранно изследване на ранносредновековната селищна система в нашите земи е основна задача на българските археолози-медиевисти. Затова всеки нов труд, основаващ се на археологически факти и интерпретиращ историята и материалната култура на неизвестни или слабо известни в науката селища, е принос към общото проучване на поселищния живот в средновековна България. В това отношение монографичното изследване на Ст. Ваклинов и Ст. Станилов не прави изключение.

Трудът е плод на няколкогодишни системни археологически теренни проучвания на старобъл-

гарското укрепено селище при с. Кладенци, Толбухински окръг, ръководени от един от авторите — изтъкнатия български учен проф. Ст. Ваклинов. Селището не е разкопано изцяло, но получените от разкопките резултати са достатъчни, за да се добие ясна картина за неговото устройство, стратиграфия и хронология, както и за етническата принадлежност и обществено-икономическия живот на населението, което го е обитавало.

В структурно отношение трудът е изграден правилно и логично. Разделен е на две големи части с подзаглавия във всяка от тях. В първата е разгледана историята на проучванията и местоположението на селището, дадена е изчерпателна стратиграфска характеристика, анализирани са укреплението, жилищата, отоплителните съоръжения и стопанските ями.

Укреплението, състоящо се от землен вал и ров, е било отбелязано и документирано още в началото на века от К. Шкорпил. Наблюденията му са отчасти коригирани и доуточнени от авторите в резултат на направените проучвания. Ст. Ваклинов и Ст. Станилов правилно изтъкват, че по своя характер и устройство укреплението при с. Кладенци принадлежи към ранния тип землени укрепления в нашите земи, възникнали в първите десетилетия след образуването на българската държава.

Значително място в труда е отделено на пълното и обективно описание на разчистените останки от полуземлянки и слабо вкопани в терена жилища. Ще си позволим да изкажем някои критични бележки върху отделни заключения на авторите. Нелогично е твърдението, че двете отоплителни съоръжения в жилище VII са изградени и използвани едновременно. Според нас това е практически невъзможно при положение, че едното (каменното) е разположено непосредствено пред другото, което е вкопано в западната стена на жилището. Не можем да се съгласим и с определянето на двете ями с диам. 0,50—0,75 м и дълб. 0,50 м като дупки от подпори за покрива на жилище XXII.

Добросъвестно и с вещина са описани и интерпретирани отделните типове отоплителни съоръжения и стопанските ями, открити в значително количество извън очертанията на жилищата — явление, несрещано в другите български ранносредновековни селища.

В заключителните страници на първата част са изложени изводите за относителната хронология на селището, неговата планировка и устройство. Авторите установяват два етапа на живота. С първия се свързват изграждането и функционирането на вала и рова и слабо вкопаните в терена жилища, разположени във вътрешността на укреплението. През втория етап защитният вал не е използван и върху него са вкопани полуземлянки. Към същия етап принадлежат и полуземлянките, открити във вътрешността на укрепителното съоръжение.

Особено важни са констатациите на авторите за планировката на селището. Те установяват, че жилищата са разположени на групи („гнезда“) около незастроено централно пространство — площад. Според тях отделните „гнезда“ са обитавани от човешки колективи, свързани в семейственородствени отношения. Това е изключително интересен извод за общественото устройство на селището.

Във втората част на монографията са разгледани движимите паметници (керамика, изделия от метал, кост и стъкло), открити в селището.

С основание най-голямо внимание е отделено на керамиката — основния датиращ и етнически определящ материал. Тя е анализирана подробно и изчерпателно. При класифицирането са взети пред вид както украсата и техниката на изтъкване, така и функционалните и формалните признаци. Вероятно фактът, че глинените съдове са открити почти изцяло във фрагментарно състояние, е затруднил авторите да изградят по-ясна и стройна типология на керамиката от разкопките на селището.

Останалият материал (оръдията на труда, предметите на бита, накитите и др.), макар и незначителен в количествено отношение, дава достатъчно данни на авторите за съществени изводи за поминъка, занаятите и бита на населението от ранносредновековното селище при Кладенци.

В заключителната част на монографията са обобщени изводите, направени на базата на анализираните с вещина археологически находки. Използвайки комплексен метод на изследване на отделните елементи на материалната култура на обитателите на селището, авторите правят съществени изводи за хронологията и етническата принадлежност на селището при Кладенци. Те определят, както споменахме, два етапа в живота на селището. Първият обхваща периода от края на VII — началото на VIII в. до IX в., а вторият — от IX до XI в. Убедително е твърдението, че животът в селището прекъсва във връзка с нашествията на печенегите в Североизточна България в първата половина на XI в.

Видът на земленото укрепление, слабо вкопаните в терена жилища и някои други характерни елементи на материалната култура дават основание на авторите да определят, че укрепеното селище при Кладенци е създадено и населявано от прабългарско население.

Важни са и наблюденията за поминъка на жителите на селището. То е имало подчертан земеделски характер, като в първия етап на живот по-голямо значение е имало животновъдството. Населението е практикувало и редица занаяти — железообработване, обработка на кост и дърво, грънчарство. Но едва ли според нас може да се говори за стъклопроизводство. Изделията от стъкло са по-скоро внасяни от други, по-големи вероятно градски центрове.

Трудът на Ст. Ваклинов и Ст. Станилов е богато илюстриран със снимки, ясни и точни планове и рисунки. Може само да се съжалява, че недобрият печат се е отразил на качеството им. Снимките са неясни, а това затруднява пълноценното възприемане и осмисляне на материала.

Направените по-горе критични бележки не омаловажават научната стойност и значение на труда на Ст. Ваклинов и Ст. Станилов. Той има безспорен приносен характер и ще заеме достойно място сред все още немногобройните изследвания на историята на поселищния живот в ранносредновековна България.

ИРИНА ЩЕРЕВА

А. Н. МОСКАЛЕНКО. СЛАВЯНЕ НА ДОНУ (БОРШЕВСКАЯ КУЛЬТУРА). Воронеж, 1981. 160 с.

Сред редицата трудове върху материалната и духовната култура на източните славяни през IX—X в., обнародвани през последните години, едно от най-ценните изследвания е монографията на А. Н. Москаленко „Славяне на Дону (Боршевская культура)". Ерудирана специалистка по славянска археология и дългогодишна преподавателка в университета във Воронеж, А. Н. Москаленко е ръководила от 1948 г. в продължение на близо 20 години разкопки в басейна на Горен и Среден Дон, като е събрала, обработила и систематизирала огромен фактически материал. През 1965 г. излезе студията ѝ „Городище Титчиха", в която са обобщени резултатите от проучването на едно от най-големите укрепени селища на донските славяни през IX—X в. Настоящата монография е завършек на многогодишните ѝ занимания и синтез на постигнатото от близо четвъртвековната ѝ плодотворна теренна и научноизследователска работа. Тежката болест и преждевременната смърт на авторката не са ѝ дали възможност да направи последна редакция, преди да бъде предаден трудът за печат. За окончателната подготовка на ръкописа и обнародването му са помогнали нейните колеги и ученици и преди всичко А. З. Винников.

Книгата започва с обширен историографски обзор, в който са проследени постиженията на руската и съветската археологическа наука в изследванията на материалната и духовната култура на древноруското население в областта на р. Дон. Започнали в края на XIX в., тези изследвания навлизат, както отбелязва авторката, в качествено нов етап след победата на Великата октомврийска революция и по-специално след организирането на първата голяма съветска археологическа експедиция под ръководството на П. П. Ефименко. Понататък са разгледани подробно проведените през следващите години разкопки, при които са разкрити и изследвани голям брой славянски селища в Донската област и са намерени многобройни веществени паметници за бита и културата на тамошното население. Най-много материал, както личи от направения преглед, е открит при проучването на градището Титчиха, където е разкопана площ от 7188 кв м. Общо до 1968 г., когато е проведена последната археологическа експедиция, ръководена от А. Н. Москаленко, са изследвани 28 градища, 39 неукрепени селища и 7 комплекса с погребални могили.

На основата на събраните и обработени данни авторката пристъпва в глава II на своя труд към системно изложение на характера и развитието на материалната култура на славянското население, живяло приблизително до края на I хилядолетие на н. е. в областта на Горен и Среден Дон. Найнапред са разгледани селищата като цялостни комплекси и им е направен подробен анализ с оглед на тяхното класифициране в отделни типове. Проучванията сочат, че както при останалите източнославянски племена, така и при славянските племена, живели в областта на р. Дон, е имало в основни линии два вида селища — укрепени и неукрепени.

Характерен белег на укрепителната система, както личи главно от проучването на градището Титчиха, е, че наред с рововете са били издигани землени валове със специални дървени конструкции. Това е, трябва да отбележим, типичен славянски обичай, който можем да констатираме и в укрепителните системи от периода на българското средновековие.

Жилищата също следват славянската традиция. Основен тип жилище, както личи от направените наблюдения, е еднокамерната полуземлянка с печка или с огнище, достатъчна да задоволи със своите размери нуждите на индивидуалните семейства. Добре обосновано е твърдението на авторката, че всеки дом е представлявал самостоятелна стопанска единица и че жилищата на отделните родствени семейства са изграждани в териториална близост, образувайки комплекс за целия род.

Откритият разнообразен материал — селскостостопански сечива, ями със зърнени храни, кости от домашни животни и пр. — води до заключението, че главен поминък на донските славяни през разглеждания период са били земеделието и животновъдството. Познати са били и доста занаяти, но все още не е имало стандартизация на производството, което говори за сравнително ранен стадий в развитието на този стопански отрасъл.

До важни изводи достига А. Н. Москаленко при проучването на погребалните обичаи. Преобладаването на трупоизгарянето свидетелствува, че до края на X в. сред местното славянско население е господствувала езическата религия. Налице са при това, както сочи авторката, някои неславянски черти, които се проявяват при погребалният обряд и които говорят за външни влияния.

Един от най-съществените въпроси, засегнати в монографията на А. Н. Москаленко, е до каква степен материалната и духовната култура на славянските племена от басейна на Дон се е развивала изолирано и до каква степен местното славянско население е поддържало връзки с околни или по-далечни племена и народи. Наличието на голям брой монети от различен произход води авторката до обоснования извод, че донските славяни са поддържали връзка с Хазарския хаганат, със страните от Близкия Изток и с някои страни на Средна Азия. Това се потвърждава и от многото внесени предмети, открити при разкопките на отделните селища. Установява се също така, както показват главно някои видове керамика и различни амулети, че донските славяни са поддържали тесни връзки и с прабългарско-аланското население, носител и разпространител на добре познатата от това време салтово-маяцка култура.

В заключителните страници на труда А. Н. Москаленко отбелязва, че материалната и духовната култура на донските славяни, както показват резултатите от досегашните проучвания, не може да се отъждестви нито само с културата на вятичите, нито с тази на северяните и на радимичите, т. е. на трите главни славянски племена, обитавали през разглеждания период басейна на Дон. Тя е сложен комплекс от елементи и белези, разкриващи отделните култури на съответните племена, всяко от които е имало своя специфика. Както проличава от анализа на веществените паметници и от характера на селищата, а също и от данните, извлечени от монетните находки, славяните са се заселили в областта на р. Дон не по-рано от IX в., като донесли със себе си т. нар. боршевска култура. Притокът на славянско население в тази област продължил през целия X в., когато били създадени главните им селища — укрепени или неукрепени. Към

края на X столетие по все още неизяснени причини, може би в резултат на натиска на печенегите, донските славяни започват да напускат заетите от тях земи и се оттеглят в други области. Предположението, че след това са заели земите по средното течение на р. Ока, се нуждае, както счита А. Н. Москаленко, от по-солиден доказателствен материал, който засега все още не е налице (с. 148).

Общото впечатление от монографията на А. В. Москаленко е, че представлява едно от най-сериозните изследвания в областта на славянската археология, обнародвано в СССР през последните години. В резултат на грижливо събрани, систематизирани и анализирани веществени паметници авторката е успяла да направи съществени изводи за характера и развитието на бита, социалните отношения, на религиозните представи, на демографските процеси и на политическата съдба на една от най-големите групи източнославянски племена, заселили се към края на IX в. в областта на Горен и Среден Дон и обитавали там в продължение на около столетие и половина. Пред нас е труд на отлично подготвен, ентусиазиран и упорит в заниманията си научен работник, типичен представител на съветската археологическа школа. Трябва да отбележим, че този труд е оценен по достойнство в излязлата неотдавна обобщаваща книга на В. В. Седов „Восточные славяне в VI—XIII вв." (М., 1982). Наред с редица изследвания на по-стари и по-млади съветски археолози в книгата на В. В. Седов са намерили заслужено място и признание и изследванията на А. Н. Москаленко върху бита и културата на донските славяни — тема, на която тя е посветила многогодишната си творческа дейност в областта на археологията.

ДИМИТЪР АНГЕЛОВ

Преглед

XIII международен конгрес по римска керамика в Мюнхен

От 12 до 14 септември 1982 г. се състоя XIII международен конгрес по римска керамика в Мюнхен (ФРГ). България беше представена на конгреса от ст. н.с Александра Димитрова-Милчева от Археологическия институт и музей, Веселина Начева, зав. керамичното ателие, и Гергана Кабакчиева, проучвател.

Основната тема на конгреса беше „Тера сигилата на север от Алпите". Предишните конгреси, които се проведоха във Франция, имаха за тема тера сигилата от Галия, където се намират прочутите керамични работилници в Ла Грофезанк, Лезу и Банасак. Сега вниманието бе пренесено върху керамичните работилници на територията на Германия — Райнцаберн и Вестендорф, които след средата на II в. имат доминиращо положение в керамичното производство и напълно изтласкват галската керамика от международния пазар.

Конгресите се свикват периодично на две години и обединяват усилията на учените от Европа, Африка и Америка в изследването на римската керамика — най-масовия материал от археологическите разкопки. На XIII юбилеен конгрес, посветен на 25-годишнината от създаването на Rei cretariae Romanae fautores (международна организация за изучаване на римската керамика) със седалище Базел—Мюнхен, присъствуваха около 100 учени. От България редовен член на тази асоциация е Ал. Милчева, какъвто бе до смъртта си (1982) и н. с. Богдан Султов от Окръжния исторически музей, Велико Търново. Заседанията се проведоха в сградата на Музея за протоистория и ранна история. Всички доклади през първия ден бяха изнесени на общо пленарно заседание. Те, както и докладите от следващите дни, третираха проблеми на методологията на проучванията, нови открития, производителни центрове и разпространение на керамиката, керамиката като важно средство за икономически и културни връзки между отделните провинции на Римската империя. Отделни доклади бяха посветени на технологията на керамичното производство.

М. Шиндлер (Австрия) представи своите нови изследвания върху група „С" тера сигилата от Магдаленсберг, като изтъкна специфичните особености в цвета и фактурата на глината, на декоративните мотиви. Тя убедително доказа, че е съществувало неизвестно досега ателие за тера сигилата със специфичен стил и техника. З. Шнурбайн (ФРГ) в доклада си „Халтерн и Лион" разгледа проблема за стиловите особености в продукцията на двата големи керамични центъра и хронологията на тяхното производство. М. Гехтер (ФРГ) се спря върху дейността на неизвестна досега фабрика за тера сигилата на Legio I Minervia в Бон, чиято продукция е сигнирана с името Сестиус. В резултат на последните проучвания в Ауерберг Г. Улберт (ФРГ) прецизира датата на Сариус-продукцията и на самия военен лагер между 14 и 40 г.

На следобедното заседание на 13 септември бяха изнесени докладите „Новооткрити сигилатни манифактури в района на Аусбург" от В. Сис (ФРГ) и „Сигилатна продукция в Петовио" от И. Курк, И. Гулич, И. Тусек (СФРЮ). Големият размах на проучванията и новите открития в Испания намериха отражение в доклада на А. Мискириц (Испания), който предложи нова типология на т.нар. сигилата хиспаника. С подчертан интерес и много оживени разисквания бе посрещнат докладът на Д. Габлер (Унгария) „Вестерндорфска сигилата в Панония". Големият керамичен център във Вестерндорф, който започва своето производство в средата на II в., е снабдявал с глинени съдове повече от сто години населението на военните лагери по дунавския лимес и на селищата във вътрешността на Панония. След Германия Панония е най-големият консуматор на вестерндорфска керамика, като най-голям дял от импорта се пада на Аквинкум. През последните години изследването на керамиката от този голям център отбеляза рязък подем чрез трудовете на Х. Й. Келнер, Б. Рутковски и М. Стантберг. От своя страна, Д. Габлер установи нови, неизвестни мотиви, използувани в керамичните работилници на Вестерндорф и Пфафенхофен.

Докладите, изнесени на 14 септември, бяха разпределени в две секции. В секция А вниманието бе съсредоточено върху балканските провинции. Н. Гудя (СРР) чрез таблици и диаграми показа проникването и разпространението на импортната керамика в Дакия. Той посочи влиянието на западната сигилата върху развитието на местната художествена керамика. К. Балута (СРР) изнесе доклад за проникването и разпространението на райнцаберн-ска и вестерндорфска керамика в Горна Дакия. Г. Попилиан (СРР) докладва новооткрити теракоти в Ромула с култови изображения — застъпени са Юпитер, Дионис, Марс, Венера и др. К. Преда (СРР) направи обща характеристика на римската керамика от Долна Мизия на територията на Румъния. Докладите на румънските учени показаха състоянието на проучванията и значителния

напредък в изучаването на римската керамика.

В доклада си „Сигилата от Райнцаберн и Вестерндорф по десния бряг на Долен Дунав в България" А. Димитрова-Милчева се спря на находките от Рациария, Ескус и Нове. Тя посочи, че ранните майстори от Райнцаберн са представени с изделията на Цериалис I, II, III, Белсус, Регинус II, Фирмус I и II. Сигнираната с марката на Мелаусус паничка от Нове сочи крайната източна граница, до която е достигнала продукцията на този добре известен грънчар. С първата половина на III в. се свързват сигилатите от кръга на Хелениус, Комициалис и Атилус, които по това време работят във Вестерндорф. Авторката установява, че доминиращо положение на пазара в Долна Мизия имат изделията на Комициалис. Г. Кабакчиева направи типологическа характеристика на римската керамика, намерена на юг от Балкана. Тя посочи, че в създаването на местната керамика се използуват форми и типове, заимствувани както от западните, така и от източните керамични центрове. Докладите на българските археолози тематически допълниха казаното от румънските докладчици и предоставиха нови данни за проникването на тера сигилата и развитието на местното керамично производство на юг от Дунав в Тракия и Мизия. По този начин за пръв път цялостно бе представено както проникването и разпространението на вносна тера сигилата, така и развитието на местното керамично производство в Тракия, Мизия и Дакия през I—III в. Изнесените данни показаха, че поради голямото развитие на грънчарството и високото качество на местната керамика вносът на тера сигилата няма съществено значение в търговията на тези провинции, но е една от проявите на римското културно проникване. В докладите на К. Преда и Г. Попилиан беше посочено, че някои форми и типове керамика в Дакия и Добруджа се създават под влияние на керамичните ателиета, разположени на територията на Никополис ад Иструм, или са импортирани от там.

Г. Колник (ЧССР) докладва за сигилатата от няколко богати германски погребения, намерени в Чехословакия. Съдовете имат кантаросовидна форма и гроздовидна релефна украса. Покрити са със зелена глеч. Въз основа на комплекса от находки те се датират в I в.

В секция Б Т. Томашевич-Бук (Швейцария) говори за керамичната продукция в Аугуста Раурика (Аугст). Тя показа новооткритите керамични работилници и пещи заедно с намерената в тях продукция. С добре аргументирани археологически и нумизматични данни тя прецизира датировката на някои форми съдове. М. Грюневалд (ФРГ) се спря на появата и предназначението на стомните с човешко лице от музея във Вормс.

Втората част от заседанието в тази секция бе определена за доклади върху различни технологии и материали, използувани при направата на римската керамика. Б. Херман (Франция) направи съобщение за промяната на железните окиси и произтичащата от това промяна в цвета на съдовете при изпичането. Докладът беше подкрепен с много таблици и схеми, които отразяват проблема и във физико-химичен аспект. В. Начева докладва своите изследвания за технологията на червения фирнис върху римската керамика от центровете в Бутово, Павликени и Хотница. Направените физико-химически анализи и многобройни проби доказват използуването на местни червени глини от района на работилниците. К. Бемон (Франция) изнесе доклад за техниката при направата на римски лампи, намерени в Южна Франция. С диапозитиви беше показан процесът на изработването им в калъпи. Втората част на доклада засягаше проблема за украсата на лампите, развитието на отделните мотиви и тяхната зависимост от формата на лампата М. Демарол (Франция) разгледа използуването на темата за Херакъл върху тера сигилата от Източна Галия. Бяха показани релефи, снети от метални съдове и използувани при направата на калъпи за релефни глинени съдове, лампи, теракоти и др. Е. Етлингер (Швейцария), Х. Комфорт (САЩ) и Х. Й. Келнер (ФРГ) не изнесоха доклади, но направиха изказвания по редица доклади и съобщения.

На XIII международен конгрес по римска керамика бяха изнесени общо 26 доклада и съобщения. Този сравнително неголям брой доклади даде възможност за широко обсъждане и дискусии по засегнатите теми от общ или по-конкретен характер. Присъствието на най-добрите специалисти в тази област от Европа и Америка, изключително колегиалният и научно издържан тон, безупречната организация от страна на домакините допринесоха за много високото ниво на конгреса. Безспорно най-голям дял за това има организационният комитет под председателството на проф. д-р Келнер със секретар д-р Т. Томашевич-Бук.

За участниците в конгреса в залите на музея беше организирана великолепна изложба „Римската тера сигилата — световно богатство, отразено в луксозните си съдове". Издържана във всяко отношение, изложбата достави рядката възможност да се види луксозната керамика от най-големите керамични ателиета на Римската империя от периода I—IV в.

Беше организирана и еднодневна екскурзия до важни археологически обекти в Ауербург — Камбодунум—Кемптен—Фюсен.

На заключителното пленарно заседание докладите на българските участници получиха всеобща положителна оценка. Беше почетена паметта на неотдавна починалия български археолог н. с. Богдан Султов и подчертани неговите големи заслуги за проучването на римската керамика в България.

Взето бе решение следващият, XIV международен конгрес по римска керамика да се състои през 1984 г. в Англия. Общо беше желанието на всички участници XV международен конгрес през 1986 г. да се проведе в България. То произтича от обстоятелството, че през последните десет години в България бяха направени големи открития в тази област, които представляват оправдан интерес за всички специалисти.

АЛ. ДИМИТРОВА-МИЛЧЕВА

Десет години разкопки в Кабиле

От 14 до 17 септември 1982 г. по случай десетгодишните системни разкопки на античното селище Кабиле по инициатива на ДО „Пластични изкуства, културно наследство и библиотечно дело" при Комитета за култура, Археологическия институт и музей и Института по тракология на БАН, СУ „Климент Охридски" и Окръжния народен съвет, Ямбол, бе проведен научен симпозиум на тема „Поселищен живот в Тракия". В него взеха участие много специалисти от страната и гости от СССР, ГДР и Италия.

Симпозиумът бе открит от проф. В. Велков, главен ръководител на разкопките в Кабиле и зам. председател на организационния комитет. В поздравително слово секретарят на ОК на БКП Иван Бъчваров изтъкна голямото значение на системните разкопки в Кабиле и отношението на местната общественост към тях и пожела на участниците в симпозиума приятна и ползотворна работа. От името на Дирекция „Музеи" на Комитета за култура приветствие поднесе Иван Кисьов.

На последвалото сутрешно заседание докладите бяха посветени на проблемите на Кабиле и неговата територия. Проф. В. Велков в обстоен доклад запозна участниците в симпозиума с най-новите постижения и резултати от разкопките. Той представи в стегнат вид най-важните приноси в изясняването на историята на града като резултат от десетгодишната работа на терена. Едновременно с това той аргументирано и задълбочено изложи и проблемите, които тези открития поставят, и се опита въз основа на досега получените материали и предимно на епиграфските данни да очертае различните периоди на съществуване и развитието на административния и културния живот на селището — един от най-важните центрове на Одриското царство, по-късно включен в провинция Тракия (главно като военен лагер-седалище на помощни войски според редица данни от последните проучвания, пострадал неколкократно от варварските нашествия и възстановяван), просъществувал до края на VI в., за да се възроди за живот в ранното средновековие вече като незначително селище.

Д. Гергова и Ил. Илиев докладваха резултатите от теренните проучвания на поселищния живот от праисторическата, бронзовата и ранножелязната епоха в района на Кабиле. От доклада стана ясно, че поради удобните условия за живот тук може да се очертае много гъста и значителна поселищна система още от най-ранна епоха. Тя представлява важна част от цялостната поселищна система на Тракия. Проучванията тук са в своя начален етап и в бъдеще може да се очакват интересни резултати.

Г. Кошеленко от СССР сподели с участниците в симпозиума наблюденията си върху развитието на културата на Северното Черноморие и явно забележимите тракийски елементи в нея. Той изтъкна няколко аспекта на тракийско влияние в религиозния живот на района, които той смята проникнали там заедно с римското присъствие, пренесени от войници от тракийски произход, участвуващи в римската войска.

П. Делев проследи поселищната система в земите на днешна Югоизточна България и нейното развитие през ранножелязната епоха на базата на откритите на територията погребални съоръжения и некрополи и се опита да изясни някои аспекти на нейната топография.

К. Влахов предложи ново тълкуване на името Кабиле в резултат на най-новите си проучвания в областта на тракийската топонимия. Обяснението на Кабиле като „място, където са били затваряни говеда," той смята за най-естествено за най-ранния период от съществуването на селището, като се има пред вид скотовъдният характер на ранната тракийска култура.

В. Найденова разгледа въпроса за религиозния живот на Кабиле през предримската и римската епоха. Въз основа на все още оскъдните и не съвсем сигурни данни тя се опита да даде макар и хипотетична приемлива картина на развитието на този живот. В своето изложение тя правилно изтъкна ясно изразените връзки с Мала Азия, особено що се отнася до религиозния живот на този район на Тракия.

М. Домарадски характеризира тракийската крепостна система и крепостни съоръжения от IV—II в. пр. н. е. Той направи опит не само да разграничи основните особености на крепостното строителство на траките в този период, но и да предложи по-сигурна и предпазливо съобразена с всички явления в това строителство основа, по която да се датират и определят тракийските крепости. Изказаните от него съображения за по-голяма предпазливост в определянето и датирането на тези крепости единствено по начина на градеж бяха посрещнати с одобрение от участниците в симпозиума.

Резултатите от последните проучвания в района на Бургас, и по-специално на селищата от елинистическата епоха, бяха изложени в доклада на П. Балабанов. На базата на тези проучвания той се опита да очертае по-системна картина на развитието на икономиката на тракийското общество през втората половина на I хилядолетие пр. н. е.

Л. Гетов докладва резултатите от разкопките на елинистическия некропол на юг от Кабиле. Той систематизира основните особености в погребалния обичай, застъпен в некропола, и се опита да направи някои обобщения за населението на Кабиле от началото на III до края на II в. пр. н. е.

В серия от доклади, основани на нумизматични материали, бяха изяснени различни черти от живота на Кабиле и на някои други големи градски центрове в Тракия. Като даде ново, по-правилно датиране на монетите на Антиох II, открити в Кабиле и Аполония, Й. Юрукова разгледа нашироко политическата обстановка в Югоизточна Тракия около средата на III в. пр. н. е. Тя констатира силно влияние и активно участие на Антиох II в политическия живот на този район на Тракия.

Д. Драганов се спря на монетите и монетната циркулация в Кабиле през V—III в. пр. н. е. Той разграничи три основни периода в монетосеченето на града, отразяващи три различни политически момента в неговата история: началното монетосечене, което бележи изключително богата циркулация, монетосеченето на тракийския цар Спарток и перио-

да на съществуване на Келтското царство, когато търговските връзки на града са вече значително ограничени.

А. Стефанова проследи търговските връзки на Аполония Понтика през V—IV в. пр. н. е. и установи ориентация на търговията на големите центрове като Енос и Аполония (тясно свързани чрез пътя по долините на Тунджа и Места) към Мала Азия.

Б. Божкова се опита да идентифицира някои от изображенията по монетите на Сердика със съществували там паметници. Но някои, изказани в този смисъл мнения в нашата научна литература звучат доста неубедително, като се вземе пред вид общото развитие на културата и религиозния живот на града.

Заседанията на следващия ден бяха посветени на въпросите на епохата на римското владичество и развитието на римския и късноантичния град в Тракия. Д. Николов разгледа организацията на градовете в римска Тракия. Той се опита да обоснове вече изказвана своя теза, почиваща по-скоро на логически изводи, не съвсем покриващи се с археологическите и писмените данни, което я прави доста хипотетична и за момента.

На базата на поставената от Д. Николов теза, че едрата поземлена собственост е основна форма на земевладение, която намира потвърждение именно в надгробните могили и концентрацията на богати гробни находки, Н. Танчева-Василева разгледа могилните некрополи в района, стремейки се да определи поселищния живот и вилните комплекси, свързани с тези некрополи. Като взима пред вид богатите материали на тези некрополи, тя констатира наличие на занаятчийство около евентуално съществувалите вили и различава два вида вилни комплекси — аграрни и занаятчийски.

В. Велков направи подробен преглед на открития през последните години на организирани разкопки епиграфски материал, който дава всички основания в Кабиле да бъде локализиран военен лагер на помощни войски от началото на II до края на III в. Разглеждайки Кабиле като един от основните военни лагери на провинция Тракия, той прави принос за изясняването ва военното дело на провинцията.

Резултатите от разкопките на друг военен лагер в провинцията—Германия (при с. Сапарева баня, Кюстендилски окръг), който в късната античност прераства в ранновизантийски град, представи в своя доклад Т. Иванов. Крепостната стена на Германия е изградена през II в. по всички правила на римското военно строителство. Т. Иванов изтъкна Германия като един от най-важните стратегически центрове на провинцията.

В. Герасимова-Томова направи сполучлив опит да разчете оловните търговски пломби, пазени в Окръжния исторически музей, Ямбол, и чрез правдоподобните им тълкувания успя да набележи ясна картина на оживените връзки на града с черноморските колонии, с вътрешността на Тракия, както и с Египет и Гърция още от края на IV в. пр. н. е.

Арх. Д. Съсълов, отговарящ за реставрацията и консервацията на античния Кабиле, изложи подробно принципите и практиката на реставрация на югозападната крепостна порта. Въпреки някои не съвсем правилни датировки, които не са съобразени с резултатите от археологическите разкопки, реставрацията на портата се очертава като правилна и съобразена с нейните архитектурни особености и предназначение.

Резултатите от разкопките на баня от епохата на римското владичество, открита през последните години в Кабиле, докладва Г. Лазов.

Зл. Гочева разгледа въпроса за града в провинция Тракия и неговия културен и религиозен живот, който поради положението на Тракия на независима провинция и участието на местното население в административното и културното управление запазва много свои местни черти, особено що се отнася до религията. В развитието си през късната античност градовете на Тракия показват подем и разцвет както в изкуството, свързано с новата християнска религия, така и в общокултурен аспект.

Н. Митева се спря на някои тенденции в поселищното развитие на Тракия през II—V в. Тя констатира топографски континюитет на селищата от епохата на римското владичество с тези от предримската, развили се в тракийска етнокултурна среда. През късната античност се наблюдава изместване на селищните центрове към естествено защитени места. От прегледа на археологическите материали тя отбелязва реставрационен период в цялостното развитие на тракийските провинции до 60-те години на IV в. През V—VI в. се наблюдава интензивна дейност за строеж на крепости и укрепени пунктове, които имат за цел защита от варварските нашествия.

Богатата програма на изнесените доклади и разнообразната проблематика, поставена в тях, предизвика и оживени разисквания, които продължиха както при посещението на археологическия обект за запознаване с разнообразните постижения от десетгодишната работа, така и по време на екскурзията до Палеокастро и с. Хлябово, където е запазен един от най-големите долмени в Сакар планина. Оживените разисквания върху изнесените доклади, както и интересът на българските специалисти към всички поставени проблеми показват голямата полза и необходимост от този вид вътрешни симпозиуми по определена по-тясна проблематика, предоставящи възможност специалистите в областта свободно да обсъдят всички възникнали въпроси и да сверят своите виждания с резултатите от работата на колегите си на други обекти. Симпозиумът в Ямбол беше сполучлив опит в това отношение и да се надяваме, че няма да остане изолирано явление в научния ни живот.

ЗЛ. ГОЧЕВА

VIII международен конгрес по гръцка и римска епиграфика

От 3 до 9 октомври 1982 г. в Атина се състоя VIII международен конгрес по гръцка и римска епиграфика. Към този конгрес бе проявен голям интерес и в него участвуваха около 550 учени и придружаващи ги лица от 33 страни. Изнесени бяха към 220 доклада и научни съобщения. Поради големия брой на участниците освен в четирите пленарни заседания работата протече в 5 едновременно заседаващи секции, където бяха разисквани различни въпроси по четирите основни теми, приети от Международния комитет по епиграфика. Съобразно с мястото на провеждането на конгреса преобладаваха докладите по проблемите на гръцката епиграфика.

Първата тема бе „Епиграфиката и мястото на Атина в гръцкия свят". Разгледани бяха въпроси за стойността на епиграфските извори за разкриване на социалните отношения в архаичното атическо общество, за демократическите институции в Атина и тяхното разпространение, за атическия театър в елинистическия свят, както и различни гръцки надписи във връзка с тяхното тълкуване като извори по юридически, административни, икономически и културни проблеми на Атина и на елинския свят.

Втората тема бе „Епиграфиката и развитието на града от IV в. пр. н. е. до III в. на н. е." Тук се разискваха въпроси за развитието на институциите в елинистическите градове, за начина на себепредставянето на елинистическия град чрез надписите, за мястото на гръцкия град в системата на Римската империя (чрез примери от Понт и Витиния), за ролята на градската аристокрация в икономическата активност на гръцките градове в източните римски провинции. Засегнати бяха различни въпроси за градски институции, култове, социални отношения в градовете, за отделни градове и райони в светлината на систематизирани епиграфски паметници, както и въпроси на ономастиката и прозопографията.

Третата тема „Епиграфиката и проблемите на религията и културите в западните римски провинции" бе свързана главно с проблемите на латинската епиграфика: за религиозните вярвания на народните маси в западните римски провинции, за значението и възможностите, които предлагат епиграфските извори за изучаването на ориенталските култове; разгледани бяха въпроси за религия и култове в отделни градове, провинции. Тук намериха място и много въпроси, несвързани пряко с религията, но отнасящи се до латинската епиграфика изобщо — административни въпроси, изследването на отделни институции в римските провинции, проблемите на кариерите, на прозопографията, на отделни въпроси по историята и организацията на отделните провинции, по тълкуването на конкретни надписи.

Четвъртата тема разглеждаше епиграфиката и северните гръцки области с оглед значението на гръцките епиграфски паметници за проучване историята на Тесалия, древна Македония. Тук бяха включени и проблеми на древнотракийските земи. Засегнати бяха въпроси около хронологията на архонтите от о. Тасос; направен бе много интересен коментар на един документ — т. нар. писмо на Александър Велики по проблемите на град Филипи и неговата територия; разгледани бяха конкретни надписи, отнасящи се до отделни градове, области, храмове в посочените области; за датата на създаването на Егнатиевия път; за значението на отделни регионални сбирки — методика на изработване, тяхното съдържание (за Филипи, за градовете в Египет, за надписите на древна Македония и др.).

От България участвуваха осем научни работници от Археологическия институт и Института по тракология на БАН, от катедрите по класическа филология, история на българските земи в древността, стара и средновековна история. Те изнесоха доклади, свързани с втората, третата и четвъртата тема. Проф. Г. Михаилов разгледа постиженията на българската епиграфика в годините между двата конгреса; проф. В. Велков докладва новооткрит надпис от Сливен, чрез който се установява съществуването през II—III в. на неизвестно тържище Туида; проф. Т. Иванов докладва надписите от новооткритото край Сандански светилище на тракийския конник с епитет Саленски; ст. н. с. М. Чичикова — интересни графити на тракийското население върху глинени съдове от Севтополис; доц. М. Тачева-Хитова — надпис, илюстриращ административната организация на римска Тракия (за филите в Тракия); н. с. Зл. Гочева разгледа етническата принадлежност на населението в днешна Северна България и Добруджа в светлината на данните на вотивните надписи на Тракийския конник; преп. Кр. Банев докладва новооткрити надписи от Дионисопол (Балчик), които предлагат нови данни за историческата география на елинистическа Добруджа и за взаимоотношенията между полисите и съседното тракийско население.

По време на конгреса се състоя редовното заседание на Международната асоциация по гръцка и римска епиграфика, в която българските антиковеди участвуват активно. За председател бе преизбран българският учен проф. д-р Георги Михаилов. По предложение на българската делегация бе решено следващият, IX конгрес да се проведе през 1987 г. в НРБългария.

В. ВЕЛКОВ

Проф. Казимйеж Майевски (1903—1981)

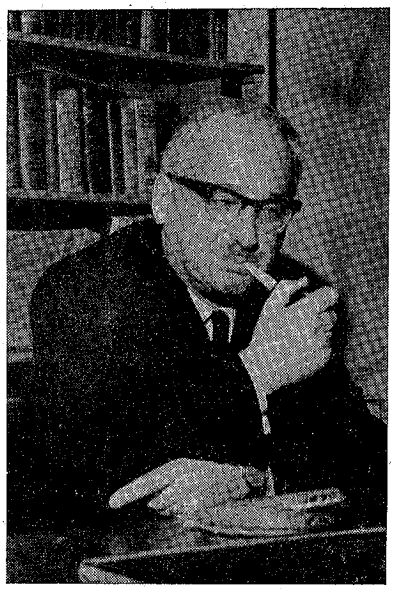

На 27 юли 1981 г. във Варшава почина проф. Казимйеж Майевски, академик при Полската академия на науките. Като археолог и историк на античната култура той продължи до края на живота си своята активна научна и преподавателска дейност. Той остави недовършени трудове и голям брой ученици от отличната си археологическа школа (от тях 8 са самостоятелни научни работници).

Проф. Майевски е роден в гр. Бжежани, където завършва и класическа гимназия. През 1922 г. постъпва във Философския факултет на Университета „Ян Казимйеж" в Лвов. По време на подготовката си като студент по история той се интересува от класическата археология. През 1927 г. става асистент в Катедрата по класически археология, ръководена от проф. Едмунд Буланда. Тогава той проявява интерес към проблемите на античния свят и главно към културата на Гърция през бронзовата епоха. На тези въпроси е посветена и докторската му дисертация (1929 г.). Той е автор на първата монография върху културата на егейския свят (1933 г.). Неговата хабилитационна работа „Фигуралната пластика на Цикладите. Произход и развитие" (Лвов, 1935) разглежда изкуството през III хилядолетие пр. н. е.

През 30-те години проф. Майевски посещава СССР. Резултат от интереса му към научните проблеми и характера на изследванията на античния свят в СССР са няколко статии на тази тема. По време на научните си пътувания и изследвания в чуждестранни университети той създава много приятелски връзки, между тях и с проф. Д. П. Димитров, сега починал.

Като професор по археология К. Майевски поема ръководството на Катедрата по антична история непосредствено преди избухването на Втората световна война. По време на тежките години на окупацията работи в Археологическия музей в Лвов. През пролетта на 1945 г. той остава на работа във Вроцлав. В разрушения от военните действия град започва енергична организаторска дейност в група, създадена от Министерството на образованието, след това по нареждане на Министерството на културата и изкуството той отговаря за музейните сбирки и паметниците в Долна Силезия. Учебната 1945—1946 г. започва като ръководител на Катедрата по антична история във Вроцлавския университет. Той развива оживена и широка преподавателска, научна и организаторска дейност. Заедно с това е основател и главен редактор на годишника Archeologia, от който досега са излезли 29 тома, добре приети както в страната, така и в чужбина.

Трудно е да се изредят всички области от дейността на проф. Майевски, длъжностите, които е заемал, или научните дружества, в които е участвувал. По негова инициатива бе създаден Институтът за история на материалната култура при Полската академия на науките, чийто член бе от самото му възникване. След идването си във Варшава проф. Майевски полага грижи за организацията на института и става негов пръв директор. По-късно той завежда Катедрата по средиземноморска археология при Варшавския университет и Секцията по антична археология при Института за история на материалната култура.

През 1960 г. съгласно договор, подписан между БАН и ректора на Варшавския университет, проф. Майевски оглави археологическата експедиция от този университет, която започна съвместни разкопки на римския град Нове на брега на Дунав. Тук отново се среща с проф. Д. П. Димитров, ръководител на експедицията на Археологическия институт при БАН в Нове. Това сътрудничество даде много важни резултати. Интересите на проф. Майевски към римската култура в българските земи намериха израз в книгата му „Римската култура в България" (на пол. ез.) (1969), както и в много статии за археологическите проучвания по лимеса. Проф. Майевски изискваше след всеки сезон на разкопки в Нове да се представя отчет за извършените археологически изследвания. Награждаването му с орден „Кирил и Методий" I ст. през 1970 г. беше израз на уважение към неговите научни търсения. Той въведе своите ученици в кръга от проблеми на римската археология в България и допринесе много за задълбочаването на приятелството между учените от нашите две страни.

През последните години от живота си той работеше и върху някои проблеми на тракийското изкуство. В неговите научни трудове могат да се набележат няколко основни направления на изследванията, които представляват нови приноси в съответните области: 1. История на материалната култура на гръцкия и римски свят. Краен израз на дейността му в тази област е тритомният колективен труд, озаглавен „Материална култура на антична Гърция" (на пол. ез.) (1975—1978), излязъл под негова редакция; 2. Егейска култура; 3. Връзки на населението от днешните полски земи с Римската империя в т. ч. и Дунавските провинции.

Професорът беше прекрасен преподавател, той възпитаваше младежта в дух на хуманизъм, създавайки атмосфера, която вдъхновяваше въображението и творческото начало у студентите.

Тежка загуба понесе не само полската култура. Напусна ни признатият познавач на гръко-римското минало, заслужилият учен, който допринесе за развитието на изследванията върху материалната култура на античния свят, прекрасният организатор на научния живот и незабравимият учител.

Л. ПРЕС

Николай Джамбазов (1919—1982)

На 11 декември 1982 г. след тежко боледуване почина старши научният сътрудник в Секцията по праистория на АИМ при БАН Николай Стефанов Джамбазов.

Н. Джамбазов е роден в Павликени на 14 септември 1919 г., където завършва средното си образование. Още от ученическа възраст проявява интерес към древното минало. През 1947 г. завършва естествени науки във Физико-математическия фактутет на Софийския държавен университет. В продължение на няколко години работи като гимназиален учител в родния си град, в Угърчин и в Гоце Делчев. През 1949 г. Николай Джамбазов постъпва като асистент в Археологическия музей, София, от 1950 г. е научен сътрудник, а от 1975 г. до пенсионирането си през 1979 г. — старши научен сътрудник. В продължение на тридесет години той се посвещава всеотдайно на изследването на материалната култура през палеолита в нашата страстрана. Дълги години е единственият специалист по палеолит у нас. Благодарение на неговата дейност бяха открити и проучени над тридесет палеолитни находища, като Деветашката пещера (1950—1952), пещерата Пещ (1951—1953), Ловешките пещери (1952—1956), пещерата Моровица (1955), пещерите Самуилица I и II (1955—1960), Очилата (1959—1960), Парника (1959—1960), Орлова чука (1961), пещерата Бачо Киро (1971—1976) и др. Един от неговите най-значителни приноси в праисторията е проучването на Муселиевското палеолитно находище (1976), където е открита уникална работилница за производство на листовидни кремъчни върхове от периода на средния палеолит.

Резултатите от неговите проучвания, публикувани на български и чужди езици и представяни на авторитетни международни форуми, се следяха с интерес у нас и в чужбина.

Значителен принос в праисторическата ни наука представляват публикациите му, свързани с изследванията на Деветашката пещера и пещерата Самуилица II. Н. Джамбазов разработи редица проблеми, свързани с хронологията и типологията на палеолитните кремъчни ансамбли у нас, и определи тяхното място в праисторическите изследвания на Балканите и Югоизточна Европа. Със своето научно дело той създаде солидна основа за по-нататъшното развитие на палеолитните проучвания у нас и завеща примера си на ревностен изследвач на най-ранните етапи от историята на човешкото общество на своите колеги и ученици.

Н. Джамбазов беше не само теренен и кабинетен изследвач, но и добър популяризатор на праисторията, автор на многобройни статии в научно-популярни списания и всекидневния печат. Със своята изследователска дейност той допринесе много за обогатяване на палеолитните сбирки в София и в редица музеи на страната. Беше член на редакционната колегия на сп. „Археология“ от основаването му до 1971 г.

Ст. н. с. Н. Джамбазов беше всепризнат и утвърден специалист в областта на палеолита. Неговата смърт е голяма загуба за българската археология. Дейността му е един от примерите за плодотворен професионален живот, който оставя трайна следа не само в паметта на колегите му, но и в по-широките кръгове на нашата научна общественост.

По-важни публикации:

1. Пещерата Пещ до Старо село, Врачанско. — ИАИ, XXI, 1957, с. 1—40.

2. Първите обитатели на нашата страна. — Археологически открития в България. С., 1957, с. 7—29.

3. Нови данни за палеолита в България. — Сборник в чест на академик Д. Дечев. С., 1958, с. 349—364.

4. Пещерите в България. С., 1958. 132 с.

5. Разкопки в пещерата Самуилица II. — Археология, I, 1959, 1—2, с. 47—53.

6. Разкопки в пещерата Моровица през 1955. — ИАИ, XXII, 1959, с. 15—28.

7. Деветашката пещера. С., 1960 (в съавторство с В. Миков). 199 с.

8. Към въпроса за проучването на палеолитната култура в района на Побитите камъни (Дикилиташ). — ИАИ, XXIII, 1960, с. 269—295 (в съавторство с А. Маргос).

9. Ново палеолитно находище по долината на р. Вит. — Археология, II, 1960, 1, с. 36—42.

10. Пещерата Парника при с. Бежаново, Ловешко. — Археология, II, 1960, 4, с. 54—58.

11. Палеолитно находище при с. Осенец, Разградско. — Сборник К. Шкорпил. С., 1961, с. 399—405.

12. Разкопки на палеолитното находище при Белослав, Варненско. — Археология, IV, 1962, 3, с. 53—60.

13. Ловешките пещери.—ИАИ, XXVI, 1963, с. 195—242.

14. Проучването на палеолитната и мезолитната култура в България. — Археология, VI, 1964, 3, с. 67—76.

15. Новые данные о стратиграфии палеолита в Болгарии. — Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной и Центральной Европы. Москва, 1965, с. 50—57.

16. Раннопалеолитни находки при гр. Свищов. — Археология, IX, 1967, 1, с. 60—71.

17. Палеолитната култура в България. — История и география, 1968, 11—12, с. 3—10.

18. Палеолитно находище при с. Муселиево, Плевенски окръг. — Археология, X, 1968, 2, с. 54—64.

19. Раннопалеолитни находки край гр. Никопол. — Археология, XI, 1969, 2. с. 55—67.

20. Палеолитни находки в пещерата Пешкето при с. Лиляче, Врачански окръг. — Археология, XII, 1970, 1, с. 58—66.

21. Начало на късния палеолит в България. — Археология, XIII, 1971, 4, с. 1—17.

22. Палеолитната култура в България. — Археология, XVII, 1975, 4, с. 1—13.

23. La Grotte Samouilitsa II.— In: Cultures préhistoriques en Bulgarie. S., 1981 (=ИАИ, XXXVI), p. 5—62.

ИВ. ГАЦОВ, СВ. СИРАКОВА

Книгопис

Общи съчинения

Аладжов, Д. Хасково в древността. С., 1979. 60 с. с ил.

България в света от древността до наши дни. Материали от II конгр. на Бълг. истор. д-во, окт. 1976. Т. 2. С., Наука и изкуство, 1979.

Rez.: Veska Nikolova. — Bulg. histor. rev., 1980, N 4, 101—103.

Восточная Европа в древности и средневековье. Сб. статей. Отв. ред. Л. В. Черепнин. М., Наука, 1978.

Rez.: Elena Kojčeva. — Etud. balk., 1980. N 4, 126—128.

Вълев, Петър и Атанас Каменаров. Полярният метод при архитектурно-археологическото заснимане в едри мащаби. — В: Интердисциплинарни изследвания Т. VII—VIII. С., 1981, 111—122.

Географски речник на България. С., Наука и изкуство, 1980. 563 с.

Авт.: Н. Мичев, Цв. Михайлов, Ив. Вапцаров и Св. Кираджиев.

На различни места дават сведения за антични и средновековни селища и манастири.

Домарадски, М. и др. Теренни обхождания в долината на Средна Струма. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 83—84.

Енциклопедия „България". Т. 2. Г—З. С., БАН, 1981. 768 с. с ил. табл.

Сведения за археологически обекти и паметници, за видни учени-археолози.

Исперих [С предг. от Петър Петров]. С., 1980. 207 с., 8 л. ил. портр. (Библ. Роден край).

Проследена е историята на града от първото му заселване до съвременността.

Ковачева, Теодора. Необнародвани археологически старини от Плевенско. — Изв. музеите Северозап. България, 5, 1981,55—69.

Кожухаров, Георги. Сводът в античността и средните векове. Метод за установяване статическото равновесие. С., БАН, 1974. 150 с.

Рец.: Кирил Георгиев и Тошо Тодоров. — МПК, 1981, № 2, 54—55.

Лисицов, Стефан. Старопланинската крепост Тос кале и древните пътища в нейния район. — Год. Нац. политехн. музей, 10, 1980, 23—36.

През късната античност и средновековието.

Миланов, Милан. Археологически обекти и находки в Чипровския край. — Изв. музеите Северозап. България, 5, 1981, 37—54.

Порожанов, К. Подводни археологически експедиции по Черноморието. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф. гр. Преслав, С., 1981, с. 85

От III—I хилядолетие пр. н. е.

Стлоукал Милан. Историческая антропология в Чехословакии. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 19—31.

Hawkes, Jacquetta. Atlas culturel de la préhistoire et de l'antiquité. Paris, Elsevier, (1978). 256 p. ill.

Die illustrierte Weltgeschichte der Archäologie. Hrsg. Leone Fasani. München, Südwest, (1979). 692 p. ill. k.

Сведения за България на много места в книгата.

Zacharieva, Ekaterina Ivanova. DendrochronologischeUntersuchungen der Sampsonievеr Sobor (Kirche) (Dendroskala 14.—20.Jh.)— In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 495—501.

Праистория

Ангелова, Илка. Разкопки на селищна могила Търговище, Търговищки окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади през XXVI Нац. конф. гр. Преслав. С., 1981, 18—19.

Василев, Васил. Втора находка от зубър (Bison Bonasus L.) в България, с принос към въпроса за остеологичните различия между зубъра и говедото. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 89—98.

Василев, Васил. Енеолитната домашна овца от Овчарово. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 65—76.

Гацов, Ив., С. Иванова, С. Сиракова и Н. Сираков. Теренни обхождания и сондажни проучвания във Варненски и Силистренски окръзи. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 4—5.

Георгиев, Г. и В. Николов. Разкопки на неолитното селище Кременик край гр. Сапарева баня, Кюстендилски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 9—12.

Георгиев, Г. и К. Кънчев. Разкопки на неолитното селище край с. Чавдар, Софийски окръг.— В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 6—9.

Гергов, В. Археологически разкопки на праисторидеското селище в м. „Редутите" при с. Телиш, Плевенски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 29—30.

Златков, Йордан. Неолитна керамична купа. — София, 1981, № 6, с. 21.

От неолитно селище в кв. „Гео Милев". Намира се в Музея за история на София.

Иванов, Ив. Археологически разкопки на Варненския халколитен некропол. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 25—26.

Иванов, Т. Г. Археологически проучвания на селищната могила и некропол при с. Радинград, Разградски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 21—23.

Иванова, С., Н. Сираков, Ив. Гацов, Д. Райчев и Г. Райчев. Теренни обхождания и сондажни проучвания в района на хижа „Орфей", с. Борино, Смолянски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 3—4.

Илчева, В. Археологически разкопки на праисторическо селище в м. „Водопада" край с. Хотница, Великотърновски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и докла-

ди пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 30—31.

Катинчаров, Р. и А. Йоцова. Разкопки на селище от късната бронзова епоха до с. Балей, Видински окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 36—39.

Катинчаров, Р., М. Кънчев и Т. Кънчева. Разкопки на селищната могила в гр. Нова Загора. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав, С., 1981, 34—36.

Катинчаров, Р. и В. Мацанова. Разкопки на селищната могила при с. Юнаците. Пазарджишки окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 32—34.

Кънчев, К. Издирване на работилници за кремъчни оръдия на труда. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф. гр. Преслав. С., 1981, 5—6.

Кънчев, Кънчо и Богдан Николов. Оръдията на труда и стопанският живот в селищата от стария и средния неолит при с. Градешница и с. Тлачене, Врачанско. — Изв. музеите Северозап. България, 5, 1981, 9—36.

Кънчев, М. и Т. Кънчева. Разкопки на праисторическото селище от късния неолит, западно от Нова Загора. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 15—16.

Кънчев, М. и Т. Кънчева. Разкопки на селищната могила до с. Съдиево, Сливенски окръг.— В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 23—25.

Начев, Иван, Генадий Ковнурко и Кънчо Кънчев. Кремъчните скали в България и тяхната експлоатация. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 41—58.

Николов, Васил. Богинята Майка-Земя и племенният вожд-жрец. Към проблема за генезиса на ранноземеделската култова и обредна система през неолита и енеолита в българските земи. — Атеист. трибуна, 1980, № 6, 45—50.

Николов, Васил. Строителството с абсиден план в българските земи: ретроспективен анализ. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 99—110.

Панайотов, Ив. Разкопки на могилен некропол от бронзовата епоха при с. Плачидол, Толбухински окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 31.

Перничева, Л. и И. Кулов. Разкопки на праисторическото селище край с. Българчево, Благоевградски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав, С., 1981, 15—16.

Перничева. Л. Сондажни проучвания на праисторическото селище край с. Соларово, Благоевградски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 27—29.

Сираков, Н., С. Иванова, С. Сиракова и Ив. Гацов. Разкопки на Муселиевското палеолитно находище. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 1—2.

Скакун, Наталия. Експерименты в экспедиции „Добруджа — 79". — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 59—64.

Скакун, Наталия. Что такое трасология в археологии. — В: Интердисциплинарни изследвания Т. VII—VIII. С., 1981, 33—40.

Метод за проучване оръдията на труда от камък, рог и кост през неолита и енеолита.

Станев, П. Разкопки на неолитното селище до с. Самоводене, Великотърновски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 13—14.

Тодорова, Х. Археологически разкопки на големия остров край с. Дуранкулак, Толбухински окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 39—40.

Тодорова, Х., Т. Димов и Ив. Вайсов. Археологическо проучване на праисторическия некропол при с. Дуранкулак, Толбухински окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 17—18.

Тодорова, Х. X международен симпозиум по енеолита и бронзовата епоха в Европа. — Археология, 1980, № 4, 73—74.

Тодорова, Хенриета. Праисторическа България. С., 1979. 66 с.

Тончева, Горанка. Селище сред водата. — Природа и знание, 1981, № 2, 4—5.

Археологически находки при с. Езерово, Варненски окръг.

Чакалова, Елена и Елисавета Божилова. Растителни материали от селищната могила до град Ракитово. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 77—88.

Чохаджиев, М. Разкопки на праисторическото селище до с. Гълъбник, Пернишки окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф. гр. Преслав. С., 1981, 12—13.

Чохаджиев, М. Разкопки на праисторическото селище в кв. „Ленин" на гр. Перник. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 26—27.

Чохаджиев, Ст. Разкопки на праисторическото селище в чашата на язовир „Дяково", Кюстендилски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 19—21.

Comşa, Eugen. Bibliografia paleoliticului şi mezoliticului de pe teritoriul României. Bucureşti, Muzeul de istorie al RSR, 1978. IX, 126 p.

Dagnan-Ginter, A. Abschlagswerkzeuge im Oberen Paläolithikum Polens vor dem Hintergrund Mitteleuropas. — Recherches archéol. Pol., 1978, 1979, p. 87—90.

Проведени проучвания в Полша, ГДР, СССР и България (пещерата Бачо Киро).

Delport, H. et F. Djindjian. Note à propos de l'outillage aurignacien de la couche II de Bacho Kiro. — Zesz. nauk. Uniw. Jagiellon. Prace archeol., 1979, 524, N 28, p. 101—103.

Dennell, Robin. Early farming in South Bulgaria from the VI to the III millenium B. C. Oxford, British Archaeol. Rep., 1978. 363 p. ill., maps, (BAR Internat. Suppl. Ser., 45).

Dušek, M. Die Thraker im Karpatenbecken. Amsterdam, 1978. Rez.: Wilhelm Angeli. — Mitteil. d. Anthropol. Gesellschaft in

Wien, 110, 1980, p. 113; B. N. — Archeol, rozhledy, 1982, N 1, p. 92.

Gatsov, I. Die archäologischen Kulturen der Endphase des Pleistozäns und des frühen Holozäns der westlischen Zone des Schwarzen Meeres und ihre Bedeutung für das Herausbilden der Silexindustrien das Neolithikums. — Recherches archéol., Pol., 1978, 1979, p. 83—86.

Разглежда и Северното черноморско крайбрежие на България.

Haesaerts, P., Sirakova, S. Le paléolithique moyen à pointes foliacées de Mousselievo (Bulgarie). — Zesz. nauk. Uniw. Jagiellon. Prace archeol., 1979, 524, N 28, 35—63.

Hänsel, Bernhard. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau I—II. Bonn, Rudolf Habelt, 1976. (Beiträge z, Ur-und frühgeschichtl. Archäologie d. Mittelmeer-Kulturraumes, Bd. 16, 17).

Рец.: Растко Васић. — Старинар, 30, 1980, 138—139.

Ionescu-Rusu, Valeria Edith. Notă asupra probe de semințe carbonizate din așezarea Raskopanița, R. P. Bulgaria.— Cercetări archeol., 3. 1979, 461—462.

Ivanova, S. Cultural Differentiation in the Middle Paleolithic on the Balkan Peninsula. — Zesz. nauk. Univ. Jagiellon. Prace archeol., 1979, 524, N 28, 13—33.

Kalicz, Nandor. A IX nemzetközi zimpozion a Duna-vidék eneolitikumarol es korai bronzkorarol Nove-Vozokany-ban 1979-ben. — Archaeologiai ertesitö, 1980, N 1, 119—120.

IX международен симпозиум за енеолита и епохата на ранния бронз по Подунавието в Ново-Возокани през 1979 г.

Kozlowski, J. K. Le Bachokirien, la plus ancienne industrie du Paléolithique supérieur en Europe (Quelques remarques à propos de la position stratigraphique et taxonomique des outillages de la couche II de la grotte Bacho Kiro). — Zesz. nauk, Uniw. Jagiellon, Prace archeol., 1979, 524, N 28, 77—79.

Krzak, Zygmunt. Geneza i chronologia kultury ceramiki sznurowej w Europie. Wroclaw etc., Wyd. PAN, 1980.

Разглежда културните връзки между Югоизточна Европа, Анатолия и Егейските култури.

Necrasov, Olga. L'anthropologie de l'aire thrace. — In: Actes du IIe congrès internat. de thracologie, Bucarest 1976. T. 3. Bucureşti, 1980, 423—443.

Обхваща периода от неолита до ранножелязната епоха.

Petrescu-Dimbovita, M. Die Sicheln in Rumänien, mit Corpus der jüng-und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. München, G. H. Beck'sche Verlag, 1978. IX, 189 p.+300 pl. (Prähistor. Bronzefunde, Abt. XVIII. Bd. 1).

Rez.: A. Laszlo. — Anuarul Inst. de istorie și arheol. „A. D. Xenopol", 17, 1980, 703—708.

Podzuweit, Christian. Trojanische Gefässformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten. Ein Beitrag zur vergleichenden Stratigraphie. Mainz, Philipp von Zabern, 1978. 249 p. 57 pl. (Heidelb. AW. Internat. Interakad. Kommission für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans. Monographien, Bd. 1).

В отделна глава разглежда находки от българските земи.

Praistoria jugoslovenskih zemalja. Vol. 1—3. Sarajevo, 1979.

От палеолита до енеолита. Дава сведения за българските земи на много места във всички томове.

Sirakov, N. Analytical Study on Blanks from the Cave Samuilitsa II (An Example of Application of Attribute Correlation Method). — Zesz. nauk. Uniw. Jagiellon. Prace archeol., 1979, 524, N 28, 65—76.

Vasič, Rastko. The Chronology of the Early Iron Age in the Socialist Republic of Serbia. Oxford, British Archaeol. Rep., 1977. 151 p. ill. (BAR Suppl. Series, 31).

Античност

Авдусин, Д. А. Панагюрищенский клад.— Филателия СССР, 1968, № 6, 32—33.

Александров, Г. Разкопки на крепостта Монтана (Михайловград). — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 65—66.

Античная балканистика: Этногенез народов Балкан и Сев. Причерноморья. Лингвистика, история, археология. Предвар. материалы, тез. докл. (Ред. колл.: С. Б. Бернштейн и др.). М., И-т славяноведения и балканистики АН СССР, 1980, 76 с.

Белова, Маргарита. Култът на тракийския конник в предримската епоха от Одесос. — Аспир. сб. Великотърн. унив. „Кирил и Методий", 2, 1974, 345—360.

Белова, Маргарита. Религиозни вярвания в Бизоне в предримската епоха. — Аспир. сб. Великотърн. унив. „Кирил и Методий", 2, 1974, 361—366.

Беранова, Магдалена. Сельское хозяйство в I тысячелетии и в первой половине 2 тысячелетия нашей эры. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 43—49.

Разглежда се и селското стопанство в българските земи.

Бешевлиев, Веселин. Из старата история на Варненско. — Изв. Нар. музей — Варна, 15, 1980, 121—125.

Бунтът на Виталиан в края на управлението на Анастасий (491—518).

Ботушарова, Л. и Е. Кесякова. Разкопки до площад „Цар Шишман" в Пловдив. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 54—55.

Бояджиев, Димитър. Некоторые аспекты деления двусоставных фракийских личных имен. — Thracia, 5, 1980, 93—96.

Буюклиев, Христо Иванов. Нападателното въоръжение в древна Тракия. (Края на XII в. пр. н. е. — 45 г. от н. е.) Автореферат на дис. . . „канд. на истор. науки". С., 1981. 26 с.

Василев, Васил Панайотов. Технология на предпазното бронзово въоръжение от Тракия (V—III в. пр. н. е.). Автореферат на дис. . . „канд. на истор. науки". С., 1981. 21 с.

Василчин, Иван. Бронзова пластика от Толбухински окръг. — Изв. Нар. музей — Варна, 15, 1980, 115—119.

Велков, В., Л. Гетов, М. Домарадски, Д. Гергова-Домарадска, Г. Лазов, Н. Танчева-Василева, Сл. Чолаков, Ив. Кръстев и Д. Съсълов. Разкопки в Кабиле. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 50—53.

Велков, В. III международен конгрес по тракология. — Археология, 1980, № 4, 74—76.

Венедиков, Ив. и Г. Лазов. Разкопки в м. „Спасовица" при гр. Белово. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 82—83.

Късноантична крепост.

Георгиев, Петко и Пети Доневски. Римски бронзови статуетки от Дуросторум. — Изв. Нар. музей— Варна, 15, 1980, 119—121.

Гинев, Г. Разкопки на могила № 3 при с. Кралево, Търговищки окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 44.

Гочева, Златозара. Антропоморфные изображения богов у фракийцев. — ВДИ, 1981, № 2, 155—161.

Гюзелев, В. Военното изкуство на прабългарите (IV—VII век). — В: Тринадесет века в мир и бран. Т. 1. С., 1978, 26—34.

Делев, П. Разкопки на надгробна могила в м. „Тулпан" при с. Заберново, Малкотърновско. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 43—44.

Джонова, Д. и В. Миланов. Разкопки на късноантичната крепост „Калето" в Берковица. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 73.

Джонова, Д. и М. Радева. Разкопки на късноантичната крепост „Хърсул град" при с. Кипилово, Сливенски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 73—74.

Дзевановски, Анджей. Олимпия. Албум. С., Бълг. художник, 1980. 30 с. с ил. 80 с. л. ил.

Димитрова-Милчева, Александра. Антични геми и камеи от Нац. археол. музей в София. [Каталог]. С., Септември, 1980. 188 с. с ил.

Димитрова-Милчева, Александра, М. Ваклинова и Г. Кузманов. Разкопки по Никополис ад Нестум. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 63—64.

Замаровски, Войтех. Седемте чудеса на света. Прев. от словаш. Радка Малинова. С., Наука и изкуство, 1981. 264 с. с ил.

Иванов, Теофил. Абритус. Римски кастел и ранновизантийски град в Долна Мизия. I. Топография и укрепителна система на Абритус. С., 1980. 253 с.

Рец.: Димитър Овчаров. — Археология, 1980, № 4, 71—72.

Иванов, Т., Л. Русева-Слокоска и Л. Стайкова. Разкопки в Германия (дн. Сапарева баня). — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 58—59.

Иванов, Т., М. Цочев и Н. Недялков. Разкопки в Никополис ад Иструм. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 59—61.

Иванов, Т., А. Балканска, Т. Ковачева, Г. Кабакчиева и Хр. Попова. Разкопки в Улпия Ескус. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 57—58.

Йорданов Кирил. Getica: I. Държава и религия от средата на II хилядолетие до средата на VIв. пр. н. е. — Год. СУ. Истор. фак., 70, 1976, 1980, 55—82.

Каспарова, К. В. Роль югозападных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры. — СА, 1981, № 2, 57—79.

Намира аналогии в тракийски фибули от Севтополис и керамика от II в. пр. н. е.

Кесякова, Е. Разкопки на улица „Мали Богдан" в Пловдив. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 55—56.

Китов, Г., П. Теодосиев и П. Павлов. Надгробни могили в селищна система Ловеч. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 44—45.

Койчева, К. Разкопки на късноантична крепост на м. Градище, Габрово. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 77—79.

Кузманов, Г. Разкопки на късноантичния кастел Ятрус при с. Кривина, Русенски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 71—72.

Кънчев, М. и Б. Борисов. Разкопки на надгробната „Гонова" могила в землището на бившето с. Търговище, Сливенски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 67.

Кънчев, М. и Б. Борисов. Разкопки на надгробната „Мартева" могила до с. Караново, Сливенски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 68—69.

Лазаров, М., Г. Вилке и А. Кола. Подводни археологически проучвания при фар Шабла. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 85—86.

Лазаров, Михаил. Разпространението на хераклейските амфори и печати в Тракия. — Изв. Нар. музей — Варна, 15, 1980, 5—19.

Лаков, Лазар. Изобразяване на земите на Балканския полуостров на карта до създаването на българската държава. — Год. СУ. Геол.-геогр. фак., 71, 1980, № 2, 159—174, 1 л. к.

Любенова, В. Тракийска крепост в местността „Големия кръст", с. Боснек, Пернишки окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф. гр. Преслав. С., 1981, с. 46.

Маджаров, К., М. Маджаров и И. Йовчев. Разкопки в Диоклецианопол (Хисар). — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 75—77.

Маразов, Иван. Цивилизацията на дако-гетите през класическия период. — Изкуство, 1981, № 1, 39—45.

Машов, Сп. Крепост Августа при с. Хърлец, Врачански окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 64—65.

Милчев, Атанас. Поселищен живот в долината на Средна Струма през античността. — ИПр., 1981, № 1, 82—90.

Минчев, Александър. Антично стъкло (V—I в. пр. н. е.) във Варненския музей. — Изв. Нар. музей — Варна, 15, 1980, 111—115.

Митова-Джонова. Д. Разкопки на късноантичната крепост „Маркова механа" от Траянова врата — Ихтиманско. —В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 74—75.

Младенова, Я., Й. Атанасова и др. Разкопки в Рациария. — В: Археологически открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 61—62.

Найденова, В. Могилен некропол до гр. Троян. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав, С., 1981, 42—43.

Нинова, Е. Георгиева. Проблемът за влиянието на някои тракийски религиозни представи върху орфизма. — В: Науч. изсл. на преподавателите от ВТУ „Кирил и Методий". В. Търново, 1979, 3—17.

Пейков, Ат. Археологически разкопки на Небеттепе в Пловдив. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 41.

Подосилов, А. В. Овидий как источник по истории Западного Понта. — ВДИ, 1981, № 2, 174—194.

Роудз, Майкъл. Съвременни методи за проучване на антична керамика. — МПК, 1981, № 1, 45—49.

Русева-Слокоска, Л. и Л. Стайкова. Разкопки в Пауталия. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав, С., 1981, 49—50.

Седов, В. В. Славяне и балты в древности. (По данным археологии). — В: Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 1980, 14—21.

Седов, Валентин Васильевич. Славяне в римскую и ранневизантийскую эпохи. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 15—35.

По археологически данни. Разглежда славянската материална култура и в българските земи.

Станчева, М. Археологически проучвания на западната църква на Сердика (София). — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 56—57.

Станчева, М. и К. Шалганов. Спасителни разкопки на некропола около базиликата „Света София" в София. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 81—82.

Танчева-Василева, Н. Разкопки на раннохристиянска църква при с. Воден, Ямболски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 79—81.

Тачева-Хитова, Маргарита. Паметниците с посвещение на Хюпсистос от балканските римски провинции. — Год. СУ. Истор. фак., 70, 1976, 1980, 35—53.

Тодоров, Иван. Антиримски тенденции в тракийската държава при наследниците на Реметалк I.—ИПр, 1981, № 2, 97—102.

Тодоров, И. Войните на Рим на Балканите, тракийските племена и одриската династическа линия (212 г. пр. н. е. — 148 г. пр. н. е.) — В: Науч. изсл. на преподавателите от ВТУ „Кирил и Методий". В. Търново, 1979, 19—31.

Фол, Александър. Военното изкуство на траките. — В: Тринадесет века в мир и бран. Т. 1. С., 1978, 7—12.

Фол, Александър. Проучвания върху гръцките извори за древна Тракия. V. Генеалогисти и митографи от V—IV в. пр. н. е. — Год. СУ. Истор. фак., 70, 1976, 1980, 6—34.

Хубанчев, А. Аполония (днешният Созопол) в биографията на Анаксимандър. — Дух. култура, 1978, № 12, 16—20.

Цанева, М. и Т. Стоянов. Спасителни разкопки в Созопол, обект „Културен дом". — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 69—71.

Чичикова, М. и Кр. Стефанова. Разкопки на тракийския могилен некропол в м. „Деветте могили" край яз. „Георги Димитров", Казанлъшко. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 41—42.

Чичикова, М. и В. Найденова. Римски и ранновизантийски град Нове — източен сектор. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 47—48.

Янкович, Джордже. Позднеантичные фибулы VI—VII веков и славяне. — IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 171—181.

Чрез картографиране и хронологично определение на варваризирани византийски фибули проследява миграцията на славянското и византийското насение на Балканския полуостров включително и в българските земи.

Atanasova, Jordanka. La conduite d'eau de la ville de Ratiaria. — In: Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani. T. 1. Bologna, 1980, 83—92.

Bichir, Gheorghe. Patrunderea sarmaţilor la Dunarea de Mijloc şi de jos şi relaţiilelor cu getodacii. — Muzeul national, 3, 1976, 115—124.

Bouzek, Jan. Bulgaria and the Greek Dark Age incised ware. — Listy filol., 1979, N 1, 8—11.

Branga, N. Aspecte şi permanente traco-romane. Timişoara, Editura Facla, 1978. 140 p. 12 ill.

Rez.: Nicolae Gudea et Dorin Alicu. — Acta Musei Napocensis, 17, 1980, 878—886.

Čičikova, Maria. La Thrace à l'époque homérique et géométrique. — In: Proceedings of the Xth Internat. Congress of Class. Archaeology, 1978, 187—194, 4 p. ill.

Danov, Christo M. The ancient Greeks and the Black Sea. — Arheion Pontou, 35, 1979, 156—171.

Diesner, Hans-Joachim. The Great Migration (4th to 7th century.) Leipzig, Ed. Leipzig, 1978. 255 p. ill.

Разглежда миграцията на славяните и протобългарите.

Dimitrova-Milčeva, Aleksandra. Antike Gemmen und Kameen. Aus dem Archäologischen Nationalmuseum in Sofia. [Каталог]. Übertr. [от бълг.] von Iris Bredov. S., Septemvri, 1980. 180 p. ill.

Dolinescu-Ferche, Suzana. Les rapports des Slaves et des autochtones au Bas-Danube (VIe siècle de n.è.) à la lumière de l'archéologie et des sources écrites. — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 171—176.

Dostal, Borivoj. Zur Chronologie der slawischen Keramik. — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 191—200.

Типологически анализ и на дунавската керамика от VII—VIII в.

Fol, A. et I. Marazov. A la recherche des Thraces. Paris, 1978. 160 p. ill.

Fol, Alexandre. Thracia Pontica. — Wiadomosci archeol., 1979, N 1, 8—17.

Giorgetti, Dario. Colonia Ulpia Traiana Ratiaria: analecta geographica et historica. — In: Ratiariensia. Studi et Materiali Mesici et Danubiani. T. 1. Bologna, 1980, 13—34.

Glodario, Ioan et Eugen Iaroslavschi. Civilizatia fierului la Daci (Sec. II i. e. n. — I e. n.). Cluj-Napoca, Dacia, 1979. 188 p. ill.

Сведения за българските земи на много места в книгата.

Ionescu, A. I. Les plus archaïques représentations des êtres sur-

naturels dans les croyances populaires des Slaves. — Bulg. histor. rev., 1976, N 3, 38—51.

Irmscher, Johannes. Die Slawen und das Justinianische Reich. In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 157—169.

Привежда исторически сведения и археологически данни за набези на славяните на Балканския полуостров, респ. българските земи.

Ivanov, Teofil. Untersuchungen zur Topographie und zur Stadtanlage von Oescus in Untermoesien (Bulgarien). — In: Studien zu den Militärgenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internat. Limeskongress in der Germania Inferior. Köln, etc., 1977, 339—350. (Bonner Jahrbücher. Beih. 38).

Jordanov, Kiril. Structure sociale des Gètes. — Wiadomosci archeol., 1979, N 1, 18—23.

Juhász, P. Bulgária es a trákok. — Uj Aurora (Budapest), 1979, N 1, 53—68.

Klindt-Jensen, Ole. Verbindungen zwischen Ostskandinavien und dem Schwarzmeergebiet im 3. — 4. Jh. — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 437—439.

Според разпространението на общи фибулни типове в двата района.

Kolkowna, Stanislawa. Antike Werkzeuge zur Produktion metallener Juweliererzeugnisse aus der nördlichen und westlichen Schwarzmeerküste. — Archeologia, 29, 1978, 46—98.

Le Glay, Marcel. Nouvelles de l'A. I. E. G. L. . . Les Semaines Philippopolitaines (octobre 1980).— Epigraphica, 1980, N 42, p. 232.

Martelli, Fabio. Cultura ecclesiastica ratiariense e lotta politica nel IV secolo. — In: Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani. T. 1. Bologna, 1980, 65—82.

Martelli, Fabio. Linee del evoluzione sociale e politica di Ratiaria e dell'area Danubiana. — In: Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani. T. 1. Bologna, 1980, 35—64.

Mihailov, Georgi. Sitalcès et la Macédoine, Athènes et la Guerre du Péloponèse (Histoire et poésie). — In: Arhea Makedonia. 2. Thessaloniki, 1977, 237—250.

Milčev, A. Eine Festung am unterdonauländischen Limes bei Nova Černa (Bezirk Silistra). — In: Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internat. Limeskongress in der Germania Inferior. Köln etc., 1977, 351—357. (Bonner Jahrbücher. Beih. 38).

Naidenova, Varbinca. Mithraic Studies in Bulgaria. — In: Journal of Mithraic Studies. Vol. I. N 1. Cambridge etc., 1976, 99—101.

Namio, E. Chief motif of the main chamber of the Kazanluk tomb. — In: The Symposium of Bulgarian studies. Tokyo 1979. Tokyo, 1979, 77—83.

Ognenova-Marinova, Ljuba. Mesambria Pontica. — Wiadomosci archeol., 1979, N 1, 34—40.

Petö, Maria. A II. Antik Keramia-kongresszus Bulgariaban 1979-ben. — Archaeologiai ertesitö, 1980, N 1, p. 121.

II конгрес по антична керамика в България през 1979 г.

Petrescu-Dimboviţa, M., Al. Vulpe et Mihai Irimia. Al doilea simpozion internaţional de tracologie de la Roma. Organizat de Fundaţia Europeana Dragan. — Anuarul Inst. de istorie şi archeol. „A. D. Xenopol", 17, 1980, 873—877.

Preda, Constantin. Callatis. Necropola romano-bizantina. Bucureşti, Ed. Akad. RSR, 1980. 224 p. ill.

Публикува римски колониални монети от българските земи.

Russu, Ion I. Daco-getii in imperiul Roman. (In afara provinciei Dacia traiana). Bucureşti, Ed. Akad. RSR, 1980. 115 p.

Разглежда връзките с българските земи.

Seyfert, Wolfgang. Römische Geschichte. 3. bericht. Aufl. T. 1 — 2. Kaiserzeit. 329 p. 8 f. ill. +582 p. 8 f. ill.

Сведения за българските земи на много места в двата тома.

Soultov, Bogdan. Centres antiques de poteries en Mésie Inférieure. — In: XI congressus rei cretiariae romanae fautorum. Acta XIX—XX. S. 1., 1979, 103—110.

Suceveanu, Al. Adrian despre getodaci. — Mag. ist. (Bucureşti), 13, 1979, N 4, 14—17.

Губернаторът на Кападокия за земите около Долни Дунав в 138 г. на н. е.

Sulimirski, T. The Celts in eastern Europe. — In: To illustrate the monuments. Festschrift St. Piggot. Hrsg. J. V. S. Megav. Warszawa, 1976, 181—190.

Tončeva, Goranka. La culture et l'art des Thraces aux VIIe et VIe siècles av. n. è. — Wiadomosci archeol., 1979, N 1, 41—54.

Velkov, Velizar. Zur Deutung von Dio Cassius 51. 25. 4./ΜΑ ΙΔΟΥΣ/ΜΕΛΔΟΥΣ.— Езиковедски проучвания в чест на акад. **В. И.** Георгиев. С., 1980, 319—322.

Поправя текста в смисъл да се чете мелди, а не меди.

Venedikov, Ivan et T. Gerasimov. Thracian art treasures. 2. ed. S., 1979. 388 p. ill.

Venedikov, Ivan et T. Gerasimov. Tresori dell'arte Thracia. S., 1979. 398 p. ill.

Wachtel, Klaus. Das Kastell Iatrus und die spätantiken Limesbauten an der Unteren Donau. — In: Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internat. Limeskongress in der Germania Inferior. Köln etc., 1977, 405—409. (Bonner Jahrbücher. Beih. 38).

Wozniak, Z. Die Kelten und die Latènekultur auf den thrakischen Gebieten. — In: Papers of the II Pannonia Conference „The Celts in Central Europe", Szekesfehervar 1974. Szekesfehervar, 1975, 177—183, 2 Abb., 2 Taf. (Alba Regia, 14).

Средновековие

Аладжов, Д. Разкопки в м. „Градището" при гр. Марица. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 133—134.

Аладжов, Димчо. Ранносредновековни крепости на територията на Хасковски окръг. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 323—329.

Аладжов, Живко. Старобългарски мраморен релеф от Велики Преслав. — Археология, 1980, № 4, 36—44.

Алексиев, Йордан. За грамотността на населението в Търново. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 205—213.

Алексиев, Й. Разкопки на Царевец — сектор XXXIV. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 112—113.

Алексиев, Йордан. Средновековна църква и некропол при с. Хотница, Великотърновски окръг. — Археология, 1980, № 4, 44—56.

Алексиев, Йордан. Средневековое поселение близ с. Хотница, Великотырновского округа. — In: IIIe congrès internat. d'ar-

chéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 5—13.

Ангелов, Димитър С. Образуване на българската народност. 2-ро прераб. и доп. изд. С., Наука и изкуство, 1981. 432 с. с к.

Ангелов, Димитър. Основни моменти в развитието и облика на средновековната българска култура. — Археология, 1980, № 4, 13—26.

Ангелов, Димитър. Средновековният български град като църковен център. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 67—79.

Ангелов, Д. IV международен конгрес по славянска археология. — Археология, 1980, № 4, 77—79.

Ангелов, Петър. София в старобългарската книжнина (XI—XIV в.). — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 365—371.

Ангелова, Стефка. По въпроса за раннославянската култура на юг и на север от Дунава през VI—VII в. — Археология, 1980, № 4, 1—12.

Андреев, Йордан. Средновековният Овеч през XIII—XIV в.— В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. 1980, 267—284.

Антонова, В. Разкопки на Шуменската крепост. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 151—153.

Антонова, В. Средневековый город Шумен в XII—XIV вв. (по археологическим данным). — IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 15—29.

Антонова, Вера. Средновековният град Шумен. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 253—259.

Антонова, Вера. Старобългарското крепостно строителство в светлината на археологическите проучвания на аула на хан Омуртаг при гара Хан Крум (Чаталар). — В: Плиска — Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 104—108.

Анчева, Р. Разкопки на Царевец — сектор XXXI. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 109—110.

Аспарухов, Милко. Нови данни за корабоплаване по р. Дунав през средновековието. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 145—152.

Бакалова, Элка. Между „класицизмом и драматической экспрессией". Българското изобразително изкуство през XIII век.— Обзор, 1980, № 53, 75—78.

Бакалова Елка. Промени в художествения живот през XIV в. — В: Традиция и нови черти в българското изкуство. С., 1976, 33—40.

Балабанов, Тодор. Занаятчийски производства и съоръжения в Плиска през IX—X в. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 91—98.

Балабанов, Т. Разкопки западно от Тронната палата. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 88—89.

Баранов, И. А. Некоторые итоги изучения тюрко-болгарских памятников Крыма. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 57—71.

Бербенлиев, Пейо. Архитектурното наследство по българските земи до 1396 г. — Архитектура, 1981, № 1, 3—12.

Бешевлиев, Боян. Печатни карти, изобразяващи Черно море и западното му крайбрежие, от XV до XIX в. (сравнителен преглед). — Изв. Нар. музей — Варна, 15, 1980, 130—137.

Бешевлиев, Веселин. Първобългарите. Бит и култура. Ред. Велизар Велков. С., Наука и изкуство, 1981. 165 с. 56 с. л. ил.

Бобчева, Любка. Глинени котли от ранносредновековното селище при с. Топола, Толбухински окръг. — Изв. Нар. музей — Варна, 15, 1980, 126—130.

Бобчева, Любка. Икономическо развитие на Калиакра (по археологически данни). — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 299—304.

Бобчева, Любка. Прабългарско селище при с. Топола, Толбухински окръг. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 198—201.

Бобчева, Любка. Сохраненные древние славянские обычаи в жизни болгарского населения XIV века (по данным средневековного кладбища на мысе Калиакре). — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 65—71.

Божков, Атанас. Старите български столици в средновековната миниатюра. — Плиска, Мадара, Преслав, № 9, май 1981, с. 8.

Бонев, Стойчо. Разкопки във вътрешния град на Преслав. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 98—100.

Бояджиев, Стефан. По някои въпроси на градоустройството на Велики Преслав — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 131—135.

Бояджиев, Стефан. Портите на прабългарските крепостни стени. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 138—145.

Бучински, Димитър и Екатерина Михайлова. Средновековна дървена брава „Търънда" („Турънда"). — Изв. Нац. политехн. музей, 10, 1980, 37—40.

Ваклинов, Станчо. Дворцовите центрове в Плиска и Преслав.— В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 133—137.

Ваклинова, М. и Ир. Щерева. Разкопки на дворцовия комплекс в Преслав. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 93—94.

Василев, В., М. Михайлов, Г. Радичков, М. Нейкова, Сл. Чолаков, Н. Кондова-Чолакова и М. Михайлов. Разкопки на нос „Чиракман" при гр. Каварна. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 153.

Василев, Васил. Средновековната крепост на нос Чиракман. — В: Средновековният български град. [Материали от науч.

конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 305—307.

Василев, Р. Разкопки в североизточния ъгъл на южния манастирски двор при Голямата базилика в Плиска. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 87—88.

Василева, Дафина. Бележки по повод на една статия. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 155—156.

Статията на Ст. Бояджиев „По въпроса за статистическото равновесие на Кръглата църква във Велики Преслав", публ. в Интердисц. изсл., т. V—VI, 1980, с. 127—132.

Василиев, Асен. Художествените образи и представата за двамата братя [Кирил и Методий]. — Плиска, Мадара, Преслав, № 9, май 1981, с. 9.

Велчева, Надя. Българката през погледа на чужденците XIV—XIX в. — Атеист. трибуна, 1981, № 1, 52—63.

Влиянието на религията в бита на жената.

Витлянов, Стоян. Данни за обработката на желязо в центровете на Първото българско царство. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 137—143.

Вăжарова, Живка. Славяне южнее Дуная в конце VI—XI веках (по некоторым археологическим данным). — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 479—493.

Вăжарова, Живка Н. Славяни и прабългари по данни на некрополите от VI—XI в. С., БАН, 1976.

Рец.: Славенка Ерцеговић-Павловић. — Старинар, 30, 1980, 151—152.

Вăжарова, Ж. Средновековно селище в м. „Стареца", с. Гарван, Силистренски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 114—116.

Вăжарова, Н. и Р. Василев. Средновековно селище над античен Ятрус — с. Кривина, Русенски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 117—118.

Вълов, В. Разкопки на средновековния български замък „Баба Вида", гр. Видин. —В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 164—166.

Гатев, П., Д. Янков и К. Стефанова. Разкопки на средновековния град Крън. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 140—141.

Генов, Николай. Зографският манастир. — Наука и техн. за младежта, 1981, № 2, 40—45.

Генова, Зл. Разкопки на Царевец — сектор XXVI. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 107—108.

Георгиев, Павел. Към въпроса за градоустройството на аулите от IX в. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 99—106.

Георгиев, П. и Ст. Витлянов. Сондажни проучвания в Голямата базилика в Плиска. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 87.

Георгиева, Соня. Върховни моменти в развитието на старобългарската материална и художествена култура. — В: Тринадесет века в мир и бран. Т. 1. С., 1978, 163—177.

Георгиева, С., Д. Серафимова, В. Нешева, Б. Цветков, Д. Димитрова и Г. Стоянов. Разкопки в Мелник. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 159—164.

Гроздanов, Цветан. Охридското зидно сликарство од XIV век. Охрид. Фил. фак. у Београду, Инст. за историју уметности, 1980. 227 с. с ил. 36 л. ил.

Дамянова, Живка. Швеция — България. Гласове от седем века. Каталог. С., Септември, 1981. 144 с. с факс.

Славянски ръкописи и стари карти на българските земи.

Джамбов, Иван. Някои тенденции в средновековното изкуство през XII—XIV в. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 215—228.

Джамбов, Ив. Разкопки на Царевец — сектор XXIII. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 105—106.

Джамбов, Христо. Средновековният Пловдив според новите археологически открития. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 315—321.

Джингов, Георги. Укрепителната система на Калиакра през XIII—XIV в. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 289—297.

Джурова, А. Българската ръкописна книга. X—XVIII в. — В: Страници от историята на България. Т. 1. С., 1979, 235—260.

Джурова, Аксиния. „Традиционализм" лицевых рукописей XIV в. (О рукописах возникших во время царствования Ивана Александра 1331—1371 гг.). — В: Славянские культуры и Балканы. Т. 1. С., 1978, 301—313.

Джурова, А. Традиция и нови моменти в илюстрованите български ръкописи от XIV в. — В: Традиция и нови черти в българското изкуство. С., 1976, 21—32.

Димитров, Божидар. Следи от прабългарско заселване по Южното Черноморие. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 215—217.

Димитров, Божидар. Средновековният Агатопол. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 343—352.

Димитров, Димитър Ил. Възникването на градски центрове в Североизточна България. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 35—45.

Димитров, Димитър Ил. Състояние и задачи на археологическите проучвания на прабългарите по Долния Дунав. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 26—35.

Димитров, Марин П. Археологически проучвания в гр. Балчик. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 137—138.

Димитров, Марин. Ранносредновековният Дионисопол. — В:

Средиовековиият български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 309—313.

Димитрова, Д. Разкопки на укрепителната система на средновековна крепост в гр. Ямбол. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. коиф., гр. Преслав. С., 1981, с. 147.

Димитрова, Дора. Средновековната крепост край село Ръждавица. — МПК, 1981, № 1, 20—25.

Димова, Виолета и Дим. Иванов. Археологически разкопки в Червен. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. коиф., гр. Преслав. С., 1981, 156—158.

Димова, Виолета. Градоустройствен облик на средиовековния град Червен. — В: Средновековиият български град. [Материали от науч. конференция. В. Търиово 1979 г.]. С., 1980, 261—265.

Долмова-Лукановска, Мария. Разкопки на сектор XXVIII — Царевец. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. коиф., гр. Преслав. С., 1981, 102—103.

Дончева-Петкова, Людмила. Българска битова керамика през раиното средиовековие (втората половина на VI — края на X в.). С., БАН, 1977.

Рец.: Душица Миинћ. — Стариар, 30, 1980, 152—153.

Дончева-Петкова, Людмила. За металодобива и металообработването в Плиска. — Археология, 1980, № 4, 27—35.

Дончева-Петкова, Людмила. Зиаци върху археологически паметници от Средиовековна България VII—X век. С., БАН, 1980. 187 с. 49 табл.

Рец.: Райко Сефтерски. — Пробл. културата, 1981, № 3, 102—106.

Дончева-Петкова, Людмила. Прабългарска керамика на територията на днешните български земи. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 160—169.

Дремсизова, Цв. и Д. Димитрова. Разкопки на средиовековната крепост „Калето" в гр. Мездра. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 150—151.

Дуйчев, Иван. Древноезически мислители и писатели в старата българска живопис. С., 1978. 182 с.

Евстатиев, Д. и Р. Рашев. Инжеиерио-геоложки особености на старобългарските землеии съоръжеиия. — Сп. Бълг. геол. д-во, 1980, № 2, 167—177.

Ефимова, Светлана и Цветан Минков. Об антропологическом составе иаселеиия Волжской Булгарии. — В: Интердисциплииарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 7—17.

Живкова, Людмила. Четвероевангелието на цар Иван Александър. С., 1980. 226 с.

Rez.: Elka Bakalova. A contribution to contemporary art science. — Старобългаристика, 1981, № 5, 100—103.

Иванова, Вера. Българска моиументалиа скулптура. С., 1978. 383 с.

История на България. В 14 т. Гл. ред. Дим. Косев. Т. 2. Първа българска държава. С., БАН, 1981. 505 с. с ил.

Авт.: Димитър Ангелов, Иван Божилов, Станчо Ваклиов и др.

История средних веков. Учебиик для студеитов ист. фак. пед. иист. Под ред. Н. Ф. Колесиицкого. М., Просвещение, 1980. 576 с.

В отделии глави разглежда материалната култура иа южните славяни, иа Първата и Втората българска държава.

Йорданов, Йордан Ал. Портретна рекоиструкция на лицето и главата по четири прабългарски черепа от IX и X в., или за физическия облик иа прабългарите. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 206—211.

Йорданов, Ст. Проучваие на „Съборената" църква от скалния маиастир при с. Иваиово, Русеиски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. коиф., гр. Преслав. С., 1981, 158—159.

Казаков, Е. П. О болгаро-салтовском компоиенте в погребальиых иивеитарях раиией Волжской Болгарии. — В: Плиска—Преслав. Проучваиия и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 127—132.

Камгазова-Христова, Л., П. Боев и Цв. Минков. Антропологическо проучване иа средновековеи иекропол край с. Бориио, Смолянски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. коиф., гр. Преслав. С., 1981, 168—169.

Караколев, Веселин, Теменужка Стоичкова и Анна Рошковска. Българският костюм — отражеиие иа историческото ии развитие. Българското облекло през XIV век. — Текст. пром., 1981, № 1, 30—31.

Катинчаров, Р. и Б. Борисов. Разкопки иа средиовековио селище и некропол върху селищната могила до с. Дядово, Сливеиски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. коиф., гр. Преслав. С., 1981, 118—120.

Квинто, Л. Разкопки на Царевец — сектор XXVII. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. коиф., гр. Преслав. С., 1981, 108—109.

Ковалевская, В. Б. Археологические следы пребывания древиих болгар иа Северием Кавказе. — В: Плиска — Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумеи 1976. С., 1981, 43—52.

Ковачев, Николай. Названиията иа няколко укрепеии средиовековии селища като извор за етиогеиезиса иа българския народ. — В: Средновековиият български град. [Материали от науч. конфереиция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 243—252.

Ковачева, Мери. Археомагиитна справка за средиовековната пещ в с. Биволаре, Плевенски окръг. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 153—154.

Койчева, Кина и Симеон Симеонов. Разкопки край гр. Севлиево. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 123—124.

Коледаров, Петр. Второе болгарское государство иа старииных картах XIII—XIV столетий. — Обзор, 1980, № 53, 78—80.

Коледаров, Петър. Средиовековните карти като източник за Търновград. — В: Средиовековният български град. [Материали от науч. конфереиция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 179—187.

Кондов, Н. Лозарството в българските земи през средиовековието. — Градинарска и лозарска иаука, 13, 1976, № 1, 103—121.

Кондова, Нели, Петър Боев и Славчо Чолаков. Антрополо-

гично проучване на средновековен некропол, открит при крепостната стена на нос Чиракман край гр. Каварна. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. VII—VIII. С., 1981, 123—134.

Константинов, Казимир и Павел Георгиев. Равна — място на надеждите. — Отечество, 1981, № 3, 23—26.

Археологическите открития.

Крайчев, Ив. Разкопки в югозападния сектор на средновековната крепост в гр. Ямбол. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 147—148.

Крайчев, Ив. Спасителни разкопки на средновековен некропол в гр. Ямбол. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 148—150.

Кузев, Ал., К. Константинов и П. Георгиев. Разкопки на манастира при с. Равна, Провадийско. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 120—123.

Кузев, Александър. Раннесредневековый некрополь под Варной. — In: IIIe congrès internat. d'archéologié slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 259—263.

Литаврин, Г. Г. Как жили византийцы. М., 1974.

Рец.: И. Петкова. — Аспир. сб. Великотърн. унив. „Кирил и Методий", 2, 1974, 381—386.

Мавродинова, Лиляна. Изкуството на Втората българска държава. — В: Страници от историята на България. Т. 1. С., 1979, 150—164.

Мавродинова, Лиляна. Традиция и нови моменти в българската монументална живопис през XIII в. — В: Традиция и нови черти в българското изкуство. С., 1976, 7—20.

Магомедов, М. Г. Население Приморского Дагестана в VII—VIII вв. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 109—126.

Манова, Екатерина. Разкопки в гр. Никопол. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 142—144.

Манова, Екатерина. Укрепването на Никопол. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 285—288.

Маргос, Ара. Средновековни скални манастири при с. Кошов, Русенско. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 166—168.

Марди-Бабикова, Велда. Към въпроса за образа на Константин-Кирил Философ в средновековната декоративно-монументална живопис в България — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конференция по случай 1150-год. от рождението му, В. Търново и Рим, 1977 г. С., 1981, 301—311.

Марди-Бабикова, Велда. Средновековна черква край село Мърводол. — МПК, 1981, № 1, 29—32.

Матакиева, Теофана. За някои образи на св. Иван Рилски в Русия. — Духовна култура, 1979, № 12, 9—29.

Милчев, Ат., П. Димитров и Ю. Шюлекова. Разкопки на крепостта „Пречиста" при с. Градница, Габровски окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 124—126.

Милчев, Ат. и Ив. Бонева. Разкопки в околностите на с. Ошани и с. Белица, Тревненско. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 127—131.

Минков, Цв., П. Боев и Л. Камгазова-Христова. Антропологично проучване на средновековен некропол от Плиска.— В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 92.

Михайлов, Ст., Л. Дончева-Петкова и Д. Топтанов. Разкопки при с. Одърци, Толбухински окръг. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 132—133.

Михайлов, Ст. и М. Сестримска. Разкопки на обект „Килийно училище", гр. Кюстендил. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 134—135.

Михайлов, Ст. и М. Сестримска. Разкопки на обект „Художествена галерия", гр. Кюстендил. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 135—137.

Михайлова, Т. Обобщителни разкопки на терена западно от Крумовия дворец. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 90—91.

Морева, Росица. Бачковски манастир. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 144—145.

Морева, Росица. Средновековна крепост Стенимахос. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 145—146.

Морева, Росица. Средновековният град Стенимахос. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 337—342.

Николова, Я. Разкопки на Килифаревския манастир. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 113—114.

Николова, Янка. Търновград в светлината на новите археологически проучвания. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 145—152.

Нурков, Христо. Културноисторическото наследство на Великотърновски окръг. — МПК, 1981, № 2, 6—10.

Овчаров, Димитър. Възникване и оформяне на Преслав като средновековен град (IX—X в.). — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.] С., 1980, 107—116.

Овчаров, Д., Ж. Аладжов и Н. Овчаров. Дворцовата църква в Преслав. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 94—96.

Овчаров, Димитър. Крепостта „Урвич" край село Кокаляне. — МПК, 1981, № 1, 5—11.

Овчаров, Димитър. Нови данни за укрепителните системи на Плиска и Преслав. — Военноистор. сб., 1981, № 2, 58—68.

Овчаров, Димитър. Ранносредновековните графитни рисунки от България и въпросът за техния произход. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материа-

ли. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 92—98.

Овчаров, Николай. Амулетите от Велики Преслав. — Наука и техн. за младежта, 1981, № 1, 22—25.

Овчаров, Т. Разкопки на Царевец — сектор XXII. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 103—105.

Овчаров, Тодор. Строителни материали и строителна техника в средновековния Търновград (XII—XIV в.). — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 189—195.

Овчаров, Тодор. Украсата на обикновената битова керамика от средновековно Търново. — Трудове Великотърн. унив. „Кирил и Методий", 17, 1981, № 3,129—160.

Пандурски, Васил. Книжнина и изкуство [в Първата и Втората бълг. държава след покръстването в IX в. до 14 в.]. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 106—122.

Петров, Петър. Някои проблеми на средновековния български град. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 7—22.

Писарев, Атанас. Още за новооткрития занаятчийски квартал на хълма Царевец. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 197—204.

Писарев, А. Разкопки на Царевец — сектор XXXII. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 111.

Плетнева, С. А. Древние болгары в бассейне Дона и Приазовья. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 9—19.

Попконстантинов, Казимир. Граждански комплекси в Плиска и Преслав. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново, 1979 г.]. С., 1980, 117—129.

Попов, Атанас. Археологически проучвания в Търновград. — МПК, 1981, № 2, 10—13.

Попов, Атанас. За социалноикономическия облик на Търновград през XII—XIV век. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 153—165.

Попов, Атанас. Разкопки на „Великата Лавра" във В. Търново. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 101—102.

Рашев, Рашо. Землената укрепителна система на Първото българско царство. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 99—103.

Серафимов, Кирил. Още веднъж за първобългарския календар. — Отечество, 1980, № 7, 32—33.

Сестримска, Мария. Развитието на някои занаяти във Велбъдж през XII—XIV в. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 353—363.

Славчев, Петър. Археологически проучвания във Велико Търново. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 167—178.

Славчев, П. Разкопки на Царевец — сектор XXII. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 106—107.

Слокоска, Л. и В. Илинкина. Археологически наблюдения на обект „Партиен дом" — север, гр. Кюстендил. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 169—170.

Станилов, Станислав. Към въпроса за заселването на прабългарите на юг от Дунав. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 53—56.

Станчева, Магдалина. Разцветът на Сердика. — София, 1981, № 5, 4—6.

Средец през XIII в.

Станчева, Магдалина. Сердика и прабългарите. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 187—189.

Старостин, П. Н. Памятники предболгарского времени Нижнего Прикамья. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 82—91.

Стефанов, Павел. Погановският манастир — история и стенописи. — Родна реч, 1981, № 1, 46—50.

Танчева-Василева, Н. и Сл. Чолаков. Проучване на средновековния некропол над античния град Кабиле. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, с. 139.

Тодорова, Хенриета. Ранносредновековно селище от Големия остров при с. Дуранкулак, Толбухински окръг. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 202—205.

Топтанов, Д., Г. Абдулов и П. Горбанов. Археологически проучвания на крепостта „Красен" край гр. Панагюрище. — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 154—155.

Тотев, Тотю. Прабългарски метални амулети от Преслав. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 182—186.

Тотев, Тотю. Преславская художественная культура. — Обзор, 1980, № 52, 78—81.

Тотев, Тотю. Преславските манастири — средища на книжовен труд и разностранен художествен живот през IX—X век. — Плиска, Мадара, Преслав, № 9, май 1981, с. 4.

Тотев, Тотю. Разкопки по темата „Църкви и манастири в Преслав". — В: Археол. открития и разкопки през 1980 г. Резюмета и доклади пред XXVI Нац. конф., гр. Преслав. С., 1981, 96—98.

Тъпкова-Заимова, Василка. Втората „варваризация" на дунавските градове (XI—XII в.). — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 47—55.

Флеров, В. С. Распространение лощеной керамики на территории салтово-маяцкой культуры. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Мате-

риали от бълг.-във. среща, Шумен 1976. С., 1981, 170—181.

Халиков, А. Х. Изучение археологической культуры ранних болгар на Волге. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-във. среща, Шумен 1976. С., 1981, 36—42.

Халикова, Е. А. К вопросу о контактах древних венгров с болгаро-тюркскими племенами в Восточной Европе. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-във. среща, Шумен 1976. С., 1981, 72—81.

Харбова, Маргарита. Развитие на градоустройствената идея в българския средновековен град. — Архитектура, 1981, № 1, 15—22.

Хлебникова, Т. А. Керамика болгар Поволжья VIII — начала X вв. (Этнокультурные группы и их истоки). — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-във. среща, Шумен 1976. С., 1981, 146—159.

Христов, Христо А. Българи 1300 лет. Пер. с болг. Т. Начевой и др. С., София-Прес, 1980. 275 с.

Цанкова-Петкова, Геновева и Петър Ангелов. Извори за историята на София IV—XIV век. С., Нар. просвета, 1980. 78 с.

Рец.: Константин Мечев. Средновековна софийска историческа христоматия. — София, 1981, № 7, с. 37.

Цанкова-Петкова, Геновева. Съдбата на българския град под византийско владичество (като административен, стопански и културен център). — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 57—66.

Цветков, Борис. Средновековни български крепости по долините на Средна Струма и Места. — МПК, 1981, № 1, 11—16.

Цинев, Стефан. Иконописното богатство на Великотърновския край. — МПК, 1981, № 2, 49—51.

Цончева, Мара. Боянската църква. — София, 1981, № 5, 11—12.

Цончева, Мара. Търновската живописна школа, нейните особености, място и значение в средновековна Югоизточна Европа. — В: Традиция и нови черти в българското изкуство. С., 1976, 97—118.

Чапъров, Божидар. Старите родопски крепости и тяхната сегашна съдба. — Родопи, 1981, № 1, 26—27.

Чернев, Чудомир. Мадарският конник. — Божур, 1980, № 22, с. 5.

Янков, Димитър. Стара Загора от VI до XII век. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 331—335.

Amort, Čestimir. Bulharské země do roku 1396. Prehled bulh. dějin od naj starších dob do padu pod tureckou navladou. Praha, Statni Ped. Nakl. (1978). 243 p. (Univ. Karlova v Praze. Fak. filoz.).

Angelov, Dimitre. L'Etat bulgare et la littérature et culture slave. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конференция по случай 1150-год. от рождението му, В. Търново и Рим, 1977 г. С., 1981, 28—36.

Boškovič, Durde. Reflexions sur la réurbanisation médiévale du territoire central des Balkans. — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 109—116.

Разглежда и югозападните български земи.

Cankova-Petkova, Genoveva. L' L'Etat bulgare, les Slaves et Byzance. — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 73—77.

Culică, Vasile. Tipar pentru turnat cercei de la Pacuiul lui Soare. — Pontica, 12, 1979, 203—205.

Данни за производство на обеци.

Fodor, Istvan. Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland (archäologische Beiträge). Vorwort von Samuel Szadeczky-Kardoss. — Acta antiqua et archaeol., 20, 1977, 1—136,16 p.ill.

Grabar, André. Sculpture byzantine du Moyen âge. T. 2. XIe—XIVe siècle. Paris, Picard, 1976. 166 p. 77 ill. (Bibliothèque des cahiers archéologiques. 12).

Разглежда и паметници от средновековната българска държава.

Jordanoff, Jordan et R. Kadanoff. Die Asymmetrie künstlich deformierter Schädell aus einem protobulgarischen Massengrab von 9. Jh. — Anat. Anz. (Jena), 140. 1976, 327—336.

Kurnatowska, Zofia, Quelques notes sur le processus de différenciation du paysage d'habitat des populations slaves dans les Balkans et sur le Danube pendant les IXe et Xe siècles. — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 243—254.

IV. medzinarodny kongres slovanskej archeologie. Sofia 15.—22. septembra 1980. Zbornik referatov ČSSR. Nitra, 1980. 200 p.

Milčev, A. Der Einfluss der Slawen auf die Feudalisierung von Byzanz im 7. Jahrhundert. — In: Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Berlin, 1976, 53—58.

Milčev, Atanas. Die Materielle und geistige Kultur der Slawen, in Bulgarien (6.—9. Jh.) — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 277—286.

Minkov, Ts. et P, Boev. Anthropologische-odontologische Charakteristik der Bevölkerung Nordostbulgarien im Ninblick auf deren Ethnogenese. — Przeglad Antropol., 44, 1978, N 1, 23—31.

Nikolova, Janka. Die slawischen Wohnbautraditionen in der mittelalterlichen Epoche (12.—14. Jh.). — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 319—324.

Ovčarov, D. Emergence et développement de la ville de Preslav IXe—Xe siècles. (Quelques problèmes et aspects). — Bulg. histor. rev., 1979, N 2, 51—61.

Schung-Ville, Christa et Carel J. Dury. L'art de Byzance et de l'islam. Préface par Max-Pol Fouchet. Paris, Elsevier, 1979. 523 p.ill.

Разглеждат се паметници на изкуството от Първото българско царство.

Schwidwtzky, J. et P. Boev. Die Rassentypen der Bulgariens. — In: Rassengeschichte der Menschheit. Lief. 6. Oldenburg etc., 1978, 97—118.

Todorov, Nikolaj. La ville balkanique aux XVe—XIXe siècles. Développement socio-économique et démographique. Bucarest. AIESEE, 1977—1978. (Bulletin AIESEE. 15—16).

Velmans, Tania. La peinture murale byzantine à la fin du Moyen Age. T. 1. Paris, Klinksieck, 1977. 319 p. 50 ill. (Bibliothèque des cahiers archéologiques. XI).

Нумизматика

Авдев, Стоян. Монетните находки от България, намерени в периода 1823—1900 г. (по ар-

хивни и литературни данни). — Нумизматика, 1981, № 2, 24—40.

Гайдаров, Никола. „Закон соудний людьмъ“ и проблемът за монетите на Първата българска държава. — Нумизматика, 1981, № 2, 42—44.

Григорова, Кунка. Първите новобългарски монети. — София, 1981, № 6, 20—21.

Дерменджиев, Христо. Символи и гербове в българското монетосечене и бонистика (XIII—XX в.). — Нумизматика, 1981, № 1, 40—47.

Димитрова-Чудилова, Сесилия. Клады болгарских монет XIII—XIV вв. — In: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 1975. Rapports. T. 2. Bratislava, 1980, 105—114.

Дочев, Константин и Йордан Алексиев. Колективна находка на билонови скифати от Велико Търново. — Нумизматика, 1981, № 2, 10—23.

Драганов, Димитър. Принос към датирането на династа Адей (по нумизматични данни от Кабиле). — Нумизматика, 1981, № 1, 22—27.

Йорданов, Иван. Характер на монетната циркулация в средновековните български столици Преслав и Търново. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 229—239.

Караев, Г. Медали на хилядолетната дружба. От древни времена до началото на XX столетие. С., 1977. 71 с. ил.

Пенчев, Владимир. Колективна находка от сребърни монети на цар Михаил Шишман. — Археология, 1980, № 4, 65—70.

Прокопов, Иля. Монетно съкровище от с. Тишаново, Кюстендилски окръг. — Нумизматика, 1981, № 1, 27—33.

Рогалски, Адолф. Неиздадени подражания на тасоските и маронейските тетрадрахми от т. нар. II период. — Нумизматика, 1981, № 1, 15—21.

Русев, Руси. Сякъл ли е римският квестор Езилас тетрадрахми от тасоски тип. — Нумизматика, 1981, № 2, 41—42.

Тачева-Хитова, Маргарита. За монетите на градовете от Долна Мизия и Тракия с изображения на египетски божества (историческа интерпретация). — Нумизматика, 1981, № 1, 3—14.

Топалов, Ставри. Монограмът Е върху монетите на ранноелинистическите македонски владетели. — Нумизматика, 1981, № 1, 33—39.

Харитонов, Христо. Животновъдството в тракийската нумизматика. — Животновъдство, 1980, № 12, 60—62.

Харитонов, Христо. Монетите за въоръжаването на траките. — Патриот, 1981, № 1, с. 45.

Юрукова, Йорданка. Моливдовулите на княз Борис I (852—889). — Нумизматика, 1981, № 2, 3—9.

Diaconu, Petre. Contribuţia la cunoaşterea monedelor lui Ioan Terter despotul Tarii Dristrei. — Cercetari numizm., Muzeul nat. de istorie, 3, 1980, 73—76, 1 p. ill.

Diaconu, Petre. Un tezaur de monede bizantine din sec. al XI-lea descoperit la Pacuiul lui Soare. — Muzeul nat., 3, 1976, 235—239.

Preda, Constantin. Über die geto-dakischen Münzen vom makedonischen und römisch-republikanischen Typus. — Dacia, 1980, N 24, 109—131.

Епиграфика

Андреев, Йордан. Още веднъж за надписа на Турдачис. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 212—214.

Банков, Т. Първобългарските каменни надписи и наченките на българската поетическа мисъл. — Старобългаристика, 1977, № 3, /70—75.

Бешевлиев, Веселин. За разнородната същност на първобългарите. — В: Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура. Материали от бълг.-съв. среща, Шумен 1976. С., 1981, 20—25.

По епиграфски и писмени данни.

Бешевлиев, Веселин. Нашата писменост и книжнина. — Плиска, Мадара, Преслав, № 9, май 1981, с. 3.

Василева-Младенова, Красимира и Георги Александров. Каменни надписи във възрожденските църкви от Шуменско. — Изв. музеите Северозап. България, 5, 1979, 50—59, 5 л. прил.

Гиндин, Л. А. Реконструкция фракийского языка в трудах В. Томашека. — Балк. езикозн., 1981, № 1, 43—60.

Дел Агата, Д. Стари кирилски надписи в катедралата „Сан Мартино“ в град Лукка. — В: Славянские культуры и Балканы. Т. 1. С., 1978, 62—65.

Михайлов, Георги. Западнопонтийският койнон. — Изв. Нар. музей — Варна, 16, 1980, 21—45.

Михайлов, Стамен. Към тълкуването на ктиторския надпис на Боянската черква. — МПК, 1981, № 1, 26—28.

Попконстантинов, Казимир. Старобългарски ктиторски надпис от с. Троица, Шуменски окръг. — Археология, 1980, № 4, 56—65.

Попов, Атанас. За надписа на цар Иван Асен II в църквата „Свети четиридесет мъченици“ във Велико Търново. — ИПр, 1981, № 1, 62—72.

Смядовски, Стефан. Към езиковата характеристика на българските кирилски надписи от XVв. — Старобългаристика, 1981, № 4, 93—101.

Beševliev, V. Ὁριοπόταμος = ROPOTAMO. — Балк. езикозн. 1981, № 1, 61—62.

По писмени извори.

Bollini, Maria. Bolli laterizi di Ratiaria. — In: Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani. T. 1. Bologna, 1980, 93—127.

Donati, Angela. Il nome di Ratiaria in una discussa iscrizione del IV secolo. — In: Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani. T. 1. Bologna, 1980, 133—134.

Doriţiu-Boilă, Emilia. Der niedermoesische Limes unter Domitian zu einer Inschrift aus Ephesos. — In: Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internat. Limeskongress in der Germania Inferior. Köln etc., 1977, 289—296. (Bonner Jahrbücher. Beih. 38).

Duridanov, I. Die thrakischen Personennamen Bithyniens. — Балк. езикозн., 1981, № 1, 31—42.

По епиграфски данни.

Dzigarida, Evth. et Katia Loverdu-Dzigarida. Katalogos hristianikon epigraphon sta musiatis Thessaloniki. Thessaloniki, 1979. 126 p. ill. (Dimoseivmata tis Eterias maked. spudon. Maked. vivliothiki. 52).

Georgiev, P. Eine zweisprachige Grabinschrift aus Pliska. — Старобългаристика, 1978, № 3, 32—43.

Georgiev, Vladimir. I. La formation et l'étymologie des noms des rois thraces et daces. — Балк. езикозн., 1981, № 1, 5—29.

По писмени и епиграфски данни.

Inscripţiile din Scythia Minor. Vol. 5. Capidava—Troesmis—Noviodunum. Adunate, traduse, in-

sotite de comentarii şi indiei de Emilia Doriţiu-Boilă. Bucureşti, Ed. Akad. RSR, 1980. 351 p. ill. (Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor. Ser. 2).

Roxan, Margaret M. Roman Military Diplomas 1954—1977. London, Inst. of Archaeol., 1978. 188 p. ill. (Occasional Publications. 2).

Публикува военни дипломи и от българските земи.

Susini, Giancarlo. Scuola e tecnica in un graffito ratiariense. — In: Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani. T. 1. Bologna, 1980, 129—131.

Музейно дело и консервация

Антонова, В., В. Велков, Г. Джумалиев, Е. Попова и С. Василев. 120 години музейно дело в Шуменски окръг. Шумен, 1977. 64 с.

Анчев, Анчо. Национален музей „Рилски манастир". — Читалище, 1981, № 2, 14—16.

Бъчварова, Невена. Музейни сбирки във Великотърновски промишлени предприятия. — МПК, 1981, № 2, 51—53.

Вакарелска, Мария. Изложба в залите на НИМ. — МПК, 1981, № 1, 59—60.

„Значки и медальони, пуснати в обръщение от музеите в страната", състояла се от 7 до 23 окт. 1980 г.

Василева-Младенова, Красимира и Георги Александров. Консервация и експониране на Римска баня № 2 край Монтана. — Изв. музеите Северозап. България, 5, 1981, 321—342.

Владикова, Елена. „Изкуството на викингите и техните предшественици". — МПК, 1981, № 1, 41—44.

Изложба в София от 10 окт. до 9 ноември 1980 г.

90 години Окръжен исторически музей — Разград. (Юбилеен сборник). Разград, 1977. 102 с.

Димитрова, Дора. Привеждане в известност на археологическото наследство. Опазване и експониране на паметниците. — В: Средновековният български град. [Материали от науч. конференция, В. Търново 1979 г.]. С., 1980, 23—33.

За професионалната подготовка и усъвършенстването на кадрите по консервацията на музейни и културни ценности. Среща-разговор в редакцията на „Музеи и паметници на културата". — МПК, 1981, № 1, 33—37.

Инкова, Веселина. В лабораторията за консервация на музейни ценности във Велико Търново. — МПК, 1981, № 2, 33—35.

Керелова, Дафина. Идейно-застроителния план на Арбанаси — основа за опазването и развитието на резервата. — МПК, 1981, № 2, 36—38.

Коларова, Вера. Асенова крепост. Проблеми на архитектурната консервация. — МПК, 1981, № 1, 16—20.

Константинова, Анастасия. Проект за археологически музей в Преслав. — Архитектура, 1981, № 1, 12—14.

Кузупов, Боян. За някои изводи от проучванията при консервацията и реставрацията на Царевец. — МПК, 1981, № 2, 14—20.

Люлка на древна култура. Музеи и паметници на културата в Шумен и Шуменски окръг. С., 1979. 91 с. с ил.

Минчев, Александър. „Римски съкровища от Рейнска област" в София. — Изкуство, 1981, № 3, 12—14.

Изложба в Народния археологически музей от 18 ноем. 1980 до 4 ян. 1981 г.

Минчев, Младен. Национална конференция за манастирите. — МПК, 1981, № 1, 56—57.

Проведена на 28 окт. 1980 г. в София на тема „Манастирските комплекси в НР България. Тяхното запазване и използуване в съвременния живот".

Панайотова, Кинка. Културно-масовата работа в Окръжния исторически музей във Велико Търново. — МПК, 1981, № 2, 28—29.

Райчев, Михаил Г. Музеи, старини и паметници в България. [Справочник]. С., Наука и изкуство, 1981. 344 с. 64 л. ил.

Султов, Богдан. Музей сред природата. Античният керамичен център край Павликени. — МПК, 1981, № 2, 42—44.

Теофилов, Теофил. Развитие на градоустройствената структура на Велико Търново. — МПК, 1981, № 2, 20—23.

Адаптация на старините към съвременния град.

Харбова, Маргарита. Несебър — среща [в архитектурата] на миналото с настоящето. — Архитектура, 1980, № 10, 14—21.

Христова, Женя. Недвижимите паметници на културата в съвременното и бъдещото културно развитие. — Изв. НИИ култ. при К-та култ. и БАН, 1980, № 2, 111—170.

Aničkin, H. Conflicting elements in architectural reservations. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 124—128.

В Жеравна.

Bejazov, S. The protection of vernacular architecture, moral necessity for the man of today. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 113—115.

Bibliographie concernant les études sur l'histoire et la conservation de l'architecture vernaculaire en R. P. Bulgarie — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 179-193.

Bulgarien. 7000 J. Kunst und Kultur in Sofia. Ausstell. im Schloss Schallaburg, 28. 4. — 11.11. 1979. Red. G. Stangler u. E.-M. Stangler. Wien, Amt der Niederösterr. Landesregierung, 1979. 159 p. ill. (Katalog d. Niederösterr. Landesmus., 84).

Kirova, Z. Problèmes de l'adaptation des monastères bulgares. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 108—112.

Marina, A. Quelques aspects nouveaux de la réanimation du patrimoine architectural pour les besoins du tourisme international. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 132—134.

Дава примери от България.

Mateev, M. The old architecturen in the future town structure of Plovdiv. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 98—100.

Mateev, S. The preservation of the architectural heritage in the light of the socio-political changes in Bulgaria. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 143—144.

Pančev, M. Introduction du commerce et des services contemporains dans les ensembles anciens en Bulgarie. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 129—131.

Stantcheva, Magdalina. Sofia: le musée dans la rue. Patrimoine archéologique et urbanisme contemporain. — Museum UNESCO, 1980, N 3, 106—113.

Музеят за история на София.

Valtchev, A. Le monde historique départemental, Pernik, Bulgarie. — Museum UNESCO, 1980, N 1—2, 57—61.

Vangelov, I. Restauration d'un quartier ancien à Blagoevgrad. — Monumentum, Belg., 15—16, 1977, 135—136.

СТ. ПЕТРОВА

СЪДЪРЖАНИЕ

Димитър Ангелов — Плодотворно българо-съветско сътрудничество в археологическата наука 1

СТАТИИ

Диана Гергова — Произход, характер и датировка на съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг 6
Димитър Драганов — Кабиле и монетосеченето на Александър III 17
Бернхард Дьоле — Принципията на кастела Ятрус на долномизийския лимес 24

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Александър Г. Бонев — Глинена чашка със знаци от селищната могила до с. Овчарово, Търговищки окръг 32
В. Любенова, Н. Илиев — Паметници на соларния култ в Трънско 35
Жана Чимбулева — Антична статуя на жена от Месамбрия 37
Велизар Велков — Ἐμπόριον Θουιδας — новооткрито селище в провинция Тракия . . 40
Казимир Попконстантинов — За четенето и тълкуването на надписа от с. Цар Асен, Силистренски окръг 43
Величка Константинова — Няколко бележки за противобогомилския надпис от Ескус . . 50
Ара Маргос — Към четенето и тълкуването на два средновековни български надписа . . 55
Мария Йосифова — Средновековна керамика от Калиакра 58

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Златозара Гочева — К а б и л е. I. С., БАН, 1982. 167 с. с ил. 72
Димитър Николов — Някои бележки по интерпретацията и датировката на вилата в кв. Обеля в София 74
Димитър Овчаров — С. А. П л е т н е в а. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. М., 1982. 187 с. . . 76
Ирина Щерева — С т. В а к л и н о в, С т. С т а н и л о в. Кладенци. Ранносредновековно българско селище. Варна, Георги Бакалов, 1981. 86 с., 68 обр. 78
Димитър Ангелов — А. Н. М о с к а л е н к о. Славяне на Дону (Боршевская культура). Воронеж, 1981. 160 с. 80

ПРЕГЛЕД

Ал. Димитрова-Милчева — XIII международен конгрес по римска керамика в Мюнхен . . 82
Зл. Гочева — Десет години разкопки в Кабиле 84
В. Велков — VIII международен конгрес по гръцка и римска епиграфика 86
Л. Прес — Проф. Казимйеж Майевски (1903—1981) 87
Ив. Гацов, Св. Сиракова — Николай Джамбазов (1919—1982) 88

КНИГОПИС 89

TABLE DES MATIERES

Dimităr Angelov — Coopération fructueuse bulgaro-soviétique dans la science archéologique 1

ARTICLES

Diana Gergova — Origine, caractère et datation du trésor du village Bărzica (anc. Šeremet), département de Varna 16
Dimităr Draganov — Cabyle et le monnayage d'Alexandre III 24
Bernhardt Döhle — Les principia du castel Iatrus sur le limes de la Mésie Inférieure 31

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Aleksandăr G. Bonev — Petite tasse en argile avec des signes du tell près du village Ovčarovo, département de Tărgoviště 34
V. Ljubenova, N. Iliev — Monuments du culte solaire dans la région de Trăn 37
Žana Čimbuleva — Statue antique de femme de Mesambria 40
Velizar Velkov — Ἐμπόριον Θουιδας — un site nouvellement découvert de la province Thrace 43
Kazimir Popkonstantinov — Sur la lecture et l'interprétation de l'inscription du village Car Asen, département de Silistra 49
Velička Konstantinova — Quelques notes sur l'inscription antibogomilienne d'Oescus 55
Ara Margos — Sur la lecture et l'interprétation de deux inscriptions bulgares médiévales . . 58
Marija Josifova — Céramique médiévale de Kaliakra 71

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

Zlatozara Gočeva — К а б и л е. I. С., БАН, 1982. 167 с. с ил. 72
Dimităr Nikolov — Certaines notes au sujet de l'interprétation et de la datation de la villa dans le quartier Obelja à Sofia 74
Dimităr Ovčarov — С. А. П л е т н е в а. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. М., 1982. 187 с. 76
Irina Štereva — С т. В а к л и н о в, С т. С т а н и л о в. Кладенци. Ранносредновековно българско селище. Варна, Георги Бакалов, 1981. 86 с., 68 обр. 78
Dimităr Angelov — А. Н. М о с к а л е н к о. Славяне на Дону (Боршевская культура). Воронеж, 1981. 160 с. 80

REVUE

Al. Dimitrova-Milčeva — XIIIe congrès international de céramique romaine à Munich . . . 82
Zl. Gočeva — Dix années de fouilles à Cabyle . . 84
V. Velkov — VIIIe congrès international d'épigraphie grecque et romaine 86
L. Press — Prof. Kazimierz Majewski (1903—1981) 87
Iv. Gacov, Sv. Sirakova — Nikolaj Džambazov (1919—1982) 88

BIBLIOGRAPHIE 89

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ 1982 TABLE DES MATIERES

	кн.	с.
Ангелов, Димитър —Плодотворно българо-съветско сътрудничество в археологическата наука	3—4	1

СТАТИИ

Александров, Георги — Археологическите проучвания в Михайловградски окръг и перспективи на тяхното развитие	2	8
Георгиев, П., Т. Смядовски — Параклисът при Голямата базилика в Плиска	2	13
Гергова, Диана — Произход, характер и датировка на съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг	3—4	6
Димитров, Б., Ат. Орачев — Пристанищната система по Западнопонтийското крайбрежие (средата на II—I хилядолетие пр. н. е.)	1	1
Драганов, Димитър — Кабиле и монетосеченето на Александър III	3—4	17
Дьоле, Бернхард — Принципията на кастела Ятрус на долномизийския лимес	3—4	24
Йорданов, Иван — Печати на Леон Саракинопул от Велики Преслав	1	12
Квинто, Л., Й. Ал. Йорданов — Църква от XII в. при с. Леденик, Великотърновски окръг	1	24
Попконстантинов, К., А. Мединцева — За глаголическите надписи от X в.	2	27
Юрукова, Йорданка — Политическата обстановка в Югоизточна Тракия около средата на III в. пр. н. е. (по нумизматични данни)	2	1

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Бонев, Александър Г. — Глинена чашка със знаци от селищната могила до с. Овчарово, Търговищки окръг	3—4	32
Велков, Велизар — Ἐμπόριον Θουιδας — новооткрито селище в провинция Тракия	3—4	40
Димитрова, Александра — Епиграфски данни за стоата на античния град при Сандански (III в. на н. е.)	1	53
Димов, Тодор — Землянка от неолитното селище при с. Дуранкулак, Толбухински окръг	1	33
Йосифова, Мария — Средновековна керамика от Калиакра	3—4	58
Константинова Величка — Няколко бележки за противобогомилския надпис от Ескус	3—4	50
Любенова, В., Н. Илиев — Паметници на соларния култ в Трънско	3—4	35
Маргос, Ара — Към четенето и тълкуването на два средновековни български надписа	3—4	55
Овчаров, Николай — Към иконографията на някои светци през X—XIV в.	2	43
Попконстантинов, Казимир — За четенето и тълкуването на надписа от с. Цар Асен, Силистренски окръг	3—4	43
Скакун, Наталия Н. — Оръдията на труда от неолитното селище при с. Дуранкулак, Толбухински окръг (типологично-трасологически анализ)	1	49

	f.	p.
Angelov, Dimităr — Coopération fructueuse bulgaro-soviétique dans la science archéologique	3—4	1

ARTICLES

Aleksandrov, Georgi — Les recherches archéologiques dans le département de Mihajlovgrad et perspectives de leur développement	2	8
Georgiev, P., T. Smjadovski — La chapelle près de la Grande basilique à Pliska	2	13
Gergova, Diana — Origine, caractère et datation du trésor du village Bărzica (anc. Šeremet), département de Varna	3—4	6
Dimitrov, B., At. Oračev — Le système portuaire sur le littoral du Ponte occidental (le milieu du IIe—Ier millénaire av. n. ère)	1	1
Draganov, Dimităr — Cabyle et le monnayage d'Alexandre III.	3—4	17
Döhle, Bernhardt — Les principia du castel Iatrus sur le limes de la Mésie Inférieure	3—4	24
Jordanov, Ivan — Sceaux de Léon Sarakénopoulos de Veliki Preslav	1	12
Kvinto, L., J. Al. Jordanov — Église du XIIe s. près du village Ledenik, département de Veliko Tărnovo	1	24
Popkonstantinov, K., A. Medinceva — Sur les inscriptions glagolitiques du Xe s.	2	27
Jurukova, Jordanka — La situation politique en Thrace du Sud-Est vers le milieu du IIIe s av. n. ère (d'après des données numismatiques)	2	1

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Bonev, Aleksandăr G. — Petite tasse en argile avec des signes du tell près du village Ovčarovo, département de Tărgoviště	3—4	32
Velkov, Velizar — Ἐμπόριον Θουιδας — un site nouvellement découverte de la province Thrace	3—4	43
Dimitrova, Aleksandra — Données épigraphiques sur la stoa de la ville antique près de Sandanski (IIIe s. de n. ère)	1	53
Dimov, Todor — Hutte du site néolithique près du village Durankulak, département de Tolbuhin	1	33
Josifova Marija — Céramique médiévale de Kaliakra	3—4	58
Konstantinova, Velička — Quelques notes sur l'inscription antibogomilienne d'Oescus	3—4	50
Ljubenova, V., N. Iliev — Monuments du culte solaire dans la région de Trăn	3—4	35
Margos, Ara — Sur la lecture et l'interprétation de deux inscriptions bulgares médiévales	3—4	55
Ovčarov, Nikolaj — Sur l'iconographie de certains saints pendant le Xe—XIVe s.	2	43
Popkonstantinov, Kazimir — Sur la lecture et l'interprétation de l'inscription du village Car Asen, département de Silistra	3—4	43
Skakun, Natalija N. — Les outils de travail du site néolithique près du village Durankulak, département de Tolbouhine (analyse typologique-traçologique)	1	49

Смядовски, Стефан — Епиграфско-текстологични добавки върху три старобългарски надписа 2 38
Чимбулева, Жана — Антична статуя на жена от Месамбрия . . . . . 3—4 37

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Ангелов, Димитър — А. Н. Москаленко. Славяне на Дону (Боршевская культура). Воронеж, 1981. 160 с. 3—4 80
Бонев, Александър Г. — Е. Н. Черных. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. С., БАН, 1978. 387 с. . 2 51
Гочева, Златозара — Кабиле. I. С., БАН, 1982. 167 с. с ил. . . . . 3—4 72
Манова, Екатерина — М. В. Седова. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.). М., Наука, 1981. 194 с., 81 рис. 2 56
Найденова, Върбинка — Ал. Димитрова-Милчева. Антични геми и камеи от Националния археологически музей в София. С., Септември, 1980. 185 с., 326 черно-бели ил., 27 цветни ил. 1 58
Найденова, Върбинка — Zl. Gočeva und M. Oppermann. Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae (=Corpus cultus Equitis Thracii, I). Leiden, E. J. Brill, 1979. 122 p., 72 Tafeln und einer Karte (=Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain, publiées par M. J. Vermaseren, 74). Zl. Gočeva und M. Oppermann. Monumenta inter Danubium et Haemum reperta. I. Durostorum et vicinia, regio oppidi Tolbuhin, Marcianopolis et vicinia, regio oppidi Šumen (=Corpus cultus Equitis Thracii II, 1). Leiden, E. J. Brill, 1981. 176 p., 84 Tafeln und einer Karte (=Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain, publiées par M. J. Vermaseren, 74). 2 54
Николов, Димитър — Някои бележки по интерпретацията и датировката на вилата в кв. Обеля в София . . . . . 3—4 74
Овчаров, Димитър — С. А. Плетнева. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. М., 1982. 187 с. . . . . 3—4 76
Щерева Ирина — Ст. Ваклинов, Ст. Станилов. Кладенци. Ранносредновековно българско селище. Варна, Георги Бакалов, 1981. 86 с., 68 обр. . . . 3—4 78

ПРЕГЛЕД

Велков, В. — VIII международен конгрес по гръцка и римска епиграфика . . . 3—4 86
Гацов, Ив., Св. Сиракова — Николай Джамбазов (1919—1982) . . . . . 3—4 88
Гочева, Зл. — Десет години разкопки в Кабиле . . . . . 3—4 84
XXVII национална археологическа конференция в Михайловград 1 61
Димитрова-Милчева, Ал. — XIII международен конгрес по римска керамика в Мюнхен . . . . . 3—4 82
Иванов, Т. — Богдан Желев Султов (1930—1982) 2 60

Smjadovski, Stefan — Compléments épigraphiques-textologiques sur trois inscriptions vieux-bulgares 2 38
Čimbuleva, Žana — Statue antique de femme de Mesambria . . . . . 3—4 37

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

Angelov, Dimităr — А. Н. Москаленко. Славяне на Дону (Боршевская культура). Воронеж, 1981. 160 с. . . 3—4 80
Bonev, Aleksandăr G. — Е. Н. Черных. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. С., БАН, 1978. 387 с. 2 51
Gočeva, Zlatozara — Кабиле. I. С., БАН, 1982. 167 с. с ил. . . . . 3—4 72
Manova, Ekaterina — М. В. Седова. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.). М., Наука, 1981. 194 с., 81 рис. 2 56
Najdenova, Vărbinka — Ал. Димитрова-Милчева. Антични геми и камеи от Националния археологически музей в София. С., Септември, 1980. 185 с., 326 черно-бели ил., 27 цветни ил. 1 58
Najdenova, Vărbinka — Zl. Gočeva und M. Oppermann. Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae (=Corpus cultus Equitis Thracii, I). Leiden, E. J. Brill, 1979. 122 p., 72 Tafeln und einer Karte (=Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain, publiées par M. J. Vermaseren, 74). Zl. Gočeva und M. Oppermann. Monumenta inter Danubium et Haemum reperta. I. Durostorum et vicinia, regio oppidi Tolbuhin, Marcianopolis et vicinia, regio oppidi Šumen (=Corpus cultus Equitis Thracii, II, 1). Leiden, E. J. Brill, 1981. 176 p., 84 Tafeln und einer Karte (=Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain, publiées par M. J. Vermaseren, 74). . . . 2 54
Nikolov, Dimităr — Certaines notes au sujet de l'interprétation et la datation de la villa dans le quartier Obelja à Sofia . . . . 3—4 74
Ovčarov, Dimităr — С. А. Плетнева. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. М., 1982. 187 с. . . . . 3—4 76
Štereva, Irina — Ст. Ваклинов, Ст. Станилов. Кладенци. Ранносредновековно българско селище. Варна, Георги Бакалов, 1981. 86 с., 68 обр. . . . . 3—4 78

REVUE

Velkov, V. — VIIIe congrès international d'épigraphie grecque et romaine . . . . 3—4 86
Gacov, Iv., Sv. Sirakova — Nikolaj Džambazov (1919—1982) . . . . . 3—4 88
Gočeva, Zl. — Dix années de fouilles à Cabyle . . . . . 3—4 84
XXVIIe conférence archéologique nationale à Mihajlovgrad 1 61
Dimitrova-Milčeva, Al. — XIIIe congrès international de céramique romaine à Munich . . . . . 3—4 82
Ivanov, T. — Bogdan Želev Sultov (1930—1982) 2 60

Милчев, Ат. — Академик Алексей Павлович Окладников 2 59
Найденова, В. — Симпозиум „Балканите и Полша през античността и средновековието“ 2 58
Прес, Л. — Проф. Казимйеж Майевски (1903—1981) . . . . . 3—4 87
Юрукова, Й. — Монетните находки, открити в България през 1980 г. 1 62

КНИГОПИС

Петрова, Ст. 1 66
Петрова, Ст. 2 62
Петрова, Ст. . . . . . 3—4 89

Milčev, At. — Académicien Aleksej Pavlovič Okladnikov 2 59
Najdenova, V. — Symposium „Les Balkans et la Pologne pendant l'Antiquité et le Moyen âge“ 2 58
Press, L. — Prof. Kazimierz Majewski (1903—1981) . . . . . 3—4 87
Jurukova, J. — Les trouvailles monétaires, découvertes en Bulgarie au cours de 1980 1 62

BIBLIOGRAPHIE

Petrova, St. 1 66
Petrova, St. 2 62
Petrova, St. . . . . . 3—4 89

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ (главен редактор), проф. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ (зам.-гл. редактор), ст. н. с. I ст. ТЕОФИЛ ИВАНОВ (секретар), проф. ПЕЙО БЕРБЕНЛИЕВ, ст. н. с. I ст. ЖИВКА ВЪЖАРОВА, проф. ГЕОРГИ ИЛ. ГЕОРГИЕВ, доц. ЛЮДМИЛ ГЕТОВ, проф. ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ, ст. н. с. РУМЕН КАТИНЧАРОВ, ст. н. с. ДИМИТЪР ОВЧАРОВ, ст. н. с. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА

Адрес на редакцията
Археологически институт и музей при БАН, 1000 София, бул. Стамболийски 2. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията
Издателство на БАН, 1113 София, ул. Акад. Г. Бончев. Тел. 71-31

Технически редактор Д. Костова Коректор И. Коева

Дадена за набор на 13. V. 1983 г. Подписана за печат на 6. X. 1983 г. Печатни коли 13,25 Издателски коли 12,36
Формат на хартията 60×84/8 Изд. индекс 9234 Тираж 1570 Поръчка 307 Цена 3,60 лв. Годишен абонамент 7,20 лв.

Печатница на Издателството на Българската академия на науките